

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

**Životní příběhy českých žen se žitou zkušeností z výkonu
trestu odnětí svobody optikou teorie *gendered pathways***

Bakalářská práce

Alžběta Majerová

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Mertl, Ph.D.

Praha, 2024

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 28. 6. 2024

Alžběta Majerová

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě chci poděkovat svému vedoucímu, Mgr. Jiřímu Mertlovi, Ph.D., za vstřícnost, laskavost a odborné vedení; celému RUBIKON Centru za to, že mohu už čtvrtým rokem dělat práci, která mě baví a naplňuje s lidmi, kterých si vážím; svým 5 komunikačním partnerkám, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout; a konečně a především své rodině a všem blízkým, bez jejichž lásky a podpory bych tu nebyla.

Abstrakt

Teorie *gendered pathways* nahlíží trestnou činnost žen v propojení s jejich životním kontextem a sociální historií. Bakalářská práce si klade za cíl použít tuto perspektivu v prostředí České republiky k bližšímu a komplexnějšímu porozumění konkrétním příběhům žen se žitou zkušeností z výkonu trestu odnětí svobody. Součástí práce je představení teoretických východisek včetně kritické sociální práce a feministické kriminologie, shrnutí současného stavu poznání výzkumů v rámci perspektivy *gendered pathways*, dále pak analýza a interpretace dat vzniklých v rámci realizovaného kvalitativního výzkumu. V rámci výzkumu proběhly polostrukturované rozhovory s pěti informačními partnerkami, takto vytvořená data byla posléze zpracována formou kvalitativní obsahové analýzy. Výzkum se snaží odpovědět na otázky týkající se vztahu mezi jednotlivými potenciálně genderově specifickými faktory v životech komunikačních partnerek a jejich cestami k trestné činnosti.

Klíčová slova: *gendered pathways*, feministická kriminologie, ženy, kriminalita, gender

Abstract

Gendered pathways theory views women's offending in relation to their life context and social history. This bachelor's thesis aims to use this perspective in the context of The Czech Republic to gain a closer and more comprehensive understanding of the specific stories of women with lived experiences of imprisonment. The thesis includes an introduction of the chosen theoretical background including critical social work and feminist criminology, a summary of the current state of knowledge of research within the perspective of gendered pathways, as well as an analysis and interpretation of the data generated in the qualitative research conducted. Semi-structured interviews were conducted with five informants as part of the research, and the data thus generated was subsequently processed through qualitative content analysis. The research seeks to answer questions regarding the relationship between different potentially gender-specific factors in the lives of female communication partners and their pathways to crime.

Keywords: *gendered pathways*, feminist criminology, women, crime, gender

Obsah

Úvod	7
I. Teoretická část	8
1 Teoretická východiska.....	10
1.1 Kritická sociální práce.....	10
1.2 Feministická kriminologie.....	12
1.2.1 Stručný vývoj	13
1.2.2 <i>Gendered Pathways</i>	15
2 Shrnutí současných poznatků – genderované faktory	18
2.1 Viktimizace a nepříznivé vlivy v dětství	19
2.2 Psychické zdraví.....	20
2.3 Užívání návykových látek.....	21
2.4 Partnerské vztahy	23
2.5 Marginalizace	25
II. Metodologická část	27
3 Výzkumný cíl a výzkumné otázky	27
4 Výzkumná strategie.....	27
5 Reflexe pozice výzkumnice	28
6 Výzkumný vzorek	29
6.1 Tvorba vzorku	29
6.2 Charakteristika komunikačních partnerek.....	32
6.2.1 Specifika vzorku.....	32
7 Realizace	33
7.1 Příprava na výzkumné rozhovory	33
7.2 Realizace rozhovorů	35
7.3 Zpracování vytvořených dat.....	36

8	Etika výzkumu.....	36
III. Analytická část.....		37
9	Rané vlivy	38
9.1	Reflexe vlivu dětství komunikačními partnerkami	39
9.2	„ <i>Když nebudeš hodná, nebudeme tě mít rádi</i> “: Láska s podmínkami	43
9.2.1	Nepoddajné dítě.....	43
9.2.2	„ <i>Tak jsi asi zlobila</i> “: Nápravné intervence v rodině.....	46
9.2.3	„ <i>Zazvonila u nás nějaká paní</i> “: Institucionální nápravné intervence.....	47
9.2.4	„ <i>Už jsem cítila, že tam nepatřím</i> “: Pocit odcizení.....	48
9.2.5	„ <i>Já asi chápala i ve dvanácti, že to je špatná věc, ale ten vztah k otci prostě byl silnější</i> “: Transgrese jako naplnění požadavků rodiče.....	48
9.3	„ <i>Vždyť já jsem byla děcko</i> “: Předčasný vstup do dospělosti	50
9.3.1	„ <i>Já jsem byla prostě v pubertě, bez otce s matkou doma</i> “: Nepřítomnost rodičů / pečujících osob.....	50
9.3.2	„ <i>V těch šestnácti jsem si říkala - ,já jsem ještě sama dítě. ‘‘</i> “: Brzké rodičovství	
	51	
10	Partnerské vztahy	52
10.1	„ <i>Řekl, že jede na perníku a že at' si dám s ním</i> “: Vztah jako prostředí iniciace do návykových látek a trestné činnosti	53
10.2	„ <i>Jak se postará o to, abych přišla o děti</i> “: Žárlivý ex-partner a spory o děti	56
10.3	„ <i>Nedokázala jsem prostě ho vyhodit, protože se čtyřma dětma bejt sama... ‘‘</i> “: Vztah, násilí a past marginalizace.....	58
10.4	„ <i>Já jsem vlastně vždycky byla spíš taková samostatná jednotka</i> “: Ne/závislost na partnerských vztazích.....	60
11	Násilí a viktimizace	62
11.1	Ženy jako oběti násilí	62
11.1.1	„ <i>Do dneška to vidím</i> “: Násilí v dětství a dospívání.....	63
11.1.2	„ <i>A druhý den vám donese kytku</i> “: Násilí ve vztahu.....	64

11.2	Ženy jako pachatelky násilí.....	66
12	Návykové látky	68
12.1	Cesta k první dávce	69
12.2	Přínosy užívání.....	71
12.2.1	„ <i>Jednak to byla vzpoura...</i> “: Vyjádření vzdoru	71
12.2.2	„ <i>Já jsem si tím jakoby blokovala emoce</i> “: Sebemedikace.....	72
12.3	Důsledky užívání.....	74
12.3.1	Závislost	74
12.3.2	Trestná činnost.....	75
12.3.3	Zdraví a životní spokojenost	77
12.3.4	Vztahy	78
13	Rodičovství.....	80
13.1	Rodičovství jako zranitelnost	81
13.2	Rodičovství jako zranění	84
14	Gender na cestách k trestné činnosti	87
14.1	Hodná holčička, nebo klučíčí typ?	88
14.2	Gender a cesty k trestné činnosti očima komunikačních partnerek	92
15	Diskuse a reflexe výsledků.....	96
	Závěr.....	102
	Bibliografie.....	104

I. ÚVOD

Již čtvrtým rokem pracuji jako odborná poradkyně v neziskové organizaci, která se zaměřuje na pomoc lidem ve výkonu trestu odnětí svobody¹ nebo s trestní minulostí. Téměř stejně dlouho v rámci svého zaměstnání dojíždím do jedné z českých ženských věznic, kde mám možnost se v rámci přípravy na propuštění setkávat s odsouzenými ženami – na svobodě ovšem pracuji i s muži.

S přibývajícimi zkušenostmi si stále více všímám opakujících se témat v životních příbězích svých klientek, jejich specifik ve srovnání s příběhy klientů a návazností na genderovou dynamiku a nerovnosti ve většinové společnosti. Vidím, jak tenká a zamotaná u nich bývá hranice mezi „obětí“ a „pachatelkou“, i to, s jak hlubokou stigmatizací se i přes to ze strany většinové společnosti setkávají.

V této práci jsem se rozhodla věnovat tématu životních příběhů žen s žitou zkušeností z VTOS především proto, že mě mé pracovní i osobní zkušenosti i průběžné pozorování společenského diskursu, a v neposlední řadě – i v rámci studia na FHS – zájem o feministická témata a problematiku sociálních nerovností dovedly k přesvědčení, že je důležité nasvítit strukturální zakotvení a společenský kontext „individuálních“ problémů; že pro skutečnou pomoc marginalizovaným lidem nestačí apelovat na jejich osobní zodpovědnost, ale je třeba jejich situaci vnímat v širší, systémové perspektivě; že je třeba dát prostor jejich hlasům jako protiváze meritokratického (a leckdy také moralizujícího) narativu neoliberalismu (*Contemporary Critical Criminology*, 2021; Healy, 2000).

V českém kontextu výzkumy a odborné texty na toto téma, ačkoli se mu ve veřejném i akademickém prostoru začíná postupně dostávat více pozornosti, vznikají stále spíše ojediněle. Za zásadní považuji například knihu *Spoutaná Rozkoš: Sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici* od Kateřiny Nedbálkové (Nedbálková, 2006) nebo projekt Bangkok Rules organizace RUBIKON Centrum, z.ú., v jehož rámci vznikl pod vedením Jiřího Mertla kvalitativní výzkum mezi 30 ženami se zkušeností z VTOS a 10 expertkami*ky, které*ří s nimi pracují (Mertl, 2023b, 2023a).

Součástí této bakalářské práce je i kvalitativní výzkum, v jehož rámci jsem realizovala pět rozhovorů se ženami s žitou zkušeností z VTOS. Chci zdůraznit, že jsem si velmi dobře

¹ Dále také VTOS

vědoma mnohovrstevnaté zranitelnosti této cílové skupiny a jisté kontroverznosti realizace takového výzkumu v zájmu bakalářské práce. Etickým otázkám a problémům a způsobu jejich řešení se budu podrobněji věnovat v metodologické části – už v úvodu ale chci uvést, že pro mě během celého výzkumného procesu bylo jednoznačnou prioritou, aby rozhovor se mnou nebyl pro aktérky negativní nebo zraňující zkušeností. Ráda na základě zpětných vazeb jak v den rozhovoru, tak ve většině případů i v čase po něm věřím, že jsem v tomto směru uspěla.

Po počátečním prostudování relevantní literatury zejména z oboru feministické kriminologie a kriminální sociologie jsem si jako klíčový koncept, ze kterého budu v této práci vycházet, určila perspektivu *gendered/feminist pathways to offending* (Daly, 1994), jejíž název pro účely této práce místy překládám jako *genderované (životní) cesty k trestné činnosti*.²

V teoretické části představím hlavní východiska této práce: kritickou sociální práci, feministickou kriminologii a v jejím rámci koncept *gendered pathways*. Dále shrnu dosavadní poznatky z nastudované literatury ohledně genderově specifických potřeb a možných zdrojů zranitelnosti v životech trestně činných žen.

V metodologické části bude představen design i průběh realizace kvalitativního výzkumu, v jehož rámci vznikla data, která budu prezentovat ve třetí, analytické části.

² Případně, podobně jako v části literatury, pouze *gendered/feminist pathways*

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 Teoretická východiska

V této kapitole si přiblížíme teoretický rámec, z něhož tato práce vychází a na který navazuje výzkum – napřed krátce představím přístup kritické sociální práce a jeho relevanci pro tuto práci, v další části se budu věnovat feministické kriminologii. Část textu bude věnována i její stručné historii, ovšem pouze za účelem lepšího uchopení významu a podstaty ústředního konceptu genderovaných životních cest, který bude přiblížen v další podkapitole.

1.1 Kritická sociální práce

Jedním z hlavních východisek této práce je kritická sociální práce; soubor proudů teorie a praxe v sociální práci. Navazuje na směr radikální sociální práce z 60. let 20. století a myšlenkovou tradici kritické teorie (Gray & Webb, 2013; Healy, 2000; Janebová, 2014).

Ve své podstatě se vymezuje vůči tzv. „tradiční sociální práci“, kterou kritizuje za to, že je aktivním činitelem útlaku a marginalizace osob a skupin, jimž má pomáhat, protože jejich nepříznivou životní situaci interpretuje jako věc jejich individuální zodpovědnosti a zároveň je jejím cílem dovést je k naplňování požadavků společnosti, která je původcem a nositelem jejich nerovného postavení. Kritická sociální práce naproti tomu vidí řešení v odhalení a eliminaci strukturálních příčin problémů, kterým uživatelé*ky sociálních služeb čelí (Gray & Webb, 2013; Healy, 2000).

Gray a Webb v knize *Social work theories and methods* (2013) o kritické sociální práci uvádějí:

*„...usiluje o vysvětlení a transformaci různých situací, ve kterých se sociální pracovníci*ici a uživatelé*ky služeb ocitají, a zároveň toto vysvětlení a transformaci propojuje se strukturální analýzou a těmi aspekty společnosti, které jsou opresivní, nespravedlivé a vykořisťující.“(Gray & Webb, 2013)*

Gray a Webb (2013) dále poukazují na to, že kromě kritické teorie se v kritické sociální práci odrážejí i rysy postmoderních přístupů, zejména v tom, že uznává pluralitu východisek v usuzování o legitimitě sociálněpracovních intervencí. Janebová (2014) naproti tomu

upozorňuje, že odpovědi na otázku, zda do kritické sociální práce postmodernistické proudy zahrnovat, se různí, a uvádí, že lze vysledovat dvě paralelní linie – strukturalistickou a poststrukturalistickou/postmodernistickou. Zatímco v té první jsou předmětem analýzy především samotné sociální struktury a jejich vliv na moc a nerovnosti, v druhé jsou předmětem analýzy i samotné procesy konstrukce vědění, diskursu a jeho vztah k moci, a cílem pak jejich dekonstrukce a následná rekonstrukce. (Gray & Webb, 2013).

Karen Healy (2000) ve své knize *Social work practices: contemporary perspectives on change* shrnuje některé hlavní znaky, které kritická sociální práce zdůrazňuje:

- „Závazek stát na straně utlačovaných a bezmocných lidí“ (Leonard, 1994, in Healy, 2000, s. 3) jako protipól „tradičního“ postoje, v jehož rámci jsou sociální pracovníci*ici na straně společenských struktur.
- „Důležitost dialogického vztahování mezi pracovníci*iky a uživateli*kami služby“ (Healy, 2000, s. 3) namísto dominantního postavení sociálních pracovníků*ic jako nositelů*ek vědění a „správných“ hodnot.
- „Role sociálních, ekonomických a politických systémů v utváření individuálních zkušeností a sociálních vztahů, včetně interakcí v kontextu praxe sociální práce.“ (Leonard, 1995, in Healy, 2000, s. 3) Tu musí podle kritické sociální práce sociální pracovníci*ice neustále reflektovat a neztrácet ze zřetele skutečnost, že i ony samy a jejich realita jsou formovány pod vlivem a v kontextu těchto systémů.
- „Závazek ke ‚studiu změny, pohybu ke změně‘ a podněcování změny...“ (Fine, 1992, in Healy, 2000, s. 3), protože „kritická praxe je orientována na transformaci procesů a struktur, které udržují nadvládu a vykořisťování.“ (Leonard, 1994, in Healy, 2000, s. 3)

V této práci se paradigma kritické sociální práce odráží několika způsoby. Samotný zájem o tematiku životních cest vězněných žen vychází z mé sociálněpracovní praxe stejně jako moje předporozumění; tyto cesty nejsou nahlíženy pouze na individuální úrovni, nýbrž jsou vztahovány k sociálním strukturám; při rozhodování o metodice výzkumu byl kladen důraz na princip rovnosti a záměr zplnomocnit informantky ke spoluurčování směru a obsahu rozhovoru.

1.2 Feministická kriminologie

Tak jako (a proto, že) neexistuje jediný feminismus, ale pluralita mnoha feminismů, nemůže existovat ani jednotná feministická kriminologie (Daly & Chesney-Lind, 1988). Jako obor je tedy spíše souborem myšlenkových i metodologických směrů, které vycházejí z „rozdílných předpokladů o původu genderové nerovnosti“ (Daly & Chesney-Lind, 1988) a které se někdy více či méně prolínají, někdy jsou naopak vůči sobě v rozporu (Belknap, 2007; Gilmour, 2021). Pro účely této práce budu vycházet z definice, k níž ve své knize *Feminist Criminology* dospěla Claire Renzetti:

Stručná odpověď zní, že feministická kriminologie je paradigma, které studuje a vysvětluje trestnou činnost a viktimizaci, jakož i institucionální reakce na tyto problémy jako zásadně genderované, a které zdůrazňuje důležitost využití vědeckých poznatků získaných studiem těchto problémů k ovlivnění tvorby a zavádění veřejné politiky, která zmírní útlak a přispěje ke spravedlivějším sociálním vztahům a společenským strukturám. (Renzetti, 2013, s. 24)

Když tedy jako jedno ze svých teoretických východisek uvádím právě feministickou kriminologii, chci tím vyjádřit dva aspekty, které jsou v této definici zrcadleny:

Zaprvé – na příběhy lidí³ páchajících trestnou činností, na kontext a důvody jejich jednání nahlížím prismalem genderu jako organizačního principu společnosti a nerovností v ní i principu formování osobní identity a sebeobrazu jedince a jeho vztahování se ke světu a lidem, kterými je obklopen.

Zadruhé – stejně jako Renzetti chápu feministicky kriminologické zkoumání jako zakotvené v záměru přispět ke změně současného nerovného stavu věcí, což zrcadlí kořeny feminismu jako zároveň vědeckého paradigmatu i sociálního hnutí (Daly & Chesney-Lind, 1988; Renzetti, 2013).

Dalšími opakovaně zmiňovanými znaky feministické kriminologie jako oboru je také postavení žen do středu, nikoli na okraj vědeckého zkoumání (Daly & Chesney-Lind, 1988; Renzetti, 2013) (aniž by platilo, že předmětem poznání jsou výhradně ženy, nebo že každý na ženy zaměřený výzkum je feministický (Daly & Chesney-Lind, 1988; Renzetti, 2013)), dále

³ I samotnou snahu nahlédnout celý životní kontext osoby páchající trestnou činností lze považovat za součást (a příspěvek) feministických přístupů (Belknap, 2007; Daly & Chesney-Lind, 1988).

tematizace toho, jak je v kontextu genderu a na sociokulturním základě trestná činnost či transgrese definována a nahlížena (Gilmour, 2021), nebo rozšíření pole zájmu z trestné činnosti a jejích pachatelů*ek a obětí i na trestněprávní instituce a jejich fungování, potažmo i jejich vliv na ženy a dívky, které se s nimi dostanou do kontaktu (Gilmour, 2021).

1.2.1 Stručný vývoj

Mnoho autorů*ek klade zrod feministické kriminologie do 70. let, kdy feministické přístupy začaly v důsledku hnutí 60. let pronikat do většiny společenskovedních oborů (Belknap, 2007; Gilmour, 2021; Renzetti, 2013) a feministi*ky začali upozorňovat jednak na opomíjení žen v kriminologickém zkoumání a teorii, jednak na rozsáhlou diskriminaci žen v trestněprávním systému, ať už v roli pachatelek, obětí, či pracujících (Renzetti, 2013). Ještě v roce 1988 ovšem Daly a Chesney-Lind píší svou vlivnou esej *Feminism and Criminology*, ve které uvádějí, že „Zatímco jiné společenskovední disciplíny jsou feministickým myšlením transformovány, kriminologie zůstává těmito změnami téměř nedotčena.“ (Daly & Chesney-Lind, 1988). Pohled akademiček*ů na vývoj feministické kriminologie jako disciplíny není jednotný, přesto je možné vysledovat shodu především v tom, z čeho vycházela potřeba změn, které feministická kriminologie přinesla, a do jisté míry i v tom, o jaké změny se jedná a jaký je jejich význam.

Před obratem v 70. letech se podobně, jako v jiných společenskovedních oblastech, v kriminologii výzkum soustředil téměř výhradně na muže, přičemž teorie z něj vycházející byly zobecňovány na celou populaci (Belknap, 2007; Daly & Chesney-Lind, 1988; Gilmour, 2021; Renzetti, 2013). Pokud se kriminologie zabývala trestnou činností páchajícími ženami, byly brány spíše jako anomálie, interpretace jejich trestné činnosti vycházela spíše, než z výzkumů, ze stereotypních představ o feminitě (Belknap & Holsinger, 2006; Gilmour, 2021). Zatímco při výkladu příčin trestné činnosti mužů byly v úvahu brány sociální a ekonomické faktory, u žen byl důraz kladen na biologické vlivy (Belknap, 2007; Daly & Chesney-Lind, 1988). Zatímco, obecně vzato, není mnoho způsobů porušování zákona v rozporu s tradičními představami o maskulinitě v rozporu, a lze dokonce tvrdit, že v některých případech je přímo jejich naplněním, s konceptem tradiční feminity slučitelná spíše není, což vede k tomu, že je nahlížena jako individuální deviace.

Paradoxem je, že tímto opomíjením žen kriminologie nejen vylučovala celou jednu část populace, ale připravovala se i o nesmírně cenný zdroj informací o trestné činnosti a

kriminogenních faktorech obecně. Gender je totiž „*zdaleka nejspolehlivějším faktorem indikující pravděpodobnost, že osoba spáchá trestný čin*“ (Belknap, 2007).

Výrazná genderová mezera v páchání trestné činnosti je zdokumentována napříč časem a celosvětově (Belknap, 2007; Daly & Chesney-Lind, 1988; Heiskanen & Lietonen, 2016; Renzetti, 2013; Steffensmeier & Allan, 1996). Rozdíly se týkají jak celkové míry trestné činnosti, tak jejich vzorců: druhů a závažnosti trestných činů a frekvence jejich páchání (Belknap, 2007; Renzetti, 2013; Scheinost et al., 2023; Steffensmeier & Allan, 1996).

Ačkoli se velikost genderové mezery proměňuje v závislosti na druhu trestné činnosti, geografickém umístění, společenské třídě, věku, vzdělání, socioekonomickém statusu a čase (všeobecně se od poloviny minulého století statisticky zmenšuje) (Belknap, 2007; Steffensmeier & Allan, 1996), její přetrvávající existence je obecně přijímaným faktem.

Genderová mezera v trestné činnosti (i kriminologické teorii) byla, spolu s otázkou zobecnitelnosti stávajících kriminologických teorií, hlavním východiskem většiny výzkumů v první fázi vývoje feministické kriminologie (Daly, 2000; Daly & Chesney-Lind, 1988). Ta bývá datována přibližně od 70. do konce 80. let minulého století. Zpočátku spočívala především v zahrnutí ženské populace do kriminologických výzkumů již existujících teoretických konceptů, případně ve studiu žen - obětí (zejména sexualizovaného) násilí (Daly & Chesney-Lind, 1988). Postupně se ale začalo ukazovat, že je třeba

„...nových teoretických přístupů, studií odkrývajících a vysvětlujících rozdíly v jednání, postojích a zkušenostech mužů a žen, jež vyplývají z jejich různých míst ve společenské struktuře a v odlišnosti jim touto strukturou připisované hodnoty; a restrukturační společenských institucí, včetně právního a akademického systému, která je učiní genderově vědomými a spravedlivými.“ (Renzetti, 2013).

Právě na přelomu 80. a 90. let píšou Chesney-Lind a Daly esej *Feminism and Criminology* (Daly & Chesney-Lind, 1988) v níž prohlašují, že „*nejnaléhavější potřebou (...) je uzavřít problémy zobecnitelnosti a genderového poměru, umazat si ruce a ponořit se hlouběji do sociálních světů dívek a žen.*“ Obě se později stávají autorkami několika z dodnes nejcitovanějších prací rozvíjejících koncept genderovaných cest k trestné činnosti.

1.2.2 Gendered Pathways

Existuje více pohledů na to, kdy koncept genderovaných životních cest (*gendered pathways*) vznikl, i na to, které práce a autorky*ři se mají počítat mezi jeho zástupce*kyně. Belknap (2007) například ve svém shrnutí historie teorií feministické kriminologie používá pouze obecnější termín „*feministický výzkum životních cest*“ (feminist pathways research)(Belknap, 2007), a považuje jej za pokračovatele „*teorie životní dráhy*“ (life course theory); první výzkumy tento přístup představující umísťuje již do 70. let, k samým začátkům feministické kriminologie (zároveň upozorňuje, že ne všichni autoři*ky jí uváděných výzkumů se k feministickým přístupům hlásí). Na rozdíl od teorie životní dráhy podle ní feministický výzkum životních cest, jakkoli také zkoumá život jako celek v kontextu sociálních vlivů, které jej utvářejí, není longitudiální, ale data sbírá/vytváří v jednom bodě v čase. Definuje jej jako „...výzkum, který usiluje o zkoumání (...) životních historií dívek a žen, jimž dává, když je to možné, ‚hlas‘, za účelem porozumění souvislosti mezi událostmi v dětství a dospělosti, traumaty a pravděpodobností následného páchání trestné činnosti“. (Belknap, 2007, s. 71)

Jednou z hlavních průkopnic konceptu *gendered pathways* je Kathleen Daly; četné pozdější výzkumy navazují na její práce *Women's pathways to felony court: Feminist theories of lawbreaking and problems of representation* (Daly, 1992) a *Gender, Crime, and Punishment* (Daly, 1994) (např. (Holtfreter et al., 2022; Joosen et al., 2016; Yingling, 2016).

Kathleen Daly samotná o optice genderovaných cest říká, že v kriminologické analýze „*zdůrazňuje biografické elementy, trajektorie životních drah a vývojové sekvence*.“ (Daly, 2000) a na rozdíl od nefeministických perspektiv životních drah pro ni ústředním motivem bývají nejasné hranice mezi „pachatelkou“ a „obětí“, mezi viktimizací a kriminalizací. Reflektuje, že v 80. letech si kriminologové*žky začali všimnout toho, jak často jsou ženy-pachatelky zároveň samy oběťmi násilí, výsledné výzkumné závěry a teorie ovšem vedly k perspektivám, které z žen dělaly bezmocné oběti životních okolností a upíraly jim vliv na vlastní osud; nejlivnější teorie trestné činnosti žen v 70. letech (zejména tzv. emancipační teorie) jim pak naopak přisuzovaly nepřiměřeně velkou míru svobody a „dobrovolnosti“ v rozhodnutích, které je k páchání trestné činnosti dovedly. (Daly, 2000) Daly v perspektivě genderovaných cest vidí naději na spojení těchto protichůdných přístupů:

*V práci s genderovanými cestami (...) teď feministické*čtí badatelky*é ukazují, jak se ženy porušující zákon pohybují v překrývajících se sférách svobodné volby a*

omezení. Vykreslujeme chování a činy žen v kontextu, spolu s jejich vnímáním sebe samých i druhých, které bylo dlouho součástí studií mužů. (Daly, 2000, s. 98)

Perspektiva genderových cest se tedy podle Daly nezbytně nesnaží odpovědět na pomyslnou otázku po míře zodpovědnosti trestnou činností páchatelkám žen nebo určit jejich místo na imaginární škále pachatelka-oběť, ale přijímá tuto ambivalenci jako fakt a předmět zkoumání, ve kterém si kromě životních zkušeností a okolností žen všímá i toho, jak je, i samy sebe a svá rozhodnutí, samy interpretují.

1.2.2.1 Typologie genderovaných životních cest

Na výše nastíněné feministicko kriminologické perspektivy reaguje Daly i v uvedených textech (Daly, 1992, 1994), ve kterých vychází ze své studie téměř 400 odsouzených mužů a žen (tzv. široký vzorek), ze kterých náhodně vybrala 40 mužů a 40 žen (tzv. hluboký vzorek), u nichž podrobila analýze zprávy probačních úředníků*ic a zápisy z jednání soudu. Ačkoli původním záměrem studie bylo vysledovat podobnosti a rozdíly v nahlížení a trestání trestnou činností páchatelkám mužů a žen, získaná data se stala zdrojem nového vhledu do genderovaných cest k trestné činnosti.

Daly rozporuje to, čemu říká tehdejší „dominující feministický scénář“ ženských cest k trestné činnosti, a co sama nazývá modelem „*street woman*“. Ten popisuje typickou životní trajektorii odsouzené ženy takto: domácí násilí či sexuální zneužívání v dětství ji vede k útěku z domova, čímž se ocitne na ulici, kde začne užívat návykové látky, a získávat prostředky drobnými krádežemi, prostitucí nebo distribucí drog (Daly, 1992, 1994). Daly naproti tomu na základě dat o 40 ženách z „hlubokého vzorku“ došla k závěru, že tento scénář vystihuje pouze čtvrtinu z nich. V článku *Women's pathways to felony court: Feminist theories of lawbreaking and problems of representation* (Daly, 1992) navrhuje (a v knize *Gender, crime and punishment* dále rozpracovává) pět různých cest žen k trestné činnosti, z nichž 4 popisuje jako genderově specifické. Jedná se o (1) již zmíněný scénář „*street woman*“; (2) scénář „*harmed and harming woman*“ – tyto ženy byly stejně jako „*street women*“ oběťmi násilí v dětství a dospívání, častěji na něj ale reagovaly vzdorovitým chováním a byly označovány za „problémové děti“, samy se pak stávaly pachatelkami násilí; (3) „*drug-connected women*“ byly rodinným příslušníkem či partnerem uvedeny do světa drog, z čehož pramenila jejich následná trestná činnost; (4) scénář „*battered woman*“ zahrnuje ženy, jejichž trestná činnost spočívala v napadení násilného intimního partnera – na rozdíl od prvních dvou scénářů se tyto ženy s násilím setkaly až v partnerském vztahu; (5) poslední scénář, „*other woman*“ (později „*economically motivated*

woman“), se týká žen, které trestnou činnost spáchaly za účelem ekonomického zisku, ať už z důvodu marginalizace a nedostatku, nebo z „chamtivosti“ – výjimečně byly tím, že měly relativně stabilní životy a vztahy a nebyly oběťmi násilí (Daly, 1992, 1994).

Od publikace těchto závěrů bylo realizováno mnoho výzkumů, které na Daly přímo navazují a její typologii doplňují o nové kontexty a perspektivy, nebo předkládají její alternativní podobu. Některé rizikové faktory a aspekty životních cest trestně činných žen se ovšem ukazují jako téměř univerzální: těm se bude věnovat další část této práce.

1.2.2.2 Kritika přístupu gendered pathways

I přes širokou shodu nad přínosem, který koncept *gendered pathways* pro kriminologii a kriminální sociologii a potažmo i praxi institucí a organizací působících v trestní justici (Belknap, 2007; Nuytiens & Christiaens, 2016; Wattanaporn & Holtfreter, 2014; Wesely & Dewey, 2018) se objevují také kritické hlasy, poukazující na nedostatky a zpochybňující některé předpoklady a závěry této teorie.

Kritika se často dotýká těchto témat:

1. Otázka přenositelnosti mimo USA

Vzhledem k tomu, že jak původ teorie, tak většina dosavadních výzkumů a dat, ze kterých čerpají, vychází z prostředí USA, což je zároveň kontext, ve kterém jsou poznatky interpretovány, existuje důvod k pochybnostem, do jaké míry, či jestli vůbec, lze koncept *gendered pathways* aplikovat i na populace jiných zemí (Nuytiens & Christiaens, 2015, 2016). Ačkoli již mnoho let vznikají i výzkumy v jiných zemích (např. Izrael, Pakistán, Indie, Irán, Nizozemí či Belgie (Joosen et al., 2016; Nuytiens & Christiaens, 2015; Yingling, 2016)), jedná se zatím stále spíše o výjimky které na otázku zobecnitelnosti nemohou uspokojivě odpovědět.

2. Nedostatek kvantitativních a srovnávacích výzkumů

Výzkum v perspektivě genderovaných životních cest nejčastěji spočívá v kvalitativním zkoumání homogenního vzorku omezeného počtu žen (Belknap, 2007; Jones et al., 2013; Kruttschnitt, 2013; Salisbury & Van Voorhis, 2009; Yingling, 2016). Mnoho kritiků*ů poukazuje jednak na potřebu kvantitativního navázání na závěry, které tyto výzkumy předkládají, jednak na vyloučení mužů a tedy i možnosti porovnání jejich životních cest s těmi ženskými a ověření předpokladů o jejich genderovanosti (Jones et al., 2013; Joosen et

al., 2016; Salisbury & Van Voorhis, 2009). Výzkumy, které na tuto potřebu reagují, pak nezřídka dochází k závěru, že dosavadní teorie genderovanost alespoň některých cest a faktorů přeceňovala; i ony ale zpravidla poukazují na platnost a relevantnost jádra teorie (Jones et al., 2014; Joosen et al., 2016; Salisbury & Van Voorhis, 2009).

3. Intersekcionalita

Dalším potenciálním slepým místem, které je konceptu *gendered pathways* vytýkáno, je jeho nedostatečně intersekcionalní přístup. Ačkoli koncept kumulace znevýhodnění reflektuje již ve svém základu, což se odráží v záměru nahlédnout trestnou činnost v kontextu celého života a sociální situace, a k některým znevýhodněním je inherentně citlivý (významný podíl výzkumu, včetně prací, které bývají považovány za tento koncept zakládající, se buď zaměřuje přímo na etnické menšiny, nebo faktor etnika tematizuje (Belknap, 2007; Holtfreter et al., 2022; Yingling, 2016), další složky identity a jejich dopad a specifika má tendenci spíše opomíjet (Yingling, 2016). Legitimitu této kritice dokládá už samotná binární interpretace genderu, jakkoli může odrážet pohled trestněprávních institucí.

2 Shrnutí současných poznatků – genderované faktory

Jak již bylo zmíněno, i přes rozdílnost metodologií, kontextů i výzkumných vzorků se napříč výzkumy v perspektivě genderovaných cest k trestné činnosti objevují některé genderově specifické faktory/potřeby⁴, které se opakují v příběžích významné části žen a dívek.

Pojmem „genderově specifické faktory“ přitom nemá naznačovat, že se by se nutně jednalo o problémy, které se týkají výhradně jednoho z genderů; zahrnuje i témata, která jsou přítomna v životech trestaných mužů i žen, ale v životech jedněch se objevují ve větší míře nebo s větší frekvencí, jako i faktory, se kterými se ženy i muži setkávají stejnou měrou, ale na osoby jednoho z genderů mají větší dopad (Salisbury, 2007; Salisbury & Van Voorhis, 2009).

⁴ Někteří*é autoři*ky používají termín „potřeby“ mimo jiné proto, aby předešli záměně s termínem „rizikové faktory“ – jejich rozšířená existence nutně neznamená, že k trestné činnosti dívek a žen skutečně přispívají (Salisbury, 2007)

2.1 Viktimizace a nepříznivé vlivy v dětství

Jeden z faktorů častěji přítomných u trestně činných osob ve srovnání s většinou populací jsou viktimizace v dětství, způsobená především násilím a zanedbáváním pečujícími osobami. Násilím zde přitom není myšleno jen to fyzické, ale i sexualizované, psychické, emoční, verbální a to, kterého je dítě svědkem (například domácí násilí mezi rodiči). Ačkoli tedy jeho samotná přítomnost není genderově specifická, některé výzkumy dokládají genderové odlišnosti v jeho formě, intenzitě a vlivu na další vývoj a životní cestu. (Belknap & Holsinger, 2006; Bowles et al., 2012; DeHart, 2008; Salisbury & Van Voorhis, 2009; Yingling, 2016)

Opakovaně se ukazuje, že trestané ženy a dívky jsou výrazně častěji než trestaní muži a chlapci přeživšími sexualizovaného násilí (přičemž v obou případech platí, že jejich výskyt je vyšší než ve většinové populaci) (např. Belknap & Holsinger, 2006; Bowles et al., 2012; DeHart, 2008). Trestané dívky také častěji než trestaní chlapci čelí sexuálnímu zneužívání od rodinných příslušníků nebo blízkých rodiny; někteří*ré výzkumníci*e poukazují na to, že v takovém případě se s větší pravděpodobností může jednat o soustavné a dlouhodobé násilí, které může mít na přeživší výraznější, hlubší dopad a zásadně ovlivnit jejich osobnostní vývoj a budoucí intimní vztahy (Yingling, 2016). U dívek také sexualizované násilí právě z tohoto důvodu častěji vede k útekům z domova, a tedy z dosahu agresora, což může být přímým spouštěčem další, přežitím motivované trestné činnosti (Carbone-Lopez & Miller, 2012; DeHart, 2008; Owen, 1998; Yingling, 2016).

Dalším příkladem genderově specifických důsledků násilí v dětství může být jeho souvislost s pozdější násilnou trestnou činností. (Johansson & Kempf-Leonard, 2009; Rivera & Widom, 1990; Yingling, 2016) Beverly Rivera a Cathy Spatz-Widom (Rivera & Widom, 1990) u výzkumného vzorku 1 575 osob zjistily, že zatímco u trestaných dívek a žen se zkušeností s násilím v dětství byla větší pravděpodobnost, že samy spáchají násilný trestný čin, u chlapců a mužů se tato úzká souvislost neobjevila.

Mezi potenciálně genderově specifické faktory v raném životě literatura uvádí nejen násilí a zanedbávání, ale i další nepříznivé vlivy v dětství: smrt, fyzické nebo psychické onemocnění rodinných příslušníků*ic, závislost, ústavní výchovu⁵, dlouhodobou nezaměstnanost či uvěznění rodiče, vyrůstání v sociálně vyloučené lokalitě a další podoby

⁵ Některé zdroje uvádějí, že 47 % uvězněných osob v ČR strávilo část dětství mimo rodinné prostředí (RUBIKON Centrum, z.ú., 2023)

socioekonomické marginalizace nebo vysoce konfliktní rodinné prostředí (Belknap & Holsinger, 2006; Bowles et al., 2012; DeHart, 2008; Owen, 1998; Salisbury & Van Voorhis, 2009).

Kristin Carbon-Lopez a Jody Miller (Carbone-Lopez & Miller, 2012) v souvislosti s nepříznivým rodinným prostředím v dětství poukazují na další specifický faktor opakovaně se objevující v biografích trestně činných žen a dívek, kterým je předčasné přijetí dospělých rolí / předčasný vstup do dospělosti. To se neděje jen ve výše zmíněném kontextu útěku z domova, ale i v reakci na nedostatečnou „přítomnost“ (v doslovném i přeneseném smyslu slova) rodičů nebo v důsledku toho, že se samy ještě v adolescenci stanou matkami. Ačkoli se tato předčasná samostatnost objevuje i v příbězích trestně činných chlapců a mužů (Carbone-Lopez & Miller, 2012; Owen, 1998), některé výzkumy naznačují, že u odsouzených žen a dívek má výraznější následky a spojitost s následným užíváním návykových látek a trestnou činností je u nich prominentnější. (Carbone-Lopez & Miller, 2012)

Mnoho výzkumů přesvědčivě dokládá silné pozitivní spojení mezi násilím, zanedbáváním a dalšími zmíněnými nepříznivými vlivy v dětství a pozdějším problémovým užíváním návykových látek a psychickými onemocněními trestně činných dívek a žen (Bowles et al., 2012; DeHart, 2008; DeHart et al., 2014; Fuentes, 2014), kterým bude věnována pozornost v dalších kapitolách.

2.2 Psychické zdraví

Duševní zdraví a nemoci jsou výrazně genderovaným faktorem i ve většinové populaci. Z národních i mezinárodních statistik vyplývá, že ženy výrazně častěji než muži trpí většinou duševních onemocnění (OECD, 2018; World Health Organization, 2022); je samozřejmě otázka, do jaké míry tyto údaje vypovídají o rozdílech ve skutečné prevalenci onemocnění a do jaké míry spíše o odlišném podílu těch, kdo se obrátí na odbornice*íky. Podobně konstantní jako větší výskyt duševních onemocnění u žen je vyšší procento dokonaných sebevražd u mužů (tamtéž).

Častější výskyt historie problémů s duševním zdravím u žen a dívek zřejmě univerzálně platí i v populaci trestně činných osob, v níž je zároveň celkový výskyt duševních onemocnění výrazně vyšší než ve většinové populaci (Belknap & Holsinger, 2006; Bloom et al., 2003; Carbone-Lopez & Miller, 2012; Holtfreter et al., 2022; Johansson & Kempf-Leonard, 2009; Owen, 1998; Salisbury, 2007; Salisbury & Van Voorhis, 2009; Yingling, 2016).

Vzhledem k různým pojetím duševních nemocí – některé výzkumy berou v úvahu jen „vážná“ onemocnění, jako je posttraumatická stresová porucha, těžká deprese, bipolární porucha nebo poruchy schizofrenního typu, přičemž vycházejí z oficiálních psychiatrických diagnóz, některé naopak pracují se subjektivními výpověďmi odsouzených nebo pod pojem duševní nemoc řadí širší soubor zkušeností – i různým výzkumným terénům ovšem není snadné odhalit univerzální vzorce duševního zdraví jako genderově specifického faktoru v životních cestách k trestné činnosti.

Duševní onemocnění trestně činných žen a dívek navíc bývá v jednotlivých výzkumech genderovaných životních cest zkoumáno buď ve spojitosti s viktimizací a traumatickými zkušenostmi jako jeden z jejich důsledků, nebo v souvislosti se závislostí na návykových látkách jako jednou z jejich příčin nebo průvodních jevů (Bowles et al., 2012; Carbone-Lopez & Miller, 2012; DeHart, 2008; DeHart et al., 2014).

Tato silná provázanost a pohyblivé hranice svědčí o komplexitě pohledu životních cest a ačkoli duševní zdraví zpravidla nebývá tematizováno samostatně, je opakovaně uváděno jako jeden ze základních faktorů/potřeb v mnoha textech zabývajících se genderovanými životními cestami (Bloom et al., 2003; Salisbury, 2007; Yingling, 2016).

2.3 Užívání návykových látek

Užívání návykových látek je intenzivně propojeno se světem trestné činnosti obecně,⁶ a to jak přímo – ve státech, kde je trestným činem i samotné užívání nelegálních látek, nebo pokud jde o trestné činy pod vlivem návykových látek –, tak nepřímo, když je trestná činnost páchána pod vlivem látek, nebo k ní vede sociální vyloučení s užíváním spojené a potřeba opatřit si prostředky k přežití a k získání drogy; trestná je pak samozřejmě i výroba, distribuce a často i přechovávání nelegální látky, což může, ale nutně nemusí být s užíváním spojeno (EMCDDA, 2022; Chomynová et al., 2023).

Zatímco v celkové populaci je podíl mužů problémově užívajících návykové látky výrazně vyšší než podíl žen, v populaci trestaných vězňených osob se tento rozdíl buď výrazně zmenšuje, nebo se dokonce u žen stává vyšším. Tento fenomén se projevuje jak celosvětově –

⁶ Např. ve zprávě *Prison and drugs in Europe: current and future challenges* se uvádí, že 30–75 % osob rizikově užívajících drogy bylo někdy v životě ve vězení (Ravndal and Amundsen, 2010 in EMCDDA, 2022); v České republice bylo z objasněných trestných činů v roce 2022 18,7 % spácháno pod vlivem návykových látek a 32 % odsouzených uvedlo, že v minulosti spáchali trestný čin nebo přestupek za účelem získání prostředků k obstarání návykové látky (Chomynová et al., 2023).

Evropské monitorovací centrum pro drogy a závislost ve své zprávě *Prison and drugs in Europe: current and future challenges* uvádí, že ve světové vězeňské populaci trpí poruchou způsobenou užíváním návykových látek zhruba 51 % žen, zatímco mužů „jen“ 30 % – (EMCDDA, 2022), tak v USA, odkud pochází většina výzkumů genderovaných životních cest (Bloom et al., 2003; Bowles et al., 2012; Salisbury, 2007; Yingling, 2016), a dle omezeně dostupných dat patrně i v České republice (Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti, 2011).

Jedním z genderových specifíků užívání návykových látek žen je jeho mnohokrát zdokumentovaná provázanost s následky násilí a traumatických událostí. Vzhledem k výše popsané prevalenci těchto zkušeností v populaci trestně činných žen je častý výskyt škodlivého užívání návykových látek vysvětlován právě jako forma sebe-medikace a hledání úlevy od následků traumatu nebo jiných psychických onemocnění (Bowles et al., 2012; DeHart, 2008; DeHart et al., 2014; Fuentes, 2014; Salisbury, 2007; Yingling, 2016). Tuto souvislost často ve výzkumech reflektují i samotné informátorky – nezřídka se jedná o vědomou strategii (Carbone-Lopez & Miller, 2012; Mertl, 2023b; Yingling, 2016).

Užívání návykových látek jako vyrovnávací strategie se nepojí čistě k sebe-medikaci a následkům minulých traumat, ale i k aktuálním vypjatým situacím, které často rovněž vycházejí z genderem ovlivněných faktorů, jako je extrémní marginalizace či problémy související s péčí o děti, či obecněji výše zmíněným brzkým přejímáním dospělých rolí (Bloom et al., 2003; Bowles et al., 2012; Carbone-Lopez & Miller, 2012; Mertl, 2023b; Salisbury & Van Voorhis, 2009; Trávníčková, 2001).

Významným genderovým specifíkem je také první kontakt s návykovými látkami, úzce propojený s dále v této práci popsaným faktorem intimních vztahů. Ženy se totiž k trestné činnosti spojené s nelegálními látkami podle mnohých zjištění dostávají často právě přes partnery-muže; muži oproti tomu s drogami i trestnou činností s nimi spojenou přicházejí podle některých poznatků poprvé do kontaktu nejčastěji skrze své mužské přátele (Barlow & Weare, 2019; Belknap, 2007; Nuytiens & Christiaens, 2015; Trávníčková, 2001; Yingling, 2016). Role intimních partnerů se ve výpovědích a příbězích žen neomezuje na počáteční kontakt se světem drog – vztah se závislým či násilným partnerem může být příčinou, proč v užívání pokračují nebo se k němu vrací (Belknap & Holsinger, 2006; Fuentes, 2014; Mertl, 2023b; Trávníčková, 2001); ženy také výrazně „vyměňují“ fyzickou blízkost za drogy např. v intimních vztazích s drogovými dealery či jinými uživateli (Belknap, 2007). Některé ženy také páchají krádeže či

provazují sex work proto, že podporují partnera závislého na návykových látkách, ačkoli samy je neužívají (Nuytiens & Christiaens, 2015).

V neposlední řadě je pak nutné při uvažování nad ženami-uživatelkami návykových látek pamatovat na významný rozdíl mezi postoji společnosti k nim a k mužům-uživatelům. U žen se škodlivé užívání návykových látek a závislost setkává s výrazně větším zavržením a stigmatizací od okolí (Belknap, 2007; Malloch, 1999). Podobně jako u trestné činnosti jde o vymykání se normativním představám o feminitě. U mužů naopak užívání může být jedním ze způsobů „dělání maskulinity“ (Belknap, 2007). Tato dynamika ovšem nemusí nutně být odrazujícím faktorem – některé ženy ji naopak uvádějí jako jednu z *motivací* k užívání, kterým se chtěly alespoň původně postavit genderovým rolím a rodičům, autoritám nebo systému (Belknap, 2007).

2.4 Partnerské vztahy

Násilné či jiným způsobem toxické intimní vztahy jsou v cestách žen k trestné činnosti faktorem, na jehož genderové specifitě se shodují i autoři*ky, které o genderovanosti jiných faktorů a životních cest pochybují (Joosen et al., 2016; Kruttschnitt, 2013; Nuytiens & Christiaens, 2015). Zkušenosti z takových vztahů figurují v životních trajektoriích těchto žen širokým spektrem způsobů, z nichž některé již byly zmíněny výše. V možnostech této práce není téma představit ve všech jeho projevech, souvislostech a důsledcích, v následujících odstavcích však bude alespoň nastíněna mnohost jeho podob v literatuře perspektivy genderovaných životních cest.

Část literatury na rozdíl od této práce při popisu zkušeností utvářejících životní cesty trestně činných žen neodděluje témata viktimizace v dětství od násilných partnerských vztahů v dospělosti, ale vnímá je jako součásti či symptomy „mnohočetnosti zneužití“ („multiplicity of abuse“) (Owen, 1998) jako zastřešujícího genderovaného faktoru. Násilné intimní vztahy v dospělosti sice mohou v mnoha případech navazovat na zkušenosti z dětství, kterým jsme se věnovali výše, nezřídka se ale objevují i ženy, pro které je zřejmě vztah s násilným partnerem jakýmsi definujícím bodem zlomu a prvotním původcem traumatu (sem patří i „battered women“ Kathleen Daly, které by se dle jejích slov „*neocitly před soudem, kdyby neměly vztah s násilným partnerem*“ (Daly, 1992, 1994)). Důsledky na psychické a fyzické zdraví (kterými je míněno i potenciální úmrtí oběti), užívání návykových látek i marginalizaci mohou ovšem

být analogické. (Barlow & Weare, 2019; DeHart, 2008; Nuytiens & Christiaens, 2015; Roberts, 2019).

Násilím ve vztazích zde samozřejmě není myšleno pouze fyzické či sexualizované násilí, jakkoli častými jevy v životech trestně činných žen jsou – neméně závažné mohou být důsledky emočního, verbálního či finančního násilí nebo izolace od blízkých a okolního světa (DeHart, 2008; Fuentes, 2014; Nuytiens & Christiaens, 2015; Roberts, 2019; Wesely & Dewey, 2018). Mocenské mechanismy násilných intimních vztahů včetně důvodů jejich trvání i přes jejich často extrémně negativní dopady jsou v literatuře dobře popsány. Pro jejich úplné pochopení je dle mnoha feministických autorek*ů třeba tyto vztahy vnímat jako součást genderovaného životního kontextu, který mocenskou asymetrii a patriarchální role normalizuje a do jisté míry tak může legitimizovat i prvky násilných vztahů (Nuytiens & Christiaens, 2015; Renzetti, 2003), přičemž dle některých poznatků jsou prostředí i socioekonomické třídy, v nichž se ženy páchající trestnou činností nejčastěji pohybují, často charakteristické konzervativním chápáním a rozdělením genderových rolí (Belknap, 2007; Malloch, 1999).⁷

Stejně mechanismy nátlaku, které vedou či přispívají k setrvání ve vztahu, v němž je přítomné násilí, pak mohou pro některé ženy být přímými cestami k trestné činnosti. Zatímco dle mnoha poznatků ženy k trestné činnosti nezřídka přesvědčí či donutí mužský partner, druhým směrem se tato dynamika objevuje výrazně méně často (Barlow & Weare, 2019; Leverentz, 2006; Nuytiens & Christiaens, 2015; Wesely & Dewey, 2018). Z některých výzkumů také vyplývá, že spíše ženy na sebe berou vinu za společně páchané trestné činy nebo za partnerovu trestnou činnost (ačkoli zde mohou být hranice vzhledem k nátlakovým mechanismům velmi nejasné) (Barlow & Weare, 2019; Nuytiens & Christiaens, 2015).

Kromě přímých výhrůzek násilím (až usmrcením) vůči partnerce či ohrožením jejích dětí a blízkých se zde jako přesvědčovací mechanismy objevují komplikovaná psychologická dynamika toxického vztahu, emoční vydírání či existenční závislost na vztahu; nezřídka se jedná o kombinaci několika z nich (Barlow & Weare, 2019; DeHart, 2008; Nuytiens & Christiaens, 2015; Roberts, 2019). Zejména existenční závislost, partnerem potenciálně záměrně vytvořená či umocněná, je úzce propojená s fenoménem marginalizace žen a feminizace chudoby.

⁷ To je jeden z argumentů proti „teorii emancipace“ 70. let, která zmenšující se genderovou mezeru v páchání trestné činnosti vysvětlovala rozšířením ženských práv a tím i příležitostí k trestné činnosti. (Belknap & Holsinger, 2006; Renzetti, 2013)

2.5 Marginalizace

Dostupná data konzistentně ukazují, že ženy páchající trestnou činností jsou výrazně častěji než většinová populace žen pod hranicí chudoby a na okraji společnosti (Belknap, 2007; Bloom et al., 2003; Morash & Kashy, 2022). Podle některých autorů*ek je dokonce pro většinu ženské kriminality společná motivace snahou o přežití (Owen, 1998). Ačkoli marginalizace s trestnou činností intenzivně souvisí samozřejmě i v mužské populaci, i ona má významná genderová specifika.

Patriarchální uspořádání společností po celém světě už svým inherentním androcentrismem činí z žen osoby druhé kategorie, přetrvávající genderové nerovnosti jsou celosvětovým fenoménem (Renzetti, 2003; The Global Gender Gap Report 2023, 2023); podle současných projekcí se celková genderová mezera neuzavře dříve než za 131 let (The Global Gender Gap Report 2023, 2023). Česká republika je podle *The Global Gender Gap Report 2023* (2023), zprávy každoročně vydávané Světovým ekonomickým fórem, v rámci Evropy spolu s Kyprem a Maďarskem mezi třemi nejhoršími zeměmi, co se genderové rovnosti týče.

Protože ideologické a symbolické zakotvení a důsledky tohoto uspořádání není možné v této práci uspokojivě obsáhnout, nastíníme zde alespoň některé z jeho konkrétních dopadů na marginalizaci a nerovné postavení žen, přímo související s genderovanými cestami k trestné činnosti.

Jedním z nejzásadnějších projevů i příčin marginalizace žen je celosvětově pozorovaná feminizace chudoby (Křížková & Maříková, 2018; Renzetti, 2003; Smetáčková, 2015; United Nations Women, 2023). Ta je vedle historicky systémově genderovaného rozdělení majetku a zakotvenosti ekonomické závislosti žen na mužích v tradičních uspořádáních i stereotypních představách o maskulinitě a feminitě (Renzetti, 2003) ovlivněna přetrvávajícími rozdíly v příjmech.

Ty se netýkají pouze různého odměňování mužů a žen na stejných pozicích, ačkoli i to je, i přes ilegalitu genderové diskriminace, stále současnou skutečností jak u nás, tak ve světě (Křížková & Maříková, 2018). Pay gap vychází z hluboce zakořeněných mechanismů od socializace a genderových očekávání, které dívky vedou do oborů s nižšími příjmy (a zároveň fenomén snížení prestiže profesí, které se stanou převážně ženskými) (Křížková & Maříková, 2018; Renzetti, 2003) a často stigmatizují jejich ambice na kariérní úspěch přes fenomén skleněného stropu a genderových nerovností v možnostech kariérního postupu a uplatnění

(Renzetti, 2003) až po naprostý nepoměr ve vykonávání neplacené práce a přejímání pečujících rolí s jejich negativními dopady na možnosti výdělků (Renzetti, 2003). Genderovaná je i prekarizace práce (Smetáčková, 2015).

Zastávání role hlavní pečující osoby o blízké, zejména v kontextu mateřství, je s ekonomickou marginalizací velmi úzce provázáno. Domácnosti s jedním rodičem jsou v České republice jednou ze dvou skupin nejvíce ohrožených chudobou, z 80–90 % se přitom jedná o svobodné matky (Smetáčková, 2015)⁸.

Ačkoli pro Českou republiku nejsou statistiky dostupné, jiné zdroje svědčí o větší prevalenci svobodných matek mezi trestně činnými ženami ve srovnání s většinovou populací (Cummings, 1978; Zurbrugg & Hall, 2018). Vzhledem k i v našem prostředí platných úzkých souvislostí mezi ekonomickou marginalizací a domácnostmi s jedním rodičem (Smetáčková, 2015) i mírou trestné činnosti (Scheinost et al., 2023) lze usuzovat, že tento rozdíl je platný i pro kontext ČR.⁹ Svobodné matky kromě zásadních omezení v možnostech zajištění dostatečného příjmu a materiálního zajištění často čelí stigmatizaci, což jejich marginalizaci prohlubuje.

Specifické cesty od svobodného mateřství k trestné činnosti zahrnují mimo jiné uchýlování se k majetkové trestné činnosti jako východisku z akutně neuspokojivé existenční situace nebo tzv. ohrožování výchovy dítěte,¹⁰ když například vlivem vysoce nestabilních životních okolností a přetíženosti rodiče dítě nedochází do školy. Extrémní stres vyplývající z marginalizace nebo pocity selhání mohou být spouštěčem užívání návykových látek, ekonomická zranitelnost může také zvyšovat pravděpodobnost navázání a udržování vztahu s násilným či jinak rizikovým partnerem (Nuytiens & Christiaens, 2015; Roberts, 2019; Wesely & Dewey, 2018).

⁹ Z dostupných dat také vyplývá, že většina trestně stíhaných osob vyrůstala v domácnosti s jedním rodičem, což svědčí o reprodukčním efektu marginalizace a kriminality (Kroese et al., 2021).

¹⁰ Pro tento trestný čin činí v ČR ženy 63 % všech stíhaných a vyšetřovaných; z celkového počtu stíhaných a vyšetřovaných tvoří pouze 16 % (Scheinost et al., 2023).

II. METODOLOGICKÁ ČÁST

3 Výzkumný cíl a výzkumné otázky

Jak již bylo uvedeno výše, při volbě tématu své bakalářské práce jsem byla vedena hledáním způsobu, kterým by bylo možné uchopit příběhy žen s žitou zkušeností z VTOS s přihlédnutím k jejich širšímu sociálnímu a životnímu kontextu a k roli, kterou v těchto příbězích hraje gender a genderový systém společnosti.

Na základě studia literatury jsem si za výzkumný cíl zvolila *porozumět vlivu genderu na cesty vybraných českých žen do VTOS skrze nahlédnutí jejich příběhů optikou perspektivy gendered pathways*.

V průběhu dalších rešerší a částečně i v prvních fázích procesu tvorby dat mi postupně vykryštalizovaly tyto výzkumné otázky:

1. Které z obvykle popisovaných genderovaných faktorů se v příbězích komunikačních partnerek objevují a jakým způsobem?
2. Jak ony samy interpretují svou cestu k trestné činnosti?
3. Jak komunikační partnerky samy vnímají vztah mezi genderem a trestnou činností?

4 Výzkumná strategie

Koncept *gendered pathways* je původně zakotven v kvalitativní metodologii (Belknap, 2007; Daly, 1994; Holtfreter et al., 2022) stejně jako velká část výzkumů, ze kterých vycházím (Daly, 1994; D. DeHart, 2018; Nuytiens & Christiaens, 2015; Roberts, 2019); kvantitativní výzkumy v rámci tohoto konceptu vznikají často s cílem ověřit platnost či zobecnitelnost jejich závěrů (Jones et al., 2014; Joosen et al., 2016; Salisbury & Van Voorhis, 2009).

Vzhledem k této návaznosti i k tomu, že cílem mého výzkumu je především hlubší prozkoumání konkrétních životních cest a toho, jakým způsobem se v nich projevují genderově specifické faktory, a zajímá mě přitom zároveň, jak svým cestám rozumějí samy ženy, jsem se v rámci této práce také rozhodla pro kvalitativní výzkumnou strategii (Gadd et al., 2012; Novotná, 2019).

Z těchto důvodů jsem také jako techniku tvorby dat zvolila polostrukturované rozhovory s konkrétními ženami se žitou zkušeností z VTOS. K jejich konkrétní podobě i k metodologickým volbám s nimi spojeným se vyjádřím v dalších kapitolách.

5 Reflexe pozice výzkumnice

Nezbytnou součástí transparentního kvalitativního výzkumu je reflexe situovanosti výzkumnice (Novotná, 2019).

Na první pohled nejvýraznějším specifikem mé pozice je skutečnost, že s tématem svého výzkumu a terénem, v němž je situován, mám relativně rozsáhlé zkušenosti; ty jsem ovšem získala v roli odborné poradkyně a zaměstnankyně NNO, nikoli v roli výzkumnice. Ačkoli jsem podnikla základní kroky za účelem předejití praktickému křížení rolí (ve výzkumu jsem nepracovala se svými klientkami ani s klientkami své organizace; zřetelně jsem komunikovala, že výzkum není s mým zaměstnavatelem propojený), ovlivňuje tato skutečnost celý výzkumný proces.

Je možné, že vlivem svého zaměstnání i s ním souvisejícího osobnostního nastavení přistupuji k osobám s trestní minulostí s jistou zaujatostí; protože zřídka přijdu do kontaktu s pohledem obětí trestné činnosti a těch, kdo nesou její následky (pokud samozřejmě odhlédnu od skutečnosti, že mnoho z mých klientů*ek jsou zároveň pachatelí*kami i oběťmi), a naopak jsem často svědkyní překážek, křivd, diskriminace a stigmatizace, kterým osoby s trestní minulostí čelily a čelí, mohu být zatížena tendencí nepřiměřeně některé z nich omlouvat, nevnímat v plné šíři negativní následky jejich minulého jednání a dostatečně jim nepřiznávat osobní zodpovědnost za vlastní jednání – to je ostatně tendence, která bývá vytýkána feministické kriminologii jako takové (Belknap, 2007; Schram, 2021). Jak ale upozorňuje již Howard S. Becker v textu *Whose side are we on?* (1967), kdykoli se výzkumnice*ík zaměřuje na pohled a realitu marginalizovaných osob, podobnému nařčení sebe i výzkum vystavuje; sociologický výzkum nelze v tomto smyslu dělat „nestranně“. V souladu s jeho podněty výsledky tohoto výzkumu opakovaně zdůrazňuji, že poznatky, které jsou výsledkem tohoto výzkumu, jsou limitovány pro mnou zkoumanou realitu a nemají ambici vykreslit celistvý obraz skutečnosti.

Ačkoli jsem v pozici outsiderky v tom smyslu, že sama nemám osobní žitou zkušenost s trestněprávním systémem, díky svým pracovním zkušenostem mám do tématu a terénu, ve kterém se životy mých komunikačních partnerek z části odehrávaly, pravděpodobně hlubší

vhled než průměrná členka většinové populace. Rozumím části slangových pojmů, vím, jak fungují některé procesy, znám konkrétní místa nebo dokonce osoby, které se s žitou zkušeností komunikačních partnerek potenciálně pojí. Předpokládám, že tato skutečnost mohla mít vliv na míru otevřenosti a důvěry, s jakou ke mně komunikační partnerky v rámci rozhovoru přistupovaly.

Vzhledem k zaměření výzkumu je pro mou situovanost relevantní také to, že jsem cis žena. Mimo jiné mám právě díky tomu žitou zkušenost s nezanedbatelnou částí výše v práci popsaných faktorů, které se objevují v životech žen s trestní minulostí, jakkoli v odlišné podobě a míře. Moje genderová identita pravděpodobně hrála roli i ve výběru tématu a teoretických východisek; je možné, že ovlivnila i mé metodologické volby.¹¹

6 Výzkumný vzorek

6.1 Tvorba vzorku

Ve výběru a kontaktování komunikačních partnerek jsem vycházela především z otázky etiky výzkumu. Zásadní pro mě bylo maximálně eliminovat jakoukoli mocenskou nevyrovnanost mezi mnou jako výzkumníci a komunikačními partnerkami, zachovat princip dobrovolnosti účasti od prvního kontaktu po dokončení rozhovoru a předejít tomu, aby je účast jakkoli poškodila (především zde mám na mysli zhoršení psychického stavu, nebo dokonce retraumatizaci).

Z prvních dvou důvodů jsem vyloučila možnost hledat komunikační partnerky mezi klientkami organizace, ve které pracuji, i – ačkoli zde hrály roli také logistické problémy – mezi ženami aktuálně vykonávajícími trest odnětí svobody.¹²

Dále mi můj vedoucí práce nabídl pomoc s kontaktováním na jiné NNO,¹³ mezi jejichž klientkami by se vhodné komunikační partnerky mohly najít, za což mu tímto děkuji. Nakonec jsem se rozhodla vydat jinou cestou a využít sociálního kapitálu lidí ve svém okolí.

¹¹ Daly a Chesney-Lind (1988) například uvádějí, že akademičky-ženy častěji volí kvalitativní výzkumné strategie a rozumějící přístup; v rámci kriminologie častěji zkoumají širší sociální kontext a životní historii trestně činných osob.

¹² Zde bych ráda poděkovala odborným zaměstnankyním věznic, kam dojíždím, za velkou vstřícnost a snahu poskytnout mi s realizací rozhovoru pomoc, jakkoli jsem se nakonec vydala jinou cestou.

¹³Nestátní neziskové organizace

V organizaci, kde pracuji, má žitou zkušenost z VTOS stabilně více než 30 % kolegů*yn. Není jejich povinností tuto skutečnost s kýmkoli sdílet, což je zásada, které si velmi vážím. Někteří*é z nich se ovšem rozhodli svou zkušenost v práci využívat a sdílením svého příběhu se podílejí například na systémové změně a osvětě. Několik z těchto kolegů*yn jsem se rozhodla oslovit, přiblížit jim povahu a smysl výzkumu a zeptat se jich, jestli by pro ně bylo možné zprostředkovat mi kontakt se ženou, o které platí, že:

1. by pro daného kolegu*yni bylo bezpečné a komfortní ji kontaktovat a nabídnout jí účast ve výzkumu,

Součástí a předpokladem úspěšného překonání minulosti je pro významnou část osob se žitou zkušeností s pácháním trestné činnosti přerušeni kontaktu s většinou těch, které poznaly v prostředí, ve kterém se dříve pohybovaly; nechtěla jsem, aby kolegyně*ové, na které jsem se obrátila s žádostí o pomoc, v tomto směru jakkoli překračovali své hranice.

2. je důvod se domnívat, že pro ni vztahování se ke své minulosti nebude nijak ohrožující,

Toto kritérium bylo jedním z nástrojů, které jsem zvolila k ošetření výše zmíněného rizika, že pro komunikační partnerky bude účast ve výzkumu zraňující či retraumatizující zkušeností; za tímto účelem jsem měla zájem získat komunikační partnerky, které již měly možnost minulost zpracovat a ideálně k tomu měly k dispozici i nástroje a zdroje například v podobě terapeutického programu, kde se k ní mohly naučit vztahovat pro sebe neohrožujícím způsobem.

3. má žitou zkušenost z VTOS.

Pro toto kritérium jsem se rozhodla na základě předpokladu vycházejícího z mé zkušenosti, že osoby, které se ocitnou ve výkonu trestu odnětí svobody, za sebou již mají obsáhlejší historii trestů, jejíž je nepodmíněné odsouzení kulminací, nebo je trestná činnost, za kterou byly do VTOS odsouzeny, závažnějšího charakteru. Tato charakteristika je blízká i většině výzkumných vzorků z mnou nastudované literatury, a toto kritérium tak zvyšuje srovnatelnost mého výzkumu s těmi, ze kterých vycházím.

Kromě kolegů*yn s žitou zkušeností jsem se zeptala i několika dalších, o kterých jsem měla důvod se domnívat, že by mohli ve svém okolí mít někoho, kdo by těmto kritériím odpovídal. Všem kolegům*yním, na které jsem se obrátila, děkuji za vstřícnost, snahu a především důvěru.

Záměrně jsem – z obav, aby se k případnému souhlasu necítily tlačeny pocitem povinnosti mi jako kolegyni pomoci a nepřekročily tím své hranice – účast nenabízela přímo kolegyním s žitou zkušeností. V jednom případě mi kolegyně účast sama nabídla a po ověření skutečně dobrovolného základu této nabídky jsem ji přijala, což zde uvádím v zájmu transparentnosti, vzhledem k zásadě anonymity účasti a v zájmu předejít identifikovatelnosti komunikačních partnerek ovšem jen omezenou a záměrně zobecňující formou.

Jakkoli se jen poslední kritérium vztahuje přímo k charakteristikám komunikačních partnerek ve vztahu k předmětu zájmu výzkumu (tedy jejich životních trajektorií), už samotná metoda získání výzkumného vzorku i první dvě kritéria má na tyto charakteristiky a složení vzorku významný vliv – k tomu se blíže vyjádřím v následující kapitole.

Kolegyně*y jsem požádala, aby vytipovaným komunikačním partnerkám předaly základní informace – že s ženami se žitou zkušeností z VTOS již několik let pracuji, pro osobní účely v rámci studia realizuji výzkum; že bych s nimi ráda mluvila o jejich životě před uvězněním, přičemž ovšem budou mít možnost samy řídit, jakých témat se v rozhovoru dotkneme a do jaké hloubky; že za účast ve výzkumu nabízím odměnu 500 Kč.¹⁴ V případě jejich zájmu o účast se pak kolegyně*yně zeptaly, jakým způsobem je mohu kontaktovat, a následně mi kontaktní informace předali.

V rámci prvního kontaktu jsem se zpravidla komunikační partnerce představila, ověřila trvání její ochoty k účasti a nabídla zodpovězení jakýchkoli jejích předběžných otázek; poté jsme se domluvily na čase a místě setkání.

¹⁴ Jsem si vědoma ambivalencí postojů vůči odměňování účastníků*ic výzkumů (Zandlová & Šťovíčková, 2019). Ačkoli přijímám validitu názoru, že zejména v práci se znevýhodněnými skupinami lidí může poskytnutí finanční odměny vytvářet nebo zesilovat mocenskou asymetrii, zastávám názor, že je funkční součástí reciprocity, vyjádření úcty k času účastnice*ika, ocenění jeho přínosu pro výzkum a poděkování za ochotu sdílet s výzkumníci*íkem svou zkušenost. Ve volbě výše odměny jsem se řídila zásadou, že nemá být možným zdrojem neadekvátní motivace (Zandlová & Šťovíčková, 2019), jakkoli není možné tuto hranici univerzálně a s jistotou určit.

Dlouho jsem uvažovala nad tím, ve které fázi kontaktu s komunikačními partnerkami je s nabídkou finanční odměny seznámit; nakonec jsem se rozhodla pro transparentnost od úplného začátku, a to ze dvou důvodů: zaprvé jsem samozřejmě vítala, že by vyhlídka finanční odměny, byť ne nepřiměřeně vysoké, mohla podpořit motivaci komunikačních partnerek k účasti; zadruhé jsem doufala, že podobně jako informace o mých zkušenostech z oboru zvýší mou vnímanou důvěryhodnost – několik mých klientů*ek i kolegů*yně se mnou sdílelo zkušenost s poskytnutím rozhovoru pro něčí kvalifikační práci, který byl veden neprofesionálním, nepřipraveným a necitlivým způsobem, a já jsem chtěla předejít případným obavám z podobné zkušenosti ze strany potenciálních komunikačních partnerek.

6.2 Charakteristika komunikačních partnerek

Rozhovory byly realizovány s celkem pěti ženami s žitou zkušeností z VTOS. Jejich průměrný věk v době rozhovoru byl 41,2 let; nejmladší bylo 29 a nejstarší 55 let. Každá z nich byla ve VTOS jednou v životě,¹⁵ všechny byly podmíněně propuštěny a v době rozhovoru od jejich propuštění uběhlo průměrně sedm let.

Z pěti komunikačních partnerek jsou tři matkami, z nich dvě jsou s alespoň některými z dětí v pravidelném kontaktu. Pouze jedna z komunikačních partnerek žila v době rozhovoru v partnerském vztahu.

6.2.1 Specifika vzorku

Nejvýraznější a nejlépe doložitelnou odchylkou souboru komunikačních partnerek ve srovnání s celkovou populací vězněných žen je, že byly všechny ve VTOS pouze jedenkrát – z vězněných žen v roce 2023 jich jen zhruba polovina byla ve VTOS poprvé, 38 % z nich za sebou mělo více než dva pobyty ve věznici (VSČR, 2024).

Ženy ve výzkumném vzorku jsou přitom na svobodě průměrně již sedm let: dle posledních dostupných údajů se přitom v ČR 20 % propuštěných žen do VTOS vrátí do tří let; do sedmi let po propuštění je znovu uvězněno dokonce 41 % z nich (Rosenberg et al., 2024).

Všech pět komunikačních partnerek také dosáhlo podmíněného propuštění – to se ze všech propuštěných osob (data o genderovém rozdělení zde nejsou veřejně dostupná) v roce 2023 podařilo jen zhruba 27,5 %.

Specifikem je také to, že čtyři z pěti komunikačních partnerek uvedly, že za sebou mají systematickou psychoterapii – tři z nich absolvovaly specializované oddělení léčby závislostí v rámci VTOS, jedna intenzivně spolupracovala s NNO pro přeživší domácího násilí.

Každopádně lze říci, že ve srovnání s celkovou populací žen se žitou zkušeností z VTOS v ČR je výzkumný vzorek spíše pozitivně vychýlen. Lze předpokládat, že tato skutečnost přímo vyplývá ze strategie a kritérií tvorby vzorku. Požadavek, aby se jednalo o ženu, kterou je pro kolegy a kolegyně, na které jsem se obrátila, bezpečné kontaktovat, již sám o sobě pravděpodobně vyseletoval ženy, kterým se podařilo svou situaci stabilizovat. S kritériem, aby

¹⁵ Některé nicméně někdy předtím pobývaly na vazbě, v jednom případě dokonce po dobu osmi měsíců.

pro komunikační partnerku nebylo mluvení o minulosti ohrožující, se pak pojí jistý, zpravidla i časový odstup od ní.¹⁶

7 Realizace

7.1 Příprava na výzkumné rozhovory

Rozhodování o způsobu vedení výzkumných rozhovorů a podobě scénáře jsem věnovala mnoho času a úsilí ve snaze najít řešení, které by zároveň poskytlo rozhovoru strukturu, zajistilo jeho uplatnitelnost ve výzkumu a komunikačním partnerkám poskytlo pobídku a záchytný bod ve sdílení životní zkušenosti, zároveň ale nevedlo k překročení jejich hranic, a naopak je zplnomocňovalo k aktivnímu spoluurčení směru rozhovoru, míry otevřenosti i výběru probíraných témat. Z relevantních mnou prostudovaných výzkumů se mi u dvou podařilo získat přístup k podrobné metodologické dokumentaci včetně scénářů rozhovorů (DeHart, 2008; Roberts, 2019). Ty se ovšem v obou případech velmi dopodrobna dotýkají extrémně citlivých témat, proto jsem je pro závěry své práce zhodnotila jako zcela nevhodné. Přes následnou snahu použít je jako výchozí bod a následně je upravit směrem k menší invazivnosti otázek jsem od nich nakonec úplně upustila, stejně jako od scénáře postaveného na konkrétních tématech.

Dále jsem uvažovala, že po vzoru An Nuytiens a Jenneke Christiaens ((Nuytiens & Christiaens, 2015), které své rozhovory strukturovaly kolem jednotlivých období života, místo klasického scénáře použijí jednoduchou časovou osu. Ovšem i vzhledem k tomu, že v závěru výzkumu autorky samy uvádějí, že se tento nástroj neukázal efektivní, rozhodla jsem se první rozhovory realizovat jen s velmi volně definovanou strukturou a začít rozhovor jednoduše pobídkou: „Povězte mi, prosím, jak vnímáte svou cestu k trestné činnosti.“

Další otázky jsem komunikační partnerce pokládala až v návaznosti na její vyprávění jako pobídky k rozvinutí již řečeného, u citlivějších otázek jsem znovu připomínala dobrovolnost odpovědi. Pokud došlo vyprávění k přirozenému konci a komunikační partnerka se nezmínila o některém z klíčových témat vyplývajících z mé předběžné rešerše, dotkla jsem se ho velmi obecně formulovanou otázkou: „Mohu se ještě zeptat, jakou roli ve vašem životě hrálo

¹⁶ Svou roli pravděpodobně sehrála i mnou nezamýšlená rovina selekce vyplývající ze strategie tvorby vzorku – jedna z kolegyně například zpětně reflektovala, že mi „nechtěla doporučit někoho nespolehlivého, kdo by pak nepřišel“.

(násilí/návykové látky/zdraví/partnerské vztahy etc.)?¹⁷ Pokud z dosavadního rozhovoru nevyplývá informace o současném věku komunikační partnerky, jejím věku v době začátku trestné činnosti, prvního VTOS, nebo o celkovém počtu pobytů ve věznici, doptala jsem se na ně přímo. Poslední otázka, kterou jsem položila všem komunikačním partnerkám, zněla: „Vnímáte vy sama nějaké rozdíly v cestách mužů a žen k trestné činnosti?“

Méně strukturovaný přístup má své výhody i limity.

Výhodou je jednak ošetření rizika překročení osobních hranic komunikační partnerky, jednak to, že takto vedený rozhovor přináší nejen informace o jejím životě a náhledu na něj, ale i o tom, co sama považuje za zásadní, čemu přikládá důležitost. Vedle obsahu a formy sdělení můžeme zkoumat i to, o čem a proč se komunikační partnerka rozhodla mluvit. Tento otevřený přístup také lépe umožňuje zrod nových témat, která výzkumnice neměla při přípravě rozhovoru v patrnosti a která by tudíž v případném scénáři nebyla zastoupena.

Jednou z nevýhod nestrukturovanosti je absence pevných záchytných bodů a odrazových můstek, která na obě strany klade jisté nároky. Pro některé komunikační partnerky může být žádost, aby o zkoumaném tématu samostatně a uceleně vyprávěly, nepřiměřenou výzvou – v závislosti na jejich osobnostním nastavení, aktuálním rozpoložení a výzkumné situaci (Nuytiens & Christiaens, 2015) či vztahu k tématu výzkumu. Větší požadavky klade tento přístup i na výzkumnici – musí být schopna flexibilně reagovat, navazovat na řečené tak, aby se rozhovor předčasně nezadrhl či se nenávratně „nepřetrhla nit“, nebo se vypořádat s rizikem, že se rozhovor stočí příliš daleko od výzkumného tématu. Následné zpracování vytvořených dat poté může být ztíženo velkou variabilitou rozsahu rozhovorů, pokrytých témat i pořadí, ve kterém se objeví.

Další možnou nevýhodou je menší míra vzájemného porozumění a větší prostor ponechaný pro interpretaci vyplývající z odlišného chápání jednotlivých pojmů nebo norem a obecně z rozdílů v sociálních realitách a interpretačních rámcích tazatelky a jednotlivých komunikačních partnerek.

Pokud tak například komunikační partnerka uvede, že v současném vztahu nezažívá násilí, může to pro ni znamenat něco výrazně jiného než pro tazatelku či další komunikační

¹⁷ Jediná oblast, které jsem se nedotýkala ani tímto způsobem, byla otázka rodičovství, která může být pro mnoho žen s trestní minulostí zdrojem nesmírné bolesti; nakonec se k ní ale všechny komunikační partnerky vztáhly z vlastní iniciativy.

partnerky – i proto, že některé formy či jistou míru násilí může vnímat jako normu. Tento významový rozptyl lze snížit dotazováním se na konkrétní chování a projevy, které ovšem může být velmi invazivní, potenciálně zraňující a znamenat převzetí kontroly nad rozhovorem tazatelkou.¹⁸

Výše popsaná strategie rozhovoru byla zvolena i s přihlédnutím k těmto výzám; praktické důsledky této volby jsou reflektovány v dalších částech bakalářské práce.

7.2 Realizace rozhovorů

Výzkumné rozhovory byly realizovány ve dvou různých městech, jeden musel být z logistických důvodů proti plánu realizován on-line formou. Z osobně realizovaných rozhovorů proběhl jeden u komunikační partnerky doma, dva v prostorách NNO a jeden v restauračním zařízení, které komunikační partnerka označila za své „domácí prostředí“. Délka rozhovorů se pohybovala mezi jednou a dvěma hodinami. Rozhovory byly se souhlasem komunikačních partnerek nahrávány.

V realizaci rozhovorů jsem se snažila řídit charakteristikami feministického výzkumu, jak je charakterizuje Claire Renzetti (2013), když zdůrazňuje především principy empatie a reciprocity.

Na začátku jsem komunikační partnerce nabídla možnost na cokoli se mě doptat, ať už ohledně výzkumu, nebo o mně osobně. Jinak jsem ovšem zůstávala spíše v pasivní roli¹⁹ – nesnažila jsem se nicméně být nezúčastněná, na výpověď komunikační partnerky jsem, byť většinou neverbálně, reagovala, dávala jsem najevo účast i případné emoce, které ve mně vyprávění vyvolalo. To považuji za součást empatického přístupu a předpoklad vytvoření bezpečného prostoru pro rozhovor – být netečná ve chvíli, kdy se mnou komunikační partnerka s důvěrou sdílí silné a hluboce osobní zkušenosti by mi připadalo necitlivé a potenciálně zraňující.

¹⁸ Salisbury a Van Voorhis (2009) uvádějí, že pokud jde konkrétně o téma viktimizace v rozhovorech, dochází při použití méně specifických otázek pravidelně k výraznému podhodnocení nebo úplnému opomenutí jejího výskytu ve výpovědích komunikačních partnerek. Roli zde přitom samozřejmě pravděpodobně nehraje pouze rozdílné porozumění pojmům.

¹⁹ S jednou z komunikačních partnerek se po naplnění vyprávění rozhovor přirozeně posunul blíže k neformální, oboustranné konverzaci, aniž by byl výzkumný rozhovor výslovně uzavřen. Sdílela jsem s ní pocity, které ve mně část jejího vyprávění vyvolala, což – aniž by to bylo mým záměrem – díky její reakci vedlo k jednomu z pro mě nejsilnějších momentů ve výpovědi komunikační partnerky.

Před začátkem rozhovoru i v jeho průběhu jsem připomínala princip dobrovolnosti odpovídání na otázky a svobody v rozhodování o směru, kterým se rozhovor bude ubírat.

Pouze v jednom případě došlo k výraznému emočnímu rozrušení komunikační partnerky, během vyprávění o citlivém tématu se rozplakala. V reakci na to jsem vystoupila z role výzkumnice, nabídla přerušení rozhovoru či úplné upuštění od něj, případně společné hledání vhodného způsobu ošetření vyvstalých emocí. Komunikační partnerka se nicméně rozhodla v rozhovoru pokračovat, uvedla, že smutek i slzy vnímá jako přirozenou reakci na svou situaci. Zpětně rozhovor refleктоvala jako příjemně strávený čas.

7.3 Zpracování vytvořených dat

Nahrávky rozhovoru jsem formou redigované transkripce (Zandlová, 2019) převedla na text. U některých rozhovorů jsem poté provedla záměrnou redukci dat (Heřmanský, 2019) a vyloučila delší pasáže, které jsem i při opakovaném čtení v průběhu analýzy vyhodnotila jako zcela nerelevantní pro zaměření výzkumu.

Ve zpracování dat jsem dále vycházela z metody kvalitativní obsahové analýzy (Kuckartz & Rädiker, 2023).

Výsledný text jsem za použití softwaru Atlas.ti okódovala, přičemž jsem využila kombinaci deduktivního a induktivního přístupu (Heřmanský, 2019) – ačkoli jsem jednotlivé kódy vytvářela až na základě textu, vycházela jsem z teoretických znalostí a předpokládala některé konkrétní kategorie. V rámci kódování jsem všechny texty prošla dvakrát. Tímto způsobem vzniklo 113 kódů, které jsem posléze rozdělila do 15 kategorií; ty se staly základem pro následnou analýzu a interpretaci.

Pro doplnění jsem si také během tohoto procesu vytvořila schéma jednotlivých cest k trestné činnosti jednotlivých komunikačních partnerek.

Poznatky vyplývající z tohoto zpracování vytvořených dat prezentuji ve třetí části práce.

8 Etika výzkumu

Jak bylo již vícekrát zmíněno, ošetření etických otázek pro mě bylo prioritou již od začátku plánování výzkumu, a to zejména ve smyslu zmírnění rizika, že účast v něm bude pro komunikační partnerky zraňující či jinak ohrožující zkušeností.

Dosud jsem popsala, jak jsem na otázky etiky výzkumu reagovala při rozhodování o strategii tvorby vzorku, při přípravě na rozhovory a tvorbě scénáře, při prvním kontaktu s komunikačními partnerkami i v průběhu samotného rozhovoru.

Kromě těchto konkrétních metodologických voleb a preventivních opatření pro mě v rozhodování, zda realizovat výzkum se zástupkyněmi takto zranitelné skupiny, byly zásadní následující faktory:

1. Dostala jsem možnost výzkum realizovat pod vedením Jiřího Mertla, který má s výzkumy v tomto terénu rozsáhlé zkušenosti (Mertl, 2020, 2023b, 2023a).
2. S prací se ženami s žitou zkušeností z VTOS mám několikaleté zkušenosti; tuto práci vykonávám pod odborným vedením, s pravidelnými supervizemi a průběžným vzděláváním.
3. V roli výzkumnice jsem se již podílela na několika kvalitativních výzkumech v tomto terénu (mj. Mertl, 2023).

V přípravě na výzkum jsem se také průběžně po dobu několika měsíců žen s žitou zkušeností z VTOS ve svém okolí, které nějaký výzkumný rozhovor absolvovaly, ptala na zpětnou vazbu a na pocity, které v nich celý proces zanechal; takto získané informace jsem se poté snažila při realizaci vlastních rozhovorů využít k tomu, abych předešla zranění či zbytečnému diskomfortu komunikačních partnerek.

Veškerá vytvořená data byla anonymizována tak, aby bylo předejito nebezpečí, že bude možné komunikační partnerky identifikovat. Komunikační partnery jsou v rámci analýzy označovány pseudonymy. V začátku každého rozhovoru dostala komunikační partnerka možnost určit si, jaký pseudonym by v práci chtěla mít; této nabídce využila jediná žena, která požádala o pojmenování Medúza. V návaznosti na její přání jsem čtyři zbylé ženy pojmenovala po dalších ženských postavách řecké mytologie. Jména byla zvolena zcela náhodně.

Všechny komunikační partnerky byly seznámeny s účelem, průběhem a podmínkami rozhovoru a následně ústně poskytly svůj informovaný souhlas.

III. ANALYTICKÁ ČÁST

V následující části práce předkládám výsledky své analýzy dat vytvořených v rozhovorech s komunikačními partnerkami. Jak vyplývá z předchozího textu této práce, jejich vyprávění pro mě bylo jediným zdrojem informací. Vědomě se pro účely analýzy rozhoduji pracovat s ním jako s legitimním obrazem žité zkušenosti komunikačních partnerek; není mým záměrem jakkoli pátrat po jakési „objektivní pravdě“ (což je pojem, který v tomto kontextu nepovažuji za vhodný ani smysluplný). Proto, a zároveň i za účelem lepší srozumitelnosti textu, nebudu konzistentně upozorňovat na subjektivitu prezentovaných informací; tím, že budu psát například „komunikační partnerka má tuto zkušenost“ a nikoli „komunikační partnerka uvádí, že má tuto zkušenost“, ale v žádném případě nechci tuto subjektivitu zastírat.

Pokud se v průběhu analýzy rozhodnu přeci jen poukázat na nějakou dvojznačnost či protimluv v rámci jedné výpovědi, opět to není se záměrem jakkoli zpochybnit důvěryhodnost vyprávění komunikační partnerky, ale proto, že daný moment považuji za významný pro porozumění její realitě. Stejně tak pokud budu některá tvrzení nahlížet kriticky, neznamená to, že opouštím postoj respektu vůči autentičnosti a legitimitě této reality či dokonce, že chci zaujmout postoj hodnotící.

Jednotlivé kapitoly následující části práce do jisté míry zrcadlí jednak kategorie, které vznikly během procesu kódování, jednak tematické podkapitoly teoretické části pojednávající o současném stavu poznání, se kterými se tyto kategorie výrazně překrývají. Vzhledem k silné vzájemné propojenosti jednotlivých témat je však toto zrcadlení pouze přibližné – zatímco některým tématům je věnována samostatná ucelená kapitola, jiná jsou přítomna napříč celou analýzou, obsažena postupně jako součást jednotlivých kapitol a následně pouze krátce shrnuta. Věřím, že toto uspořádání přispělo k lepší srozumitelnosti a čtivosti výsledného textu.

9 Rané vlivy

Jak vyplývá z teoretické části, bývají dětství, dospívání a původní rodina ve výzkumu životních cest trestně činných žen tematizovány téměř bez výjimky. Již v jejich rámci se často objevují minimálně zárodky spleti dalších faktorů (např. viktimizace, marginalizace či

partnerské vztahy) a mezi nimi a budoucími transgresemi existuje obecně akceptovaná souvislost. Proto bude právě jim věnována první kapitola analytické části. Uvědomuji si, že upírání pozornosti na rané vlivy jako původce pozdějších nesnází bývá často považováno spíše za doménu psychologie; chtěla bych zde čtenáře*ky ujistit, že ačkoli těmto vlivům věnuji významnou část své analýzy, mou ambicí rozhodně není předstírat odbornost v tomto oboru. Důležitost, kterou tématu přikládám, odráží výpovědi komunikačních partnerek a zdroje, z nichž vycházím a které jsou ukotveny zejména v oborech sociologie, kriminologické sociologie a kriminologie. Ačkoli tedy první a snad i nejrozsáhlejší část své analýzy věnuji dětství a raným vlivům a může se zdát, že důraz kladu spíše na individuální vývoj jednotlivých komunikačních partnerek, činím tak za účelem pečlivě prozkoumat jejich životní cesty a porozumět spojitostem a významům, které ony samy ve vyprávění předkládají; cílem tohoto porozumění však zůstává, ve zkratce, následné nahlédnutí těchto cest v kontextu společnosti a jejího genderového uspořádání.²⁰

9.1 Reflexe vlivu dětství komunikačními partnerkami

Ačkoli analýzu začínám tématem dětství a dospívání, považuji za důležité – a to nejen kvůli analýze samotné, ale především z respektu k narativům komunikačních partnerek – uvést, že v rozhovorech opakovaně zaznívala ubezpečení, že jejich dětství bylo normální či dokonce skvělé; lepší, než by člověk u ženy s žitou zkušeností z VTOS čekal / než jaké samy zaznamenaly ve zkušenostech jiných odsouzených; popřípadě výhrady vůči přístupu, který podle alespoň jedné komunikační partnerky dětství přikládá příliš velký vliv na pozdější trestnou činnost a potažmo rodičům příliš velkou vinu za pohnuté životní trajektorie jejich dětí.

Zároveň s tím se mnou však – někdy až později v rozhovoru, někdy téměř jedním dechem – některé komunikační partnerky sdílely zkušenosti z dětství a dospívání, které považuji za pro analýzu relevantní.

Léda tak například uvádí: „*Dětství jsem měla asi jako každá z nás. Hezký. Normální, plný lásky.*“ Už o chvíli později ovšem doplňuje:

Mamka byla na nás sama, na tři děti vlastně, na mě, na bráchu, na ségru a chodila do tří prací, takže jako co jsme chtěli, to jsme prostě od mamky měli. Brácha už byl

²⁰ Toto vymezení se vztahuje k celé práci včetně kapitoly, která se věnuje přímo psychickému zdraví komunikačních partnerek.

takovej ten starší, ktorej prostě nás vyzvedával ze školy. Staral se o nás, o mně, o ségru.

Ačkoli Léda zůstává konzistentní v pozitivním rámování situace – jako jediný důsledek matčina trojnásobného zaměstnání uvádí dobré materiální zabezpečení –, lze si v její výpovědi všimnout hned několika potenciálně problematických momentů: nejenže ze zprávy o třech zaměstnáních svobodné matky a sourozenci přebírajícím pečující roli lze s opatrností předpokládat jistou ekonomickou marginalizaci; jak bylo uvedeno v teoretické části, jedná se o faktory, které mohou určitými způsoby souviset se zvýšenou pravděpodobností páchaní trestné činnosti (Carbone-Lopez & Miller, 2012; Cummings, 1978; Kroese et al., 2021; Zurbrugg & Hall, 2018).

Medúza zase své dětství shrnuje jako úžasné, jedním dechem však zároveň reflektuje vážné onemocnění a *de facto* duševní nepřítomnost matky:

Moje dětství, moje dětství bylo úžasné a vyrůstala jsem vlastně na vesnici. Vyrůstala jsem, moje matka byla nemocná, měla spoustu znevýhodnění, takže to bylo takové, že prostě já říkám, já ju neznám jinak, než že prostě seděla doma a různě u seriálů a u knížek. Ale můj táta, to byl člověk takovej, jako kdy mě tahal k vodě a do lesa a poznávat prostě stromy, stopy.

Přestože můžeme jakýsi nesoulad zaznamenat při pohledu zvenčí, v samotném vyprávění ani jedné z těchto dvou žen žádný rozpor není – i s přihlédnutím k jeho nelehkým aspektům své dětství hodnotí pozitivně a vlastně jej jako součást své cesty k trestné činnosti nevnímají; ani jedna u něj své vyprávění nezačala a obě se o něm zmínily až později v průběhu rozhovoru v reakci na mou pobídku.

Jinde už ovšem jistou ambivalenci tematizují přímo samotné komunikační partnerky. Artemis vyprávění o svém dětství uzavírá následovně:

...no tak víš, že já na něho (dětství) nerada vzpomínám, i když jsem byla to dítě, které jako by mělo prakticky co chtělo, jako ne úplně všechno, ale nebylo u nás násilí nějaké fyzické nebo tak.

Zatímco Artemis tematizuje jakýsi rozpor mezi absencí určitých negativních vlivů (zde fyzické násilí) a i přes tuto absenci negativními dopady dětství, Persefona hned v úvodu ukazuje, že vůbec nemusí jít o rozpor – tak jako nepřítomnost některých stereotypních

nepříznivých faktorů neznamena dobré dětství, není ani formální přítomnost těch stereotypně příznivých (zde nerozvedení rodiče a dovolené) indikátorem zdravého prostředí:

Jsem z relativně jako normální rodiny, jako naoko že jo baroko, naši nerozvedený (...). Na dovolený, že jo se jezdilo. (...) Ale víš, co všechno se schovávalo doma pod pokličkou?

I ona sama ale v úvahách o svém raném životě vychází ze srovnání zaprvé s jakýmsi zobecněným „špatným dětstvím“, které teprve má vést k páchání trestné činnosti:

Jo, ale jako víš co, ale myslím si, že nejsem jako ten klasickéj typ tý kriminálnice... že by tě to předurčovalo, k tomu víš jako, když někdo vyrůstá jako – otec alkoholik, matka furt někde v prdeli – takovýhle jako úplně klasický ne.²¹

Za druhé mluví i o srovnání se zkušenostmi jiných trestně činných žen, z něhož ve svých očích vychází jako někdo, komu se „vlastně nic nestalo“:

Ty vole úplně v pohodě, říkám, já jsem v pohodě. Jo, to je normálně, já bych se styděla o tom mluvit. Ty vole, když tam byla taková, který otčím zasadil třináct bodných ran, když jí bylo deset let, její matce vole, před jejíma očima. Ona to teda přežila, že jo, ale mně se vlastně nic nestalo. Tamtu znásilňovali strejda, brácha a děda...

Ve světle tohoto srovnání pak Persefona bagatelizuje vlastní potenciálně traumatické zkušenosti z dětství jako cosi běžného, co vzhledem k této předpokládané běžnosti nemůže mít významný vliv na budoucí transgrese:

Jo, to si připadáš jak kripl. Jako ježišmarja táta mi dal facku, matka mi vyhrožovala sebevraždou, to má každěj, žejo.

Na druhou stranu je jak z dalších úryvků rozhovoru, z nichž k některým se v této práci ještě budeme vracet, tak ze samotné skutečnosti, že o těchto zážitcích Persefona mluví a že

²¹ Později je ovšem toto odlišení (moje matka nebyla nepřítomná, na rozdíl od matek těch, jejichž dětství je předurčuje ke kriminalitě) zpochybněno, když Persefona dále ve vyprávění o matce uvádí: „...oni (babička a děda) mě hlídali, máma, nevím, kde furt lítala – měla milence, samozřejmě, který tahala domů, otec v (zahraničí) že jo a já furt u nich“, přičemž je znát, že pro ni matčina častá nepřítomnost nebyla jednoduchá: „Já jsem na ni vždycky celou dobu čekala, na zahradě jsem slyšela motor a běžela jsem za ní.“

tématem původní rodiny dokonce celé vyprávění zahájila, zřejmě, že i přes to, že se takto vymezuje, svému dětství určitý vliv na svou životní trajektorii přiznává.

Ačkoli se chci vyvarovat zobecňování i unáhlené typologizace, považuji za důležité nyní v zájmu transparentnosti uvést, že zatímco Artemis, Persefona i Kirké, které všechny shodně začaly své vyprávění u původní rodiny, již nahlížejí alespoň zčásti kriticky, spojuje i to, že v jejich životních cestách hrála významnou roli drogová závislost a že všechny během VTOS úspěšně absolvovaly pobyt na specializovaném oddíle pro léčbu závislostí, jehož nedílnou součástí byla také intenzivní psychoterapie,²² Léda ani Medúza zkušenost se závislostí nemají. Vzhledem k podobě a limitům tohoto výzkumu nemůžeme určit, jestli rozdíl v náhledu na dětství a struktuře vyprávění souvisí spíše se zkušeností závislosti (podle hypotézy, že lidé se zkušeností závislosti za sebou spíše mají dětství s větším množstvím či intenzitou nepříznivých vlivů, popřípadě na nich tyto vlivy zanechaly hlubší následky), se zkušeností s léčbou (v tom případě by míra tematizace dětství v rozhovoru a kritický náhled na ně nesouvisely s jeho průběhem, ale s mírou jeho „zpracování“ v průběhu terapie), nebo zda se jedná o náhodu či důsledek dalších okolností.

To, že nahlédnutí raných vlivů jako faktorů v cestě k trestné činnosti může být teprve výsledkem určitého procesu, ale popisuje v úvodu rozhovoru Kirké:

Takže asi to začnu od začátku, co mě asi tvarovalo, protože já jsem si vždycky myslela – ten svůj příběh jsem vlastně vykládala třeba od těch šestnácti. Víš, až jsem začala jako brát. Ale postupem času jsem přišla na to, že vlastně hodně jsem se tvarovala v tom dětství. (...) Tak jako vím, že mě strašně trápilo (...), že ten otec mi neřekl, třeba „mám tě rád“ nebo „jsi moje holčička“, ale spíš mě tak jako podrýval nebo zesměšňoval před kamarádkama. A to fakt se hodně na mě podepsalo v té budoucnosti a na to jsem si fakt přišla nedávno.

Cílem tohoto úvodu bylo především demonstrovat různost komunikačními partnerkami prezentovaných náhledů na zkušenosti z dětství a upozorněním na vybrané ambivalence v uchopení těchto zkušeností hlouběji reflektovat povahu dat, na kterých další analýza stojí.

²² Ucelené představení fungování specializovaných oddílů lze dohledat například v publikaci *Uživatelé drog ve vězení – hodnocení účinnosti terapeutických programů* vydanou Institutem pro kriminologii a sociální prevenci (Zeman et al., 2019)

V následujících podkapitolách se již budu věnovat konkrétním faktorům, které se v raném životě komunikačních partnerek objevovaly.

9.2 „Když nebudeš hodná, nebudeme tě mít rádi“: Láska s podmínkami

Jednou z červených nití, která se vine skrze některé reflexe dětství a mládí komunikačních partnerek, je podmíněnost lásky a přijetí, již některé z nich bolestně vnímaly či vnímají ze strany svých rodičů. V této podkapitole shrnu, jakých podob tento motiv v rozhovorech nabýval, a následně nastíním některé patrné důsledky, které pro život komunikačních partnerek tato prožívaná podmíněnost či limitovanost rodičovské lásky měla.

Artemis hned v začátku mluví o tom, že si již jako malá uvědomovala, že od ní její (vysokoškolsky vzdělání) rodiče požadují výkonnost, a všímala si, že míra naplnění tohoto očekávání přímo ovlivňuje jejich vztahování se k ní, když říká: *„...nějakým způsobem jsem zjistila, že pokud se dobře učím, pokud svůj čas věnuji něčemu smysluplnému, jako je ten sport, tak vlastně mě mají rodiče hodně rádi.“* Artemis se ze začátku dařilo tato očekávání naplňovat; ještě v útlém dětství se k nim ale vlivem vážného onemocnění otce přidala další, která s sebou přinesla zlom – k těm se vrátíme později v textu. Požadavky na formální výkonnost ovšem přestály veškeré peripetie dalšího vývoje: to, že ji rodiče v jednom z jejích období abstinence a desistence v dospělosti podporovali, zatímco si dodělávala maturitu a následně dokonce téměř – nebýt relapsu v posledním ročníku – vystudovala vysokou školu, komentuje slovy: *„...vlastně abych řekla pravdu, tak jsem věděla, že jim stačí, když budu studovat.“*

Persefona pak při rekapitulaci svých reakcí na násilné „výchovné“ intervence svých rodičů a prarodičů doslova říká: *„Jsem si myslela, že mě (když budu hodná holčička) budou mít, všichni mě budou mít rádi – to je podmíněný, vždycky vole: ‚Když nebudeš hodná, nebudem’ tě mít rádi.‘“*

9.2.1 Nepoddajné dítě

Kromě požadavku na výkonnost zmiňovaném Artemis se v některých vyprávěních jako významný jeví nárok být onou již zmíněnou „hodnou holčičkou“: být poslušná, spořádaná, neodmlouvat a nezabírat příliš mnoho prostoru.

U Artemis se tento nárok objevuje nejpozději v souvislosti s onemocněním otce, které se projevilo již v jejím útlém dětství a v jehož důsledku bylo pro otce nebezpečné jakékoli emoční vypětí či rozčilení; to ovšem podle všeho bývalo způsobeno běžnými přirozenými projevy jeho malé dcery.

A vlastně u nás to bylo tak, že moje máma vlastně se snažila mu být co největší podporou a já jsem byla hodně živé dítě. Které jakoby často bylo hlučné, často, jak to říct? Odsekávala jsem, dokázala jsem se hádat, jo, a vlastně prosazovat si svou. (...) Až to dospělo do fáze, kdy si už moje máma třeba nevěděla rady kudy kam, a už jsem zažívala takové věci, jako že mi máma říkala, že kvůli mně otec umře, že kvůli mně skončí v nemocnici a že jsem sobecká a tady tyto věci a vlastně asi jsem taková byla.

Artemis tedy dostávala sdělení, že tím, jaká je, jakou má povahu, smrtelně ubližuje svému otci; navíc jí to bylo dáváno za vinu, jako by tak činila schválně. Důsledkem bylo, že se bála s otcem trávit čas a od obou rodičů se cítila odcizená:

...když jsem dlouho s ním byla. Tak jsem většinou něco vyvedla, takže to skončilo tím, že vlastně moje matka jakoby mi to dala hodně sežrat. Vlastně pak jsem ho začala úplně za to nesnášet a myslela jsem si i, že moje máma vlastně stejně má ráda jenom jeho a on na mě jenom žaluje a prostě už jsem se tam cítila, že tam nepatřím.

Kromě teoretického ohrožení života otce její neposlušností byl dalším významným tvarujícím vlivem a podmínkou stojící mezi Artemis a láskou a přijetím ze strany rodičů pohled „okolí“. Během rozhovoru vzpomíná, co se dělo, když jako malá plakala:

Mamka mi říkala: „Neřvi, podívej se, jak se na nás budou dívat ostatní.“ (...) Vůbec nebylo důležitý jakoby, co má člověk uvnitř, ale spíš, jak to vypadá. Jakoby na povrch. Hrát nějaké vlastně divadlo.

Role obou těchto vlivů se pak ukazuje také, když Artemis vypráví o tom, jak po pobytu v diagnostickém ústavu v patnácti letech na třičtvrtě roku utekla z domova do zahraničí. Matka to za celou dobu nikde neoznámila, nevyhlásila pátrání, ačkoli měla podle všeho o svou jedinou dceru velkou starost; Artemis si to vysvětluje následovně:

Asi trnula prostě, že se to dozví jakoby někdo jiný. Že prostě z toho budou nějaké problémy, otce to sejme.

Vedle norem a požadavků původní rodiny se v některých vyprávěních již v dětství objevovaly i kolize s očekáváním společnosti a institucí. Persefona popisuje, že již od malička zažívala pocity ostrakizace, které spojuje i s totalitním režimem, v němž vyrůstala, jeho atmosférou strachu a jistou nekonformitou své původní rodiny. Své chápání povahy těchto kolizí shrnuje následovně:

No. No už za komoušů – ještě blbý známky, trojka z chování. (...) Mě neměli rádi ve škole, protože byli kreténi. Jo, protože jsem se nechovala standardně pro ně, jako jinak jsem jim nic nedělala, za školu jsem nechodila, to bych si nikdy nedovolila.

Z jejího vyprávění nevystupuje obraz dítěte, které schválně rebeluje – nedovolila by si chodit za školu –, ale spíše dítěte, které si nemůže pomoci a svou přirozeností naráží do norem konformity. Okolím však byla vnímána jinak – setkávala se s nálepkováním typu:

...říkaly mi učitelky na základce: „Vy a Dvořák²³ rostete pro kriminál.“²⁴

Podobně Artemis vzpomíná, jak se usilovně snažila rodiče nerozzlobit, ale:

...nerozuměla jsem spouště věcem. Zároveň jsem si nemohla pomoci a nedokázala jsem být nehluchá. Nedokázala jsem být prostě jiná.

Persefona, která se ze začátku v reflexi svých raných kolizí s normami a autoritami zdá indentifikovat s personou vzdorovitěho dítěte („...to byl debil nějaký bezcenný, a škola taky, to bylo příšerný, většina, z devadesáti procent to byli bezcenný tupí lidi vole, imbecilní kreténi pokrytecký, ale mají moc nad tebou.“), které chybu za ony kolize vidí v ostatních, nám později v rozhovoru dává nahlédnout do intenzivní bolesti a zmatení, které pro ni nemožnost naplnit očekávání ve skutečnosti znamenaly:

Ještě si pamatuju, někdy ve školce, jak tam sedím, svítí to sluníčko zářijový, a jak jsem říkala, tak budu tady, budu opravdu jako hodná holčička vole a seděla jsem furt a ty ručičky jsem měla takhle za zády, jsem si myslela, že to znamená, že jsi hodná holčička, když máš ty ručičky za tou židličkou malou a vole sralo mě to, a to sluníčko mi svítilo do držky, ale furt jsem vzpřímeně seděla, že budu hodná holčička.

²³ V rámci anonymizace bylo i toto jméno změněno.

²⁴ Zdá se, že tyto komentáře v Persefoně zanechaly hlubokou stopu – dále ve vyprávění vzpomíná na moment, kdy již jako mladá dospělá opouštěla po krátkém pobytu celu předběžného zadržení poté, co byla poprvé zadržena v souvislosti s držením návykových látek. Cestou domů si koupila časopis a na zadní stránce viděla fotografii zmiňovaného spolužáka Dvořáka jako osoby v celostátním pátrání – vnímala to tak, že se predikce učitelek naplnila a že jí trestná činnost opravdu byla „souzena“ od dětství.

Zdá se, že jak Artemis, tak Persefona si reakce okolí alespoň do nějaké míry internalizovaly – při reflexi terapeutického procesu ve věku 40 let Artemis shrnuje: „...*(dlouho) jsem přemýšlela nad tím, jestli opravdu taková jsem, jakoby špatná, nebo ne.*“ Tato internalizace se zdá mít přímou souvislost mimo jiné s jejich užíváním návykových látek, které se budeme věnovat později.

Kromě samotných kolizí se jako významné ukazují i jakési “pokusy o nápravu”, kterými na ně okolí reagovalo.

9.2.2 „Tak jsi asi zlobila“: Nápravné intervence v rodině

Některé reakce rodičů a autorit na první transgrese komunikačních partnerek jsou ve vyprávěních reflektovány jako účinné. Medúza tak například zmiňuje, že v mládí několikrát zkusila jít za školu – otec jí však vysvětlil, že vzdělání je důležité a docházku do školy stanovil jako podmínku jejího setrvání „*pod jeho střechem*“, což jeho dcera hodnotí jako pozitivní intervenci, díky níž následně dosáhla akademických úspěchů.

Jako pokusy o nápravu jsou některými komunikačními partnerkami interpretovány i různé podoby násilí ze strany rodičů – konkrétně násilí emoční a fyzické.

Konkrétní podoby emočního násilí byly zachyceny již ve výše uvedených citacích – když Artemis zmiňuje, že se matka její projevy snažila krotit varováním, že jimi zhoršuje otcův zdravotní stav a potenciálně jimi může způsobit i jeho úmrtí, nebo když Persefona uvádí, že se matka snažila její chování „usměrnit“ tím, že jí hrozila sebevraždou.

Obě zmiňují i následky, jež tyto zkušenosti zanechaly na jejich psychickém zdraví – když Artemis popisuje nástup psychických problémů, které provázejí celý její život, říká: „...*už jako dítě jsem prožívala jakoby hodně těžké stavy v tom, kdy vlastně jsem byla ten, kdo jakoby může za ten zdravotní stav toho otce.*“ Persefona v souvislosti se vzpomínkou na matčiny výhrůžky uvádí, že „...*z toho pak plynou ty stavy úzkosti.*“

I rozsáhlé fyzické násilí, které v rodině jako dítě zažívala, bylo Persefoně podáváno jako reakce na její „nežádoucí“ chování: „*Děda Milan? Ten mě bouchal pěstí do hlavy a řval na mě ty lůzo žebrácká. A máma říká: ,Tak jsi asi zlobila.*“ Pro ni jako dítě ale fyzické násilí znamenalo, „...*že tě nemá nikdo rád, no*“.

9.2.3 „Zazvonila u nás nějaká paní“: Institucionální nápravné intervence

Artemis i Persefona mluví také o institucionálních intervencích, které přišly jako reakce na jejich nekonformní chování v dětství a dospívání.

Artemis popisuje, co se stalo, když začala chodit za školu:

...mi bylo 14 nebo kolik a vlastně bylo to ráno brzo a zazvonila u nás nějaká paní a vlastně odvezli mě do Brna do diagnostického ústavu, že už si se mnou rodiče neví rady.

Výsledkem pro ni bylo prohloubení pocitu odcizení od rodičů:

To pro mě obrovská zrada a já jsem hrozně brečela (...) já jsem se prostě kousla a řekla jsem a udělala jsem vlastně všechno pro to, abych rodiče přesvědčila, že už jsem někdo jiný a že se z tama jakoby dostanu, jo, a vlastně začala jsem zase hrát nějaké divadlo, kdy jsem udělala všechno pro to, jenom aby si rodiče mysleli, že už je všechno v pořádku.

Persefona zase již od útlého dětství povinně absolvovala psychologické a psychiatrické intervence – zde ovšem podle všeho prvotní impuls nepocházel od rodičů, ale od školy:

...tenkrát mě už posílali na základce od nějaký 4. třídy jsem musela povinně, že jo matka se mnou běhala, to byly furt nějaký problémy, takže furt nějaký školní psychologové.

Příčině tehdy vůbec nerozuměla a vlastně jí nerozumí ani dnes:

Tak mě posílali s píčovinama. Úplně poprvé mě posílali k psychologovi, jestli nejsem lesba. To mi bylo třeba deset, devět, že prej obtěžuji spolužačku. Fuj ty vole, kolo bych si o ni neopřela, ale nechtěla jsem s ní kamarádit. Nevím, jak to vydedukovali.

Následkem pro ni byla jednak stigmatizace mezi vrstevnicemi*íky, jednak další nálepka – kromě „kriminálnice“ tak už v dětství byla i „magor“:

A tenkrát to nebylo normální. Tenkrát jsi měla punc magora, hele, jako když jsi měla psychologa nebo psychiatra.

Nakonec jí byla diagnostikována lehká mozková dysfunkce (uvádí, že se jedná o dřívější název „dnešního“ ADHD), což vedlo k další nálepce:

...dám ti LMD a půjdeš do zvláštní a tím to bylo vyřešený. Budeš prudit – nějaký ADHD vůbec neznali. Prostě, parchante, půjdeš do zvláštní.

9.2.4 „Už jsem cítila, že tam nepatřím“: Pocit odcizení

Artemis i Persefona uvádějí, že následkem prožívaného nepřijetí rodiči a „nápravných intervencí“ se doma cítily nepřijaté; Artemis říká: *„Už jsem cítila, že tam nepatřím. (...) Hrozně jsem chtěla někam patřit.“* Pocit nepřijetí ovšem zažívala i mezi svými vrstevnicemi*íky – měla pocit, že ve škole ani na volnočasových aktivitách nezapadá do žádné ze skupinek. Osamění prožívala také proto, že neuměla sdílet, co se děje v jejím nitru – od matky byla naučená, že se má „hrát divadlo“ a bála se, že pokud by někdo zjistil, co prožívá, bude ji odsuzovat.

Sama tuto skutečnost vztahuje ke svému pozdějšímu užívání návykových látek:

Hrozně jsem se za to styděla, co se mi děje v hlavě a vlastně jsem ani nevyhledala jakoby žádnou pomoc. Spíš jsem se snažila si pomáhat právě tím užíváním.

Persefona uvádí, že se naučila vzdálenost mezi sebou a druhými vytvářet záměrně:

Když zastrašuješ, tak si na tebe nikdo nedovolí jen tak, jo. Já jsem se naučila v dětství už dělat bubu. Si na tebe lidi netroufnou potom.

Později, zejména v kapitole o užívání návykových látek, nastíním roli, kterou se dle vyprávění komunikačních partnerek tyto důsledky dosud popsaných zkušeností z dětství zdají hrát v jejich vztahu k návykovým látkám.

Ve zkoumání souvislosti mezi cestou k trestné činnosti a podmíněností rodičovské lásky se ještě zastavíme u příběhu třetí komunikační partnerky se zkušeností se závislostí a léčbou – Kirké.

9.2.5 „Já asi chácala i ve dvanácti, že to je špatná věc, ale ten vztah k otci prostě byl silnější“: Transgrese jako naplnění požadavků rodiče

Je možná nápadné, že ačkoli jsem v první kapitole analýzy zmiňovala, že o dětství šířeji mluvily Persefona, Artemis i Kirké, zatím jsem se věnovala pouze prvním dvěma z nich. Během analýzy začala vycházet najevo zvláštní dualita: zatímco u Persefony a Artemis se transgrese norem zdají být reakcí na neúspěch ve snaze o naplnění požadavků, které na ně kladli rodiče či společnost, v příběhu Kirké se objevuje dynamika převrácená – její transgrese jsou motivovány touhou zasloužit si lásku otce, který je od ní přímo vyžaduje.

Jo, že on byl prostě můj takový jako idol a furt jsem chtěla trávit s ním čas a chtěla jsem se mu furt nějak jako zalíbit, protože jsem cítila, že on nemá ke mně takovou tu otcovskou lásku a spíš takové kamarádství víš a já jsem se mu furt jako snažila zavděčit. Takže co on prostě řekl, udělal, nebo prostě to tak jsem udělala.

Kirké tak například popisuje situaci, kdy ve svých dvanácti letech našla v zázemí stáje, v níž se celé dětství a dospívání věnovala jezdeckví, obálku s velkým obnosem peněz, a otec ji přiměl k tomu, aby ji vzala; byl to její první kontakt s trestnou činností:

...a on mi řekl, hele, tak to vem jako jo. A samozřejmě řekl mi to on, že jo, takže jsem vůbec nepřemýšlela. Ještě mě tam druhej den vezl, říkal mi, to nic není, a ať si vezmu rukavice, ať nejsou otisky, kdyby to chtěl někdo řešit. Já jsem byla děcko, že jo, takže jsem nevěděla, jaké to může mít následky a tak. A říkal, neříkej to mamce jo, protože to je naše tajemství, já ti z toho něco koupím. A já asi chápala i ve dvanácti, že to je špatná věc prostě, ale ten vztah k tomu otci prostě byl silnější.

Zatímco v tomto kroku jejího otce bychom mohli předpokládat pragmatický smysl v přání obohatit se bez ohledu na důsledky, které to pro jeho dceru i další zúčastněné bude mít...:

Já jsem tam potom ještě myslím chodila nějaký čtyři roky. Nepřišlo se na to nikdy teda. Ale měla jsem z toho úplně žaludeční vředy, že se na to přijde, že jo, protože nás tam bylo jako málo.

...u jeho dalších intervencí se už potenciální funkční účel odhaduje o poznání hůře; ani Kirké sama si podle svých slov dodnes není jistá, jak si vyložit třeba to, že ji otec ponoukal, aby chodila za školu, nebo ji instruoval, aby s ním kouřila cigarety:

Já jsem se chystala do školy a on řekl, tak nechod', ti napíšu omluvenku, takže mamka myslela, že jsem jako ve škole. Já jsem byla doma, že jo. Nebo si pamatuju, jak jsem poprvé ve čtrnácti kouřila kousek od baráku a on mě viděl jenom autem kolem. A já jsem přišla domů a on říkal, „zapal si“, říkám, že nekouřím, on, „viděl jsem tě“, tak jsem si zapálila: „od teďka budeš kouřit se mnou.“

V jejích patnácti letech si otec našel milenkou, kterou Kirké záhy představil. Zároveň dceři zakázal, aby cokoli řekla matce, kterou pak Kirké musela po večerech plačící utěšovat doma: matka nevěděla, kde její manžel je, měla o něj strach, a Kirké jí nesměla nic říct.

Po nějaké době milenka vztah ukončila, otec se vrátil k rodině a začal být vůči manželce fyzicky násilný: „...a on ju začal bít mamku strašně. On ji nikdy nebil, ale prostě v té době po té milence ji začal strašně bít.“ Proto se od něj Kirké s matkou odstěhovaly.

Když se v dceřině životě objevil znovu, naučil ji a jejího přítele krást:

No, a začal ten otec bydlet u mě a naučil nás krást, mě a toho přítele s tím, že jsme chodili jako ve trojce, že já jsem pro ně jako hlídala, že jo, kde můžou krást, co můžou krást, a to v té době vlastně jsme chodili po těch obchodech a já na střední škole.

Aby se Kirké dostala ještě během docházení na střední školu do situace, kdy „u ní začal bydlet otec“, musel v jejím životě sehrát roli další faktor, který se dle dostupné literatury v příbězích žen s žitou zkušeností z VTOS objevuje: předčasný vstup do dospělosti (Carbone-Lopez & Miller, 2012).

9.3 „Vždyt’ já jsem byla děcko“: Předčasný vstup do dospělosti

Jak bylo řečeno v teoretické části v rámci shrnutí aktuálních poznatků, předčasný vstup do dospělosti bývá uváděn jako jeden z dalších potenciálně genderově specifických faktorů v raném životě žen se zkušeností s pácháním trestné činnosti (Carbone-Lopez & Miller, 2012). Ve vyprávění komunikačních partnerek jsem tento aspekt zaznamenala ve dvou hlavních formách, které krátce představím v následujících podkapitolách.

9.3.1 „Já jsem byla prostě v pubertě, bez otce s matkou doma“:

Nepřítomnost rodičů / pečujících osob

První příčinu a podobu vstupu do předčasné dospělosti jsem nazvala nepřítomností rodičů či pečujících osob; nemám přítom na mysli výlučně fyzickou nepřítomnost, ale považuji za ni i *de facto* (byť jen částečné) nenaplnování rodičovské role – jako v případě Artemis a její matky, která nenahlásila její téměř roční zmizení proto, že se bála, co si o ní pomyslí okolí. Za rozhodující považuji to, že se zmíněná „nepřítomnost“ projevuje sníženým vlivem rodičů a touto absencí vzniklým pomyslným prázdným prostorem, který mohou zaplnit přítelkyně a přátelé, parterí*ky a potenciálně rizikové sociální vazby a které mohou následně v životě dotyčné osoby uplatňovat nikým a ničím neomezený vliv (Carbone-Lopez & Miller, 2012).

Tento mechanismus se výrazně projevil v příběhu Kirké, jejíž matka si po odchodu od násilného otce našla nového přítele, s nímž začala záhy bydlet; napřed dceru nechávala v patnácti či šestnácti letech samotnou doma na víkendy, brzy se ale k příteli odstěhovala úplně a pro Kirké jen dál platila v původním bytě nájem a finančně ji podporovala. Kirké se seznámila s o deset let starším přítelem, který se k ní nastěhoval a o kterém později zjistila, že je aktivním uživatelem pervitinu:

No byl jako takový dominantní, že jo, a jak jsem měla ten volný prostor té mamky, tak on mi za nějakou dobu řekl, že jako jede na perniku a že ať si dám s ním, že mě nikdo nehlídá.

... (matka) si myslela, že jako v pohodě všechno zvládám. Platila mi nájem, všechno. Věděla, že mám toho přítele. Myslela si, že je v pohodě. Přítel nebyl, že jo, protože ona taky jako nepoznala uživatele.

Než si matka všimla, že se s dcerou něco děje, Kirké sama už také užívala, v bytě se vařil pervitin a bydlel v něm dokonce také otec Kirké, který se k ní vetřel výměnou za to, že o výrobě drog nikomu neřekne, a který ji a přítele učil krást.

9.3.2 „V těch šestnácti jsem si říkala - ,já jsem ještě sama dítě.“: Brzké rodičovství

Další podobou, kterou předčasný vstup do dospělosti nabývá, je brzké přejímání pečujících rolí (Carbone-Lopez & Miller, 2012) – v případě dvou komunikačních partnerek se jednalo o nečekané těhotenství v nízkém věku.

Lédě se v 16 letech narodila dvojčata – původně chtěla právě z důvodu nízkého věku podstoupit interrupci, uvádí ale, že vzhledem k tomu, že se jednalo o dvojčata, „se lékaři báli“; děti si tedy nechala. Kvůli těhotenství jí ale bylo znemožněno dokončit odborné učení:

Z cukrařiny mě vlastně ředitelka vyhodila kvůli tomu. Protože tam tahali těžké věci. Jo a ona se bála, abych to nepotratila nebo aby se mi něco nestalo, co se týče těhotenství.

Když si později chtěla vzdělání doplnit, otěhotněla podruhé a s péčí o tři děti a nutností je sama zároveň materiálně zabezpečit vzhledem k tomu, že neměla stabilní oporu v ani jednom z otců, studium opět nedokončila.

Otěhotnění v šestnácti letech tak lze nahlédnout jako možný výchozí bod jejího boje s marginalizací, který ji minimálně od té doby v proměnlivé míře provází; právě na marginalizaci reagovala svou trestnou činností.

K vlivu rodičovství na marginalizaci a další aspekty životních cest komunikačních partnerek se podrobněji dostaneme v následujících kapitolách; ještě předtím se však dotkneme tématu, které, velmi zjednodušeně, tématu rodičovství předchází a kterým svá vyprávění začaly dosud spíše opomíjená Léda a Medúza: tématu intimních partnerů.²⁵

10 Partnerské vztahy

Jak již zde bylo uvedeno, partnerské vztahy jsou v rámci konceptu *gendered pathways* i obecně ve feministické kriminologii v podstatě všudypřítomným tématem (např. Belknap, 2007; Bloom et al., 2003; Daly, 1994; DeHart, 2018; Mertl, 2023; Renzetti, 2013; Yingling, 2016).

I ve výpovědích mých komunikačních partnerek hrály tyto vztahy významnou roli – Léda i Medúza v nich dokonce vidí hlavní příčinu svého odsouzení k VTOS, jakkoli jsou jejich cesty jinak odlišné.

Léda v úvodu svého vyprávění říká: „*Jo tak moje chyba teda byla ta, že – měla jsem špatného partnera...*“ a později dodává: „*U mě je smůla to, že já, co jsem si našla přítele vždycky, tak po nějaké době vylezlo, že užívá drogy.*“

Medúza zase rozhovor otevírá touto větou: „*Řeknu to takhle: prostě začalo to tím, že jsem vstoupila do manželství se špatným člověkem, kterej... byl to chlap, kterej dokázal ženě ukázat, jaký nic je.*“

V teoretické části bakalářské práce jsem dynamiku partnerských vztahů a cest k trestné činnosti nastínila obecněji – v této kapitole již postupně představím hlavní konkrétní podoby, v nichž se tato dynamika objevovala ve výzkumných rozhovorech a v příbězích komunikačních partnerek.

²⁵ Pokud v analýze používám slovo „partneri“, nejedná se o generické maskulinum ani o vyjádření heteronormativního pohledu na partnerské vztahy: všechny komunikační partnerky mluvily pouze o partnerech-mužích, a ačkoli jsem sama sexuální orientaci netematizovala, některé se v průběhu rozhovoru i přímo identifikovaly jako heterosexuální.

10.1 „Řekl, že jede na perníku a že at' si dám s ním“: Vztah jako prostředí iniciace do návykových látek a trestné činnosti

Jak vyplývá z předchozího textu, Kirké skrze výrazně staršího přítele přišla poprvé do kontaktu s drogami; hned několik dní po první zkušenosti s pervitinem ji zasvětil také do nitrožilní aplikace:

A napodruhé, on přišel asi za tři dny a říká, hele, zkus si to jako píchnout, to je úplně něco jiného, to budeš úplně jako čumět, no tak říkám, jasně, tak si pamatuju, že mi to jako aplikoval.

Reflektuje, jak důležité bylo, že jí látku nabídl právě muž, do kterého byla zamilovaná; vztah s ním, stejně jako veškeré své další partnerské vztahy, vnímá v souvislosti se vztahem ke svému otci – říká, že kvůli němu si celý život hledá starší partnery. Tak jako dřív na popud otce odcizila peníze ve stájích nebo zůstala doma za školou, teď se na popud o deset let staršího partnera v šestnácti letech seznámila s pervitinem:

Takže já jsem se strašně zamilovala, no já si to pamatuju, to byl takový typ mého otce. (...) A já zas mi to jako řekl chlap, že? Zas, úplně jsem měla růžové brýle, tak jsem si napoprvé šňupla.

Podle svých slov se i s trestnou činností poprvé setkala skrze svého prvního partnera, když za ním k ní do bytu chodili jeho „pochybní“ kamarádi,²⁶ ačkoli ji i přítele později učil krást její otec; do té doby ho takového neznala:

On v životě nekradl nikdy, on prostě v těch 40 chytil druhou mízu úplně. Nějak se mu přetočila hlava a našel si tu milenku, teď jako skočil na ulici, začal prostě páchat trestnou činnost.

Na rozdíl od Artemis a Persefony, které, jak ukázu v kapitole o návykových látkách, začátek svého užívání drog prezentují spíše jako vlastní svobodné rozhodnutí a iniciativu a způsob naplňování již existujících potřeb, u Kirké se zdá, že drogy do jejího života vstoupily výlučně s prvním partnerem.

²⁶ Příhodu s obálkou tím pádem pravděpodobně do kategorie „trestná činnost“ nezařazuje.

O dva roky později Kirké s tímto mužem otěhotněla; ve stejnou dobu byl odsouzen k VTOS. V jeho nepřítomnosti Kirké přestala užívat:

Já jsem neměla důvod jako brát, protože jsme brali většinou spolu, tak jsem jako dokázala přestat ze dne na den s tím, že já jsem opustila byt a nastěhovala se k mamce.

Celkem dlouho tedy bylo její užívání návykových látek závislé na partnerovi nejen svým začátkem, ale i trváním.

Ačkoli ji od toho okolí odrazovalo, Kirké na partnera počkala a po výstupu spolu i s novorozenětem začali bydlet – on jí slíbil, že bude abstinovat, ale velmi brzy po výstupu začal znovu brát. Kirké sama ovšem chtěla abstinovat i nadále – to v jejich vztahu, teď již ze strany partnera intenzivně psychicky i fyzicky násilném, vytvořilo novou dynamiku:

...on furt jako „dej si“, já říkám „nechci“, a tím jako mě zmlátil, že se se mnou nedokáže bavit, pak na mě byl jako hnusnej, žejo, na tom perníku. A že si myslí, že si myslím o sobě, že jsem něco víc, protože on je sjetý a já ne a tak.

Kirké nakonec začala pervitin znovu užívat a pokračovala v tom i poté, co přítele k její úlevě znovu odsoudili k VTOS – nastěhovala se i s dítětem k o mnoho staršímu muži, který pervitin vařil.

Zatímco Kirké přivedl partner především k návykovým látkám a trestná činnost pak spíše přirozeně navázala, v příběhu Medúzy partner iniciuje přímo trestnou činnost, bez očividné návaznosti na cokoli jiného než přání obohatit se.

Příběh Medúzy je specifický v několika ohledech – jedním z nich je právě absence ekonomické marginalizace nebo závislosti v momentě rozhodnutí páchat trestnou činnost; dalším se budu věnovat v následující kapitole. Medúzín manžel byl vůči ní závažně psychicky i fyzicky násilný; především je ale podle jejího vyprávění velmi schopným manipulátorem. Během manželství spolu měli stavební firmu, a, jak Medúza uvádí:

Byly určité věci, které se nepřiznávaly – určité části zakázek, faktur nebo tak, které se nepřiznávaly. (...) Tak nějak jsme věděli, že se to nemá, že jo, ale pardon, dělá to dneska každý, takže jsme prostě i my chtěli ušetřit na daních nebo prostě řešit to tímhle způsobem. (...) ...to se dělala spousta věcí jenom proto, aby bylo víc peněz. Abychom měli na to či na ono.

Ze začátku tedy o trestné činnosti mluví spíše jako o společném projektu a má tendenci ji silně zlehčovat a normalizovat. Až poté, co v dalších fázích rozhovoru do větší hloubky mluví o dynamice manželství, začne být znát, že iniciátorem byl podle Medúzy jednoznačně manžel:

...nejhorší je takový to, kdy ta ženská je zahnaná do takového koutu potom tak jako já. (...) On vás jakože tak jako ponouknul k tomu. A já prostě – „No, tak já to nechám na tobě, ty to víš líp, že jo, jako za mě je to nezákonný, ale prostě, já vím, no ty peníze potřebujeme.“ Protože pak to bylo o tom, že jo, „ale víš, no dcera bude potřebovat ty nový rovnátka, a to a víš...“, ona tehdy ještě jako malá potřebovala plastiku uší, a tak všechno něco stojí.

Jejímu rozhodnutí s daňovým podvodem souhlasit můžeme hlouběji porozumět, nahlédneme-li tento popis v kontextu atmosféry strachu, existenční závislosti a manipulace v pasti násilného vztahu, jak ji Medúza popisuje:

Já jsem v tom žila dlouhý roky. Protože jsem pořád doufala, že? Tak jak když pak přijde a donese vám tu kytku nebo donese vám řetízek, nebo začne zvat vás na večere a plánovat si doma dovolenou a že to je vlastně tady ten chlap, že už nebude takovej, jako ten, co byl předevčirem s tím, že tam v koupelně s váma smýkal o pračku tak, že máte žebra dvě nalomený a tři zlomený a zároveň přeraženej nos a pak řeknete v nemocnici, že jste spadla, že jste uklouzla a že jste nešikovná, protože vám vysvětlí, že pokud ho udáte, tak se postará, že už nikdy neuvidíte děti. Což já říkám, pro mě bylo takový to nejhorší strašení. To, že mi sebere děti.

Mocenská asymetrie vztahu se nepřekvapivě projevovala i v rozdělení rolí a kompetencí ve společném podnikání, což dále dokresluje situaci, v níž se Medúza podle své výpovědi nechala manželem ponouknout k trestné činnosti:

S tím, že vlastně veškery podnikání viselo převážně na něm a na jeho know-how. A já neříkám, že jsem spoustu věcí – opravdu jsem hodně pomáhala, ale bylo to takový, že prostě vlastně byla jsem máma v domácnosti u počítače a dělala jsem spoustu věcí z domu.

O několik let později, v důsledku událostí, o nichž bude pojednávat následující kapitola, manžel Medúzu za daňové podvody udal na policii – ona za ně byla odsouzena, on žádné následky nenesl; veškeré nezákonné úkony totiž byly dělány „na její jméno“.

10.2., „*Jak se postará o to, abych přišla o děti*“: Žárlivý ex-partner a spory o děti

Medúzin příběh není lehké uchopit především proto, že ačkoli odsouzena byla ve výsledku několikrát – kromě daňových podvodů za napadení vlastní matky i bývalého manžela, – daňové podvody, o nichž pojednávala předchozí podkapitola, jsou (spolu s mařením úředního rozhodnutí, za které byla odsouzena, když nenastoupila dobrovolně do výkonu trestu) jediným trestným činem, kterým se Medúza cítí být skutečně vinna. Své odsouzení za ty ostatní reflektuje jako výsledek křivých obvinění a svědectví i systémových selhání. Daňovými podvody přitom její vyprávění v podstatě začíná: je tedy otázkou, na kolik lze spletitý příběh, který ji dovedl do VTOS, v jejím podání považovat za cestu k trestné činnosti. Jsem toho názoru, že i tuto ambivalenci je možné považovat za jednu z forem prolínání a překrývání identit oběť × pachatelka, a že Medúzin příběh lze zkoumat spolu s ostatními.

Své vyprávění Medúza začíná až zhruba tři roky poté, co od násilného manžela za podpory svého otce odešla, když byla po jednom z jeho útoků hospitalizována. Po rozchodu byli v příležitostném kontaktu, bývalý manžel jezdil zhruba jednou do měsíce navštívit děti a podle Medúzy bylo vše v pořádku. Zlom nastal ve chvíli, kdy si našla nového partnera – v tu chvíli začal bývalý manžel žárlit. Nejdříve přišly výhružky, potom psychický teror, k němuž bývalý manžel zneužíval veřejné instituce:

...začal mě udávat na policii, že má podezření, že týrám děti, že by přítel mohl obtěžovat naše děti. Že děti nedostávají najíst. Nebo že cokoliv – prostě nešly do školy, že jim bylo špatně, tak jsem měla doma kontrolu hned ze sociálky, jestli náhodou nezanedbávám povinnou školní docházku.

Následně se rozhodl získat děti do své péče. Za tím účelem podle Medúzina vyprávění začal mít partnerský vztah s její vlastní matkou, babičkou svých dětí. Tu zmanipuloval k tomu, aby na OSPOD²⁷ vypovídala proti Medúze:

Kdy já říkám, to byla prostě starší dáma v letech, chodila o berlích, protože nějaké zdravotní potíže. A teď, když přijde někdo takovej a teskní na tom úřadě před tou pracovníci, tak je té pracovníci líto toho člověka potom, kdy můj exmanžel tam přijde a začne říkat, že jsem taková a maková a že si na mě musí dávat pozor, a že

²⁷ Odbor sociálně-právní ochrany dětí

on přece jenom s tou svojí partnerkou, i když je to teda babička, ale že prostě udělají první poslední pro ty děti.

Poté, co byly děti skutečně svěřeny do péče otce a babičky (toto rozhodnutí Medúza chápe jako výsledek křivých svědectví proti ní), ale podle Medúzy tam nebyly spokojené a chtěly zpět k ní, se z pocitu bezvýchodnosti a za podpory svého otce rozhodla, že si je z domu své matky vyzvedne. Na místě, kde v tu dobu byly děti a její matka, se strhla napřed slovní, pak i fyzická potyčka nejdřív mezi jejím otcem a matkou, pak mezi matkou a jí samotnou:

Bylo to takové, že se tam prostě žd'uchali. Bylo to nehezky, taťka jí dal pár facek a tak, prostě bylo to náročný. No. Ona tam dělala scénu, otevřela dveře, otevřela okna, začala křičet na celou ulici, to bylo v řadovce rodinných domů, že pomoc, oni mě chtějí zabít. A takový. Ona v jednu chvíli, když jsme odcházeli, já jsem brala děcka, měli sbalený batůžky a odcházeli jsme a chvíličky opravdu těsně před tím, než přijela policie, tak mi začala vyhrožovat, že se postará o to, abych už děcka v životě neviděla, že zůstanou u ní, že ona jim bude dělat mámu. A musím říct, že to tehda do mě vjela zloba a vlastně matce jsem dala opravdu facku, jakože facku.

Po tomto incidentu byli Medúza i její otec zatčeni a obviněni z těžkého ublížení na zdraví, což podle Medúzina vyprávění neodpovídalo skutečným událostem:

...pak jsem dokazovala, že jsem jí opravdu dala jednu facku, což je nedokazatelný, že jo, protože ona potom vám donese zprávu z nemocnice, jak má poškozenou krční páteř a pohmožděný obličej a já nevím, co všechno. Tak jak říkám, tohle ale nemá ode mě říkám, já jsem jí opravdu dala jednu facku. Jo, ale to bohužel i taťka, teda jí tam nandal, ale taky to bylo o fackách, nebylo to o ničem jiným, ale protože ona mu tam teda tehda strašně sprostě nadávala.

Medúza byla za tento incident podmíněně odsouzena a dostala alternativní trest obecně prospěšných prací, který začala vykonávat. Děti byly OSPOD umístěny do pěstounské péče, protože rodinné prostředí bylo vyhodnoceno jako příliš násilné. Ve stejnou dobu také bývalý manžel Medúzu udal za společně páchané daňové podvody, za což byla opět podmíněně odsouzena. Po roce byly děti svěřeny zpět do péče babičky, a když si je měla Medúza vzít k sobě na víkend, byla zatčena policií, od které zjistila, že ji bývalý manžel právě falešně obvinil z fyzického napadení. Uvádí, že ve chvíli, kdy mělo napadení proběhnout, byla doma, daleko od místa, kde se mělo stát. Jedinou údajnou svědkyní byla její malá dcerka, která ovšem otcovo falešné obvinění podpořila:

Dodnes nevím, proč to moje dcera tvrdila, nebo když jsem se jí už párkrát zeptala, když jsme začaly tady to citlivý téma, tak mi řekla. „No já nechci, abych se hádala ani s tebou ani s taťkou a taťka víš tehda byl lepší.“

Ačkoli je Medúzina cesta možná těžko uchopitelná tím, jak zásadní význam na ní podle jejího vyprávění mají křivá obvinění, a velmi specifickou se jeví například role, kterou sehrála její matka, ve svém jádru je její příběh vlastně povědomý: příběh o ženě, která se vdala mladá, jejíž manžel začal po nějaké době být ve vztahu násilný, následně neunesl její odchod a nový vztah a mstil se jí, jak neúčinněji dovedl – skrze děti. Přičemž instituce, u nichž by měla být schopna najít zastání, byly v lepším případě nenápomocné, v horším se staly jedním z mocenských nástrojů bývalého manžela. Téměř každý z motivů, které se v Medúzině vyprávění objevují, je zachycen i v některém z výzkumů, z nichž jsem čerpala v teoretické části (DeHart, 2008; Nuytiens & Christiaens, 2015; Roberts, 2019); nejednou jsem se s podobným příběhem setkala i v rámci svého zaměstnání.

10.3.,*Nedokázala jsem prostě ho vyhodit, protože se čtyřma dětma bejt sama...“: Vztah, násilí a past marginalizace*

Lédin život je již od dospívání provázen problematickými partnery – jak říká v dříve uvedené citaci, většina jejích partnerů užívala drogy; kromě toho v některých vztazích zažívala velmi vážné násilí, které zanechalo trvalé následky na jejím zdraví.

Jako snad nejvýznamnější problém se na základě jejího vyprávění jeví skutečnost, že jí partneři a otcové jejích dětí jen málokdy byli oporou jak v zajištění živobytí, tak v péči o rodinu: konec konců první věc, kterou se z rozhovoru dozvíme o muži, u něhož vyprávění začíná,²⁸ je, že nepracoval a rodinu finančně nepodporoval:

Byl to člověk, kterej prostě, jak říká moje mamka, měl křivý ruce, protože nechodil ani do práce. Jo, takže prostě já, když si našel brigádu, tak veškerý finance prostě cpal do svýho syna a mě prostě nezbyvalo nic jiného, než prostě dělat věci, který jsem nechtěla.

²⁸ Předposlední partner, otec nejmladšího dítěte.

To, že ten samý člověk ji v průběhu vztahu fyzicky napadl tak vážně, že v důsledku napadení byla *tři měsíce v kómatu*, zmiňuje až později v rozhovoru, když vysvětluje, proč byl pro ni ze zdravotních důvodů problém pravidelně docházet na PMS²⁹.

O prvním partnerovi, s nímž se jí v šestnácti letech narodila dvojčata, zase říká:

To byl lempl ze všech lemplů snad, takže jsem řekla, že jako s ním prostě nebudu, takže jsem byla s dětma sama.

Další partner, otec prostředního dítěte, zase těsně po jeho narození zemřel při provádění výškových prací; po něm již přišel partner představený na začátku této podkapitoly a otec nejmladšího dítěte. Poprvé začala Léda trestnou činnost páchat právě během vztahu s ním – krádežemi řešila existenční krizi:

...protože jsem byla na mateřský, měla jsem čtyři děti už. Takže jsem prostě nevycházela. Platila jsem ubytovnu pro čtyři děti a pro přítele. Bylo to prostě těžký období, jak to mám říct. Prostě takový, že jsem nedokázala ho vyhodit, protože se čtyřma dětma bejt sama a ještě s miminkem, to prostě bylo utrpení pro mě. Nevěděla jsem, jak to budu stíhat, jak to budu prostě celkově zvládat. Nakonec teda se to udělalo tak, že jsem padla hodně. Klesla jsem hodně nízko, dělala jsem blbosti jo, chodila jsem krást.

I přesto, že ji ani děti partner materiálně nepodporoval a naopak pro ni znamenal další náklady, a přestože – jak vyplývá z dalšího rozhovoru – byl minimálně vůči ní násilný a aktivně užíval nelegální návykové látky, nebylo pro Lédu možné vztah ukončit – její silně marginalizovaná pozice několikanásobné matky bez stálého bydlení a pracovních zkušeností, se zdravotními problémy způsobenými domácím násilím a bez dostatečné podpory blízkých³⁰ znamená, že život s partnerem, který děti na chvíli „pohlídá“ (sic), zatímco se ona bude snažit zajistit živobytí, vyhodnocuje i přes všechny popsané záporné aspekty jako lepší než možnost ukončení vztahu.

Až podmíněčné odsouzení za krádež bylo pro Lédu bodem zlomu:

²⁹ Probačně mediační služba

³⁰ Otázka míry podpory blízkých je v Lédině příběhu rozporuplným bodem – zatímco například v části rozhovoru, z níž pochází i citovaný úryvek, se zdá, že opravdu byla zcela sama s dětmi a partnerem, jinde uvádí, že celý život žije se svou matkou, která se o její děti stará jako o své, popřípadě zmiňuje blízký a vzájemně nápomocný vztah s bratrem.

Přišlo na to, že jsem dostala podmínku, jelikož jsem v tom pokračovala vlastně do té doby, dokavad' jsem si neřekla prostě: dost, nechci přijít o děti, nechci, abych já šla prostě do výkonu trestu. Takže jsem to utla, s bývalým partnerem jsem se rozešla a našla jsem si někoho jiného.

Ukončení vztahu pro ni neznamenal život bez partnera, ale takřka okamžité navázání vztahu nového – v tomto případě změnu hodnotí jako pozitivní.

Děkuju Bohu za to, že jsem ho našla, protože chodil do práce, staral se.

I tento partner ovšem záhy o zaměstnání přišel a později byl odsouzen k VTOS, což Lédu vedlo k tomu, že se vrátila k řešení existenční krize krádežemi zboží v obchodech:

To jsem se zhroutila úplně, to jsem zase zůstala sama se čtyřma dětma. Nejmladší byl rok, starší už chodily do školy. Já říkám, no, a už je to pro mě úplně ultimátum, takže jsem zase začala chodit chodit krást. Dělala jsem věci, které jsem nechtěla.

Lédina marginalizace je, jak bylo v textu vícekrát předvedeno, úzce spojena s jejím rodičovstvím: v tomto smyslu mají na její životní cestu partneri samozřejmě vliv především svou absencí a nenaplnováním otcovské role, což způsobuje, že potenciálně marginalizující důsledky rodičovství dopadají plnou silou na Lédu. To Lédu dostává do situace velké zranitelnosti, z níž pak možná vychází další specifický vliv partnerů v jejím životě: i v případě, že je k ní muž násilný či je z jakéhokoli jiného důvodu jako partner (a potažmo nevlastní otec jejích dětí) nevhodný, je pro ni velmi nesnadné vztah ukončit, a to kromě komplexu překážek v odchodu z jakéhokoli násilného vztahu i z prostých existenčních důvodů, z potřeby přežít a nepřijít o děti.

10.4., „Já jsem vlastně vždycky byla spíš taková samostatná jednotka“:

Ne/závislost na partnerských vztazích

Vzhledem k mým zkušenostem s životními příběhy klientek pro mě bylo celkem překvapivé, že dvě komunikační partnerky intimní vztahy samy od sebe vůbec nezmínily, a když jsem se jich na roli, kterou na jejich cestě hrály, doptala, vyšlo najevo, že podle všeho nebyly nijak významnou součástí jejich života před odsouzením do VTOS.

Pro Persefonu nebyly partnerské vztahy kompatibilní s užíváním heroinu (což koresponduje s její dříve citovanou odpovědí na otázku, co jí na heroinu učarovalo – že totiž mezi ní a druhými vytvořil vzdálenost, bariéru).

A takhle na heráku jsem žádný neprovozovala, na to nebyl čas ani chuť, že jo, na opiátech seš úplně... A partáka jsem nepotřebovala, abych ho živila, jsem si zaplatila lidi, který mě vozili nebo něco.

V tomto Persefonině vyjádření se objevují dvě dimenze partnerských vztahů, které jsou přítomné jak ve vyprávění dalších komunikačních partnerek, tak v literatuře citované v teoretické části. Jednou z nich je naplnění emočních potřeb – „láska“ (tu pro Persefonu suploval heroin), druhá je pragmatičtější – intimní vztah v ní je spíše jakýmsi oboustranně prospěšným svazkem, který oběma osobám přináší existenční výhody.

Například Kirké ve svém příběhu tuto dynamiku popisuje vícekrát. Poté, co její první přítel podruhé nastoupil do VTOS, si „našla vaříče“, protože potřebovala bydlení pro sebe a své dítě a věděla, že už nechce přestat užívat. Později, když přišla o bydlení, zase navázala vztah s mužem, který jí původně dělal řidiče při krádežích:

Takže jsem jako skončila na ulici s malou, ale šla jsem bydlet k tomu vlastně řidiči. No, a to byl takovej jako vztah-nevztah. My jsme se využívali jenom na prachy, že? Jo, já jsem měla z něho, protože mě vozil, že jsem mohla jezdit, kam jsem chtěla na ty krádeže.

Vlastně všechny její vztahy od chvíle, kdy se u ní rozvinula drogová závislost, měly tento instrumentální charakter. Podobně jako Persefona vnímá jistou nekompatibilitu mezi drogovou závislostí a láskyplným partnerským vztahem:

My jsme si nikdy třeba neřekli jako na tom fetu, že se milujem, jo tam to bylo o perníku o hraní o prachách a sexu (...) To byla taková ta chemická láska, no je to prostě jiné.

Na rozdíl od Kirké ale Persefona ve vztazích nehledala ani naplnění existenčních potřeb: jak říká ve výše citovaném úryvku, raději „si zaplatila lidi“ – toho byla schopna, protože byla dlouhodobě úspěšnou dealerkou drog, což jí přinášelo velkou míru nezávislosti.

Artemis podobně jako Kirké vnímala pragmatické výhody, které partnerský vztah může přinášet:

...opravdu to bylo, protože s tím člověkem jsem prostě se dostala třeba k těm drogám. To se nám spolu i dobře kradlo, že jsme byli vlastně jakoby partáci. Tady v tomhle prostě jsme dokázali spolu fungovat. Navíc tam byl dobrý sex (...) Ale

opravdu ty vztahy byly takové, že to bylo spíš o tom, že jsem z toho i něco já měla a měl z toho i něco ten partner no.

Na rozdíl od Kirké u sebe ale Artemis také v souvislosti se vztahy reflektuje větší nezávislost, když říká, že „...vlastně vždycky byla taková samostatná jednotka“ – partnerské vztahy sice průběžně měla a byla si vědoma jejich přínosu, necítila se na ně ale být zásadně emočně vázaná a dokázala si poradit i bez nich:

Jo, že vlastně moc jsem nebyla závislá na vztazích, spíš jsem měla vztahy proto, abych se necítila sama. Ale nebylo to tak, že jsem jako za každou cenu musela někoho mít. Hodně jsem střídala partnery, jo, když už mě to přestalo nějakým způsobem bavit, tak nebyl pro mě problém jakoby si najít třeba jiný vztah.

Rozdíl v míře závislosti na partnerech i v tom, jak obě ženy samy sebe v tomto kontextu nahlízejí, považuji za potenciálně velmi zajímavý moment, k němuž se ještě později vrátíme v rámci kapitoly o konkrétních tematizacích genderu ve výpovědích komunikačních partnerek.

Nejprve se ale v následující kapitole budu věnovat tématu, které je se závislostí a mocenskou asymetrií ve vztazích velmi úzce propojeno: násilí.

11 Násilí a viktimizace

Nejpozději s touto kapitolou již přichází potřeba vyrovnat se při psaní i čtení této práce s problémem silné provázanosti jednotlivých témat – tak jako jsme na téma násilí již opakovaně narazili v předchozích kapitolách, bude část této kapitoly věnována také ranému období života a partnerským vztahům, které již byly samostatně předmětem předchozího textu. Domnívám se, že má smysl věnovat každému z ústředních témat ucelený prostor; aby však nedocházelo ke zbytečnému opakování, budu místy, jak jsem již předeslala v úvodu analytické části, pouze shrnovat již řečené či odkazovat k předchozím částem textu.

11.1 Ženy jako oběti násilí

Dosud se v tomto textu komunikační partnerky ve vztahu k násilí objevovaly téměř výlučně v roli obětí: u této „strany mince“ teď ještě chvíli setrváme. Zkušenosti z pozice oběti, které se mnou během rozhovoru sdílely, jsem se rozhodla rozdělit na násilí v dětství a dospívání a násilí v partnerských vztazích; nechci tím záměrně opomíjet existenci násilí v dalších kontextech, jemuž bývají zejména marginalizované a mimořádně zranitelné osoby vystaveny

– ve výpovědích mých komunikačních partnerek ovšem byly situace, kdy se ony samy staly oběťmi násilí, zastoupeny pouze v těchto dvou kategoriích.

11.1.1. „Do dneška to vidím“: Násilí v dětství a dospívání

Tématu násilí v dětství jsme se zatím věnovali zejména jako svého druhu nástroji disciplinace neposlušného dítěte nebo reakci pečující osoby na neúčinnost jiných nástrojů: tak jej ve výše citovaných kontextech prezentovaly samy komunikační partnerky (*„Až to dospělo do fáze, kdy vlastně už moje máma třeba nevěděla kudy kam a už jsem zažívala takové věci, jako že mi máma říkala, že kvůli mě otec umře, že kvůli mě skončí v nemocnici a že jsem sobecká a tady tyto věci a vlastně asi jsem taková byla.“*), případně vzpomínaly, že tak bylo pečujícími osobami prezentováno jim (*„Tak jsi asi zlobila.“*).

Ne všechny zážitky násilí v dětství, o kterých komunikační partnerky mluvily, se však do této kategorie dají zařadit. Zdaleka nejrozsáhlejší zkušenosti s viktimizací v dětství sdílela Persefona, která čelila emočnímu i závažnému fyzickému násilí ze strany matky, otce a dědy. Přestože při vyprávění vždy uvedla i své chování, na nějž bylo násilí reakcí (a ačkoli někdy se jednalo o „záměrné“ jednání, jako když v 5 letech zapálila vánoční stromeček, jindy k vyvolání násilné reakce pečující osoby stačilo, že například při sáňkování narazila do stromu a udělala si bouli na hlavě), z její výpovědi se zdá být zřejmé, že si, alespoň při pohledu zpět, sama uvědomuje, že násilí, kterého byla obětí, mělo více do činění s povahou nebo nezvládnutými emocemi pečujících osob než se záměrem výchovně na ni působit.

O otci říká, že *„nešel daleko pro ránu“*:

...přišel ten otec, ten mačo, že jo (...) dal mi takový dělo, že mi začala chcát krev a spadla jsem na prdel, do dneška si pamatuju, jak tam sedím, takhle mi kape na ty nohy ta krev.

Otcovy útoky ale následně hodnotí jako snesitelné ve srovnání s chováním své matky:

...matka, ta mě nebila takhle, ta mě zase přidusila polštářem, což bylo horší teda. Otcův vztek byl rychlejší a vyprchal, ale matka, ta... Ale bylo na ní vidět, jak se bojí, aby mi něco neudělala, vždycky mě nechala se nadechnout, pak se zas nasrala. (...) Nebo dostala záchvat, žejo. Plivala mi do obličeje, tahala mě za uši, do dneška ji vidím ty vole.

Zdá se, že hloubka dopadů, které na Persefonu jednotlivé zkušenosti viktimizace měly, nevychází ani tak z vážnosti fyzických zranění, jako spíš z nepředvídatelnosti a nečitelnosti násilné osoby: rychlý, konkrétní a přímý vztek otce byl pro malou Persefonu srozumitelnější než skutečnost, že ji matka *dusí* a je u toho dostatečně rozvázná a „při smyslech“, aby strategicky přestala těsně předtím, než její agrese na dceři zanechá trvalé fyzické následky. S matkou měla Persefona také o mnoho komplikovanější vztah; matka na ní páchala výše popsané násilí, zároveň se za ní chodila bít do školy, bránila ji před učiteli*kami a ředitelem a někdy i před otcem; Persefona se jí na jednu stranu bála, na druhou na ni, jak bylo zmíněno dříve v textu, netrpělivě čekala vždy, když byla na hlídání u prarodičů.

Zmínku o násilí ze strany matky uzavírá Persefona slovy: „*Matka byla labilní prostě.*“ Kromě již výše uvedených důsledků tohoto násilí, které Persefona refleктоvala (prožitek, že je nemilovaná; uzavření se před druhými, tendence nikoho k sobě nepustit) uvádí, že právě kvůli němu se rozhodla, že sama se matkou stát nechce: „*No, no proto jsem si nepořídila děti. Já bych to taky srala. Já jsem taky vzteklá.*“ To, že v ní následky násilného chování ze strany pečujících osob zůstávají alespoň do nějaké míry stále živé, dokládá opakované používání vět jako „*do dneška to vidím*“, kterého si lze všimnout ve výše použitých citacích.

Jako specifický druh viktimizace chápu i to, když se komunikační partnerka stala svědkyní násilí mezi rodiči. Například Kirké, jak již bylo zmíněno výše, vyprávěla o tom, jak v jejích patnácti letech začal její otec po rozchodu s milenkou bít její matku, což vedlo k tomu, že s matkou od otce odešly. Kirké, která opakovaně zmiňovala, že muži, které si později vybírala, byli velmi podobní jejímu otci, se stala obětí násilí již ve svém prvním partnerském vztahu.

11.1.2 „*A druhej den vám donese kytku*“: Násilí ve vztahu

Zkušenosti s násilím v partnerských vztazích se během rozhovorů objevovaly opakovaně, v různých podobách a komunikačními partnerkami různě uchopené.

Jak jsem již zmínila, Léda například skutečnost, že jeden z útoků bývalého přítele způsobil, že byla tři měsíce v kómatu a že má i po několika letech zdravotní následky, zmínila téměř mimochodem; jinak násilí ani jednou netematizovala, přestože například u současného partnera, o kterém výslovně řekla, že „*je na ni hodný*“, v jiném kontextu popsala chování, které z mého pohledu odpovídá kategorii verbálního násilí – ona sama je tak však buďto nevnímá, nebo přinejmenším neprezentuje.

Ve vyprávění Artemis se opět projevuje jistá míra nezávislosti a odolnosti, když uvádí, že s partnerem, který k ní byl násilný, odmítla ve vztahu pokračovat:

Zažila jsem to a dokázala jsem i nějakou dobu s tím partnerem být. Ale podařilo se mi ho opustit, protože to bylo něco, přes co jsem se nedokázala přenést, jo. A ten člověk se mi tím jako by zhnusil, jo, naštěstí jsem nedospěla ve vztahu nikdy tak daleko, že bych s tím partnerem byla, protože bych si na to násilí jako by zvykla.

Oproti tomu nám Medúza dává nahlédnout do cyklu násilného vztahu, ze kterého může být nesmírně těžké vyváznout – popisuje, jak propletená změť fyzického a verbálního násilí, ponižování, manipulace, izolace od blízkých, ekonomické závislosti, vyhrožování, emočního vydírání a následných omluv, slibů a zahrnování láskou přispěla k tomu, že její manželství přese všechno trvalo skoro 10 let:

...dokázal i mě zmanipulovat takovým stylem, že prostě já jsem se třeba 3 roky nevidala s mým tátou jo, protože mně bylo vysvětlené, že to byl špatnej člověk a chtěl nás od sebe dostat. (...) A to, že vás zkopal a zmlátil a tak, za to se omlouvá a druhý den vám donese kytku, řekne promiň, vy jste celá od modřin a on vám řekne, promiň, už se to nestane. A vy víte, že se to stane ještě letos, protože to určitě bude dřív jak za půl roku, ale stejně s ním jste, protože vám vysvětluje, jak strašně vás miluje, jak strašně vás potřebuje. Jak jste pro něho ta dokonalá partnerka, jak je šťastnej, že vás má. Jak si bez vás život nedokáže představit a kdybyste od něho odešla, tak si něco udělá a tak.

Také první přítel Kirké by po narození dítěte a svém prvním VTOS násilný – začal být extrémně žárlivý, zamykal ji doma nebo všude chodil „nalepený“ na ni, fyzicky ji napadal:

...začal brát a teďka on měl úplně jako šílené stavy, jeho vyhodili z práce a on mě začal doma zamykat. On měl úplně jako psychózy, takže no furt pil šel třeba k mamce a já jsem seděla na gauči a on, když se vrátil za půl hodiny, já jsem seděla v křesle, tak mě zbil za to, že jsem si přisedla. (...) že jsem tam měla určitě chlapa, jsme měli garsonku malou a on hledal toho chlapa třeba ve stoupačkách. (...) No mě tak strašně jako mlátil, a to už jsem byla z toho úplně psychicky na dně. (...) byl na mě úplně nalepený. On šel prostě ven, ale chtěl, abych šla jako s ním, že musím jít nebo mě prostě zamkl doma, jo, hrozný.

Kirké neříká, jestli přemýšlela nad tím, že vztah ukončí, nebo jaké měla důvody v něm zůstat – mluví ale o tom, že se ke konci modlila, aby partnera znovu odsoudili k VTOS, což se po půl roce společného žití skutečně stalo. Tím vztah skončil definitivně.

Z citovaného úryvku vyplývá, že Kirké partnerovo násilí klade do přímé souvislosti s jeho užíváním návykových látek; podobně vyznívá i Lédina rekapitulace fyzického napadení bývalým přítelem:

On mě napadl. Jelikož to byl feťák a užíval drogy a alkoholik takže. Všechno smíchal do jednoho. Zahulil si trávu a tady v restauraci (jméno restaurace) prostě šel a tam mě zbil. Šlapal mi na hlavu...

Kirké později dodává, že souvislost mezi agresivním chováním a návykovými látkami vnímá jako všeobecný jev – dodává, že zatímco v prvním vztahu, když ona abstinovala a partner užíval, skutečně ještě existovalo rozdělení násilník/oběť, v jejích dalších vztazích, když drogy užívala ona i partner, bylo násilí oboustranné a všudypřítomné:

...násilí tam hraje jako strašně velkou roli, jak prostě máte oba dva stavy. Já jsem se vlastně s každým bila. Jako s tím prvním to bylo psycho, tam já jsem byla čistá a on byl jako sjetý, ale já sama, jak jsem si dala potom, jak jsem začala brát, tak já jsem se taky bila hodně.

Tím se dostáváme k předesílané „druhé straně mince“ – k tématu komunikačních partnerek jako pachatele násilí.

11.2 Ženy jako pachatelky násilí

Kirké říká, že pro ni dnes bývá těžké i „jen“ vyjádřit svůj názor, pokud ví, že by někomu mohl být proti srsti, že by tím mohla vyvolat konflikt – na tom se na první pohled nezdá být nic zvláštního, je to zkušenost známá mnohým z nás. Ona tak ale chce ilustrovat propastný rozdíl mezi tím, jaká je a jak se projevuje dnes jakožto „čistá“ Kirké, a jak si své prožívání a projevy pamatuje z let své závislosti na pervitinu:

...já si jako teďka nedokážu představit, že bych někomu ublížila jako jo, fakt, já jsem taková, že kolikrát nedokážu být ani tak upřímná, jak chci být třeba z očí do očí. Jo, že mi to dělá strašný problém teďka, ale ten perník mi prostě dodával sebevědomí. Takže jsem uměla fakt ublížit slovně i fyzicky.

Poprvé dostala nálepku „agresorky“ v době, kdy již začala užívat pervitin a s otcem a partnerem chodila krást, zároveň ale stále sporadicky a pod vlivem docházela na střední školu, kde jednou napadla spolužačku, za což byla vyloučena:

Občas jsem se tam objevila a já jsem byla strašně na perniku agresivní a měla jsem úplně sebevědomí velké. Já jsem tam jednou na škole zbila holku na záchodě. Jsem jí zlomila zápěstí a nos o umyvadlo, tak mě vyhodili.

Když poté zkoušela v osmnácti letech nastoupit na jinou střední školu, po týdnu ji opět vyhodili kvůli posudku, ve kterém stálo, že je agresivní a který podle všeho odkazoval právě na tento incident.

S postupným pádem do závislosti a životem, jemuž dávala tvar právě závislost, se násilí stalo běžnou realitou. Bylo přítomno v partnerských vztazích...

Já jsem byla jako šílená taky, to jsme hráli třeba automaty s tím druhým přítelem. A jak jsme se pohádali, on začal vyhrávat a teď já furt jako: „Dej mi ty prachy!“ a on, že ne, ale já říkám: „Dej mi ty prachy!“ a on jako, ať táhnu a tak. Takže se mi úplně vesměs zatmělo a já jsem třeba vzala popelník, jo, práskla jsem ho přes hlavu, jo, že fakt jako k tomu máš strašně blízko.

...v rámci komunity uživatelů...

Nějaké feťačky jsem třeba zbila, co mi ukradly nějaké věci.

...i ve vztahu k osobám z „majoritní společnosti“:

Jo, to nebo i prodavačkám třeba, jsem na ně byla agresivní hodně, třeba jsem je poplivala u té pokladny, víš?

Násilí se tedy v podání Kirké zdá být jednoduše součástí jakéhosi životního modelu, který by bylo pro zjednodušení možné nazvat třeba „drogově závislá osoba žijící mimo systém“; podobně, jako se stalo něco běžného, všudypřítomného, nezpochybnovaného a svým způsobem „přirozeného“ například ze získávání prostředků nelegálním způsobem, i násilí přestalo být specifickou kategorií, předmětem morálních dilemat, a stalo se součástí látky každodenní reality.

V tomto smyslu je zkušenost s pachatelstvím násilí, o které mluví Medúza, vlastně na druhé straně pomyslné škály – mám na mysli onu facku, kterou podle svého vyprávění dala své matce, když se od ní spolu se svým otcem snažila odvést své děti:

...mi začala vyhrožovat, že se postará o to, abych už děcka v životě neviděla, že zůstanou u ní, že ona jim bude dělat mámu. A musím říct, že to tehda do mě vjela zloba a vlastní matce jsem dala opravdu facku, jakože facku.

To se jí spustila z nosu červená. To je neomluvitelný, ale musím říct, byla to tak vypjatá situace, že dneska, když se na to dívám, asi bych bohužel reagovala úplně stejným způsobem. I když mám toho tolik zažitýho, protože myslím si, že jsou věci, který prostě máma nechce slyšet o svých dětech, natož ještě od někoho blízkýho.

Pro Medúzu se naopak zdá být důležité upozornit na výjimečnost situace, na specifické okolnosti a důvody vlastní agresivity, a dát najevo, že si uvědomuje závažnost svého činu („vlastní matce“, „To je neomluvitelný...“). Zároveň ale jako by projevovala snahu své jednání svým způsobem normalizovat a z univerzálnit tím, že je vztahuje k identitě a prožívání jakési obecné „mámy“³¹ a z celé rovnice tak trochu odstraňuje sebe jako individuum. Na rozdíl od Kirké, která se (respektive své minulé já) identifikuje jako osobu nepatřící do majoritní společnosti, a tedy nepodléhající jejím nárokům (jak na femininitu, tak například i produktivitu atd.) a mechanismům kontroly, což ji svým způsobem osvobozuje k tomu, účastnit se násilí³², Medúza se možná způsobem, kterým své násilné chování reflektuje, snaží ukázat, že ji z majoritní společnosti a naplňování jejich očekávání nediskvalifikuje.

12 Návykové látky

Škodlivé užívání návykových látek³³ je dalším z témat, kterými je tato bakalářská práce protkána od začátku do konce – proto jsme již měli možnost nahlédnout jej v několika

³¹ (Z genderové perspektivy mi zde přijde potenciálně zajímavé také to, že fyzicky násilné chování, tedy něco, co je v extrémním rozporu se stereotypními požadavky na femininitu, prezentuje rámované motivem oddané matky, který lze naopak považovat za všeobecně schvalovaný a těžko napadnutelný – to už ale spíše nespadá do zaměření této práce.)

³² V kapitole analytické části věnované tematizaci genderu v rámci rozhovorů se k této myšlence ještě kriticky vrátíme.

³³ V analýze příběhů svých komunikačních partnerek nejsem zcela důsledná v terminologii, co se drogové problematiky týče – nejsem adiktoložkou a nevycházím z žádného konkrétního konceptuálního uchopení užívání či zneužívání návykových látek; užíváním specializovaného pojmosloví nechci vyvolávat zavádějící dojem, že se hlásím k některému konkrétnímu přístupu. Naštěstí mi zde pomohly komunikační partnerky: ty z nich, v jejichž příběhu nehraje určující roli závislost na nelegálních návykových látkách, uvádějí, že s těmito látkami nikdy ani neexperimentovaly, zároveň téměř abstinují i od alkoholu. Ty ostatní, které mají s návykovými látkami zkušenosti, zase všechny užívaly tzv. „tvrdé drogy“ (v tomto případě především pervitin a heroin) a samy sebe označují za v minulosti závislé. Proto nevzniká skutečná potřeba, abych tematizovala potenciální rozdíly například mezi rizikovým užíváním a závislostí nebo mezi užíváním alkoholu a užíváním nelegálních

kontextech. V této kapitole bych ráda uceleně předvedla jeho úlohu v životních trajektoriích těch komunikačních partnerek, jichž se podle jejich vyprávění návykové látky významným způsobem dotkly. Po vzoru velké části výzkumů *gendered pathways* se napřed budeme věnovat prvnímu kontaktu s drogou, která další cestu dané ženy spoluurčovala; dále budou ukázány přínosy, které pro životy komunikačních partnerek návykové látky alespoň krátkodobě měly a kapitolu uzavře téma (naopak spíše negativních) následků užívání, respektive jejich konkrétních projevů v životech těchto žen.

12.1 Cesta k první dávce

V předchozích kapitolách jsme vcelku podrobně prozkoumaly cestu k drogám v příběhu Kirké, která téměř přesně odpovídala i některým poznatkům *gendered pathways* citovaným v teoretické části – drogy jí představil partner, z jejího vyprávění se zdá, že pro ni byly něčím zcela novým.

Cesty Artemis a Persefony, jak je v rozhovorech prezentovaly, jsou v lecčems podstatně rozporuplnější.

Persefona se prezentuje jako drogám takřka předurčená – vypráví o tom, jak na dovolené jako 11 nebo 12 let staré dítě narazila ve starém čísle časopisu *100 + 1* na článek o tom, jak v Afghánistánu sbírají opium, což ji nadchlo natolik, že „bábě na zahradě (...) nařezala všechny (...) makovice a sbírala jsem tam opium, ale nevěděla jsem, jak to do sebe dostat.“, což uvádí jako doklad toho, že „fetovat chtěla vždycky, už od malička“³⁴.

Během rozhovoru zmiňuje, že „po tom šla jako slepice po flusu“ a, i když původně mluví spíše o vzdoru proti „komoušům“ nebo říká, že si jako dítě představovala „...nějaký růžový slony a modrý obláčky“, na doplňující otázku po tom, co si v tak útlém dětství od stavu opojení slibovala, posléze říká, že drogy ji lákaly, protože:

návykových látek, což bych považovala za významné odbočení z oboru a oblasti, v jejichž rámci tato práce vzniká. Pro přesnost dodám, že vzhledem k tomu, že tak nečinily ani komunikační partnerky, do kategorie návykových látek pro účely této práce nezahrnuji ty, které nezpůsobují změněný stav vědomí a jejich vliv na osobnost, okolí a život člověka je tudíž méně výrazný (na myslí zde mám specificky především nikotin).

³⁴ Kromě tohoto článku Persefona také zmínila, že ji v podobném věku do světa drog nalákala ještě kniha *My děti ze stanice ZOO* – což je zkušenost, na které jsem se shodla nejen s Persefonou, ale průběžně zjišťuji, že mě spojuje i s nemalým počtem mých klientek; to je postřeh skutečně jen na okraj a pro zajímavost.

*...jsem myslela, že mi bude líp (...) že nebudu muset nic řešit a o ničem přemýšlet.
Utýct někam asi.*

Sama říká, že vlastně s jistotou neví, co je za její závislostí – ačkoli strávila dohromady skoro dva roky v léčbě, kde se na podle jejích slov člověk prý má snažit přijít, nenašla žádnou konkrétní odpověď; myslí si ale, že alespoň částečně „už to v tom člověku prostě je od začátku“.

Svůj první osobní kontakt s drogami skutečně popisuje, a to naprosto jednoznačně, jako výsledek svého cílevědomého, vytrvalého, individuálního snažení:

A to nebylo úplně jednoduchý, za komoušů to tady nebylo, jenom takhle mezi lidma hodně jako, takže se tam musíš dostat, mezi ty lidi, že jo, prostě šla jsem po tom. A jo vlastně, když něco chceš, tak to dokážeš. No, takže jsem se dostala k drogám.

Začínala v 80. letech trávou, pervitinem a příležitostně léky, po revoluci se pohybovala na jednom z prvních squatů, kde byly rozšířené halucinogeny; celé toto vyprávění přitom, už od článku o opiu ve „*Stoplusjedničce*“, skoro jako by bylo jen jakousi předehrou, peripetií na cestě k osudovému cíli – heroinu. Ten se do Prahy dostal v roce 1993:

Si pamatuju ještě datum, 10. září 93, jsem si dala poprvé herák, jo úplně přesně vím, co jsem dělala, víc nás bylo tenkrát, nám to donesl kámoš, ten už je mrtvej, tak nám to donesl. A dali jsme si. A pak to začalo – hodně lidí potom začlo smažit.

Persefoninou první zkušeností s heroinovým opojením jsme se již v rámci této analýzy také zabývali – znamenal pro ni ochranu před druhými, před okolím, vzdálenost: „*No, za tou stěnou, to byl můj život, herák.*“

Artemis svou cestu k návykovým látkám popisuje lakoničtěji – na rozdíl od Persefoniny cílené mise se v jejím případě jednalo o „všednější“ trajektorii postupné iniciace v rámci vrstevníků*ic a raného společenského života, jejichž vliv mohl být umocněn nebo urychlen pocitem odcizení od původní rodiny a hledáním těžiště vztahů a emočního naplnění mimo ni:

...já už jsem doma nechtěla vůbec být a hodně jsem chtěla někam patřit. Hodně jsem chtěla jakoby být se svými kamarády.

Já jsem měla starší kámošky. (...) S nima jsem začala jezdit na zábavy a tak a vlastně tím to všechno začalo. No potom jsem se seznámila s dalšíma lidma a to už jsme začali prostě hulit a začali jsme brát tripy. Různě experimentovat a vlastně v 16 nebo 17 jsem si poprvé dala perník.

To jsou tedy cesty mých komunikačních partnerek k prvním kontaktům s návykovými látkami, na kterých se později staly závislými. Možným motivacím jejich následného užívání, jak je možné je v rozhovorech zachytit, kterých jsme se také v této podkapitole dotkli, stejně, jako důsledkům užívání, se budeme věnovat v následujících podkapitolách.

12.2 Přínosy užívání

Předmět této kapitoly jsem původně chtěla nazývat „příčinami“ či „důvody“ užívání – tak jsem nazvala i kód, kterým byla většina segmentů rozhovorů, které zde budu citovat, označena. Při psaní jsem ale začala narážet na potíže. Zaprvé jsem si nevěděla rady s tím, jak ošetřit skutečnost, že nemám dostatečné odborné znalosti z oboru adiktologie potřebné k tomu, abych mohla s čistým svědomím s pojmem jako „příčina“ skutečně pracovat. Zadruhé jsem nechtěla být jakkoli nerespektující vůči náhledu a interpretaci svých komunikačních partnerek – a pokud některé samy uvedly (navíc po projití intenzivním a dlouhodobým terapeutickým procesem), co za příčinu považují, vnímala bych jako ze své pozice nevhodné a pomýlené jakkoli toto jejich porozumění zpochybňovat či navrhnout alternativní interpretace. Až po několikátém procházení příslušných okódovaných segmentů jsem si uvědomila, že to, co jsem původně označila „příčinami“, jsou ve skutečnosti reflexe toho, co komunikační partnerky na drogách vnímaly alespoň zpočátku jako pozitivní a jaké potřeby jimi naplňovaly – tedy jejich, jakkoli se toto slovo ve spojení s drogovou závislostí může zdát být nemístným, přínosy. Ty zde nyní představím.

12.2.1 „*Jednak to byla vzpoura...*“: Vyjádření vzdoru

Persefona ještě před zmínkou o opiu v Afghánistánu říká: „*Jednak to byla vzpoura proti komoušům taková – něco zakázaného.*“ a o něco později se smíchem dodává: „...*dneska bych snad ani nezačla fetovat, dneska fetuje každej* (smích).“ Užívání drog a potažmo celý životní mód a prostředí, které s sebou přineslo, pro ni mimo jiné znamenaly příležitost uniknout ze svazujících pravidel a norem většinové společnosti, odlišit se (nebo možná dát své odlišnosti, které jsme se zde již věnovali zejména v kapitole o raných vlivech, konkrétní formu, pro kterou se sama rozhodla), dát najevo své nesouznění s okolním světem a odmítnout účast na něm. O tom, že i toto byly potřeby, které si Persefona svou závislostí na heroinu naplňovala, snad vypovídá i to, že ji nepřitahovala pouze samotná idea opojení, změněného stavu vědomí – mluví o tom, že měla celkem dobrou představu o realitě heroinové závislosti a že právě o tu stála:

...ten kámoš umíral na AIDS, jo přijel z Německa, měl HIV. Na heráku, roky, taky. Takže jsem nebyla blbá. Věděla jsem, do čeho jdu. A právě jsem ještě strašně chtěla. Víš, co, moje úplně kultovní knížka byly Děti ze stanice zoo. Já jsem takhle chtěla úplně přesně tak žít, takže já jsem věděla, do čeho půjdu.

Vzdor a vymezení se vůči jednomu subjektu, ať už je to většinová společnost či „systém“ jako v případě Persefony, nebo, jako v případě Artemis, odmítající a na výkon zaměřené prostředí původní rodiny, může být také motivováno nebo provázáno touhou stát se součástí jiného:

...já už jsem doma nechtěla vůbec být a hodně jsem chtěla někam patřit. Hodně jsem chtěla jakoby být se svými kamarády a vlastně cítit nějakou jakoby volnost. (...) Vlastně udělala bych tenkrát cokoli jenom proto, abych byla někde oblíbená, abych se cítila prostě nějakým způsobem uznávaná a tak dále. Vykašlala jsem se úplně na sport a začala jsem vlastně pít, začala jsem hulit.

Užívání drog v reakci na prožitek vykořenění samozřejmě kromě možného „zapadnutí“ do kolektivu může situaci vyřešit ještě dalším způsobem – překrytím, transformací či utlumením samotných pocitů. Tento typ přínosu návykových látek pro účely této práce nazývám „sebemedikací“ a bude mu věnována další podkapitola.

12.2.2. „Já jsem si tím jakoby blokovala emoce“: Sebemedikace

Pojem „sebemedikace“ bývá spojován s konkrétními adiktologickými a psychologickými koncepty – když ho ovšem používám zde, chci jím obsáhnout jednoduše mechanismus reagování na nekomfortní či bolestivé vnitřní prožívání, ať už je způsobeno psychickým onemocněním či poruchou, nebo je spíše přímou reakcí na nepříznivé životní okolnosti, konzumací látek, které mají přinést úlevu od tohoto prožívání, a to bez dohledu lékaře*ky.

Na toto použití návykových látek poukazuje Persefona u svých známých, když říká, že většina jejích kamarádek, které mají zkušenosti se závislostí, navštěvovala psychoterapii či psychiatrii, a to ještě před tím, než začaly drogy užívat – často ještě v dětství. Ačkoli Persefona sama možné propojení své diagnózy LMD nebo těžkých zážitků z dětství s užíváním drog přímo netematizuje, domnívám se, že si jeho přítomnosti v rámci rozhovorů můžeme povšimnout. Jak totiž vyplývá z předchozích kapitol, Persefona reflektuje jistou míru souvislosti mezi diagnózou LMD, svými zážitky z dětství, pocity, že je nemilovaná, divná a špatná, a potřebou nepouštět si druhé k tělu; zároveň, jak uvádí v dříve citovaných úryvcích, jí

na heroinu učarovalo to, že mezi ni a druhé postavil ochrannou zeď a když byla dítě a toužila po drogách, chtěla především někam utéct, nemuset nic řešit, nemuset přemýšlet, a cítit se lépe.

Artemis naproti tomu své prožívání a psychický stav a nastavení, blíže popsané v předchozí kapitole, prezentuje v přímém kauzálním vztahu s užíváním drog – ačkoli se s nimi setkala organicky skrze přátele a „pařby“, zdá se, že se ukázaly být řešením již dlouho předtím existujícího problému:

*A vlastně já jsem si tím jako by blokovala emoce. A to mi vyhovovalo.
Takový ty špatný emoce, které mi bránily prostě. Jakoby fungovat.*

Později v rozhovoru nám Artemis také ve v dřívější kapitole citovaném úryvku dává nahlédnout do jedné z možných příčin toho, proč se lidé vydávají cestou *sebe*-medikace a k pomoci se svými psychickými potížemi nepřizvou odbornice*iky:

*Hrozně jsem se za to styděla, co se mi děje v hlavě a vlastně jsem ani nevyhledala,
jakoby žádnou pomoc. Spíš jsem se snažila si pomáhat právě tím užíváním.*

Při výčtu přínosů stavu drogového opojení znovu odkazuje na výčitky a komplikovaný vztah k sobě a ke své sebehodnotě:

*Mohla jsem si připadat uznávaná, milovaná. Že vlastně jsem mohla být sama sebou.
Bez výčitek. Potom horší bylo to střízlivění, kdy vlastně to všechno na člověka
začalo padat.*

Právě aby se vyhnula opětovnému čelení pocitům, které drogami blokovala, vyvíjela veškerou snahu proto, aby nikdy nepřestala být pod jejich vlivem. To nás přivádí k fenoménu, ve kterém příčiny užívání splývají, aby se následně navzájem potencovaly, s důsledky: závislost. Než se mu v rámci podkapitoly zaměřené na důsledky užívání návykových látek v životech komunikačních partnerek budeme věnovat blíže, doplním, že pojednání o sebemedikaci by nebylo úplné, kdybych nezmínila, že i u ní dochází k podobnému „zacyklení“: i pokud v začátku užívání není faktor sebemedikace rozpoznatelně přítomen, škodlivé užívání drog a závislost s sebou zhusta a takřka nevyhnutelně přinášejí zranění a dopady, kterým by závislá osoba musela v případě vystřízlivění čelit, což je následně jedním z důvodů, proč v užívání pokračuje – aspekt sebemedikace je tak v dlouhodobém užívání drog do jisté míry přítomný inherentně.

Právě v takové formě se sebemedikační funkce drog objevuje v příběhu Kirké, čehož si podrobněji všimneme později, v kapitole věnované rodičovství.

12.3 Důsledky užívání

Kapitolu o návykových látkách tedy uzavírá téma důsledků, které jejich škodlivé užívání pro životy komunikačních partnerek mělo. Tak jako v předchozí podkapitole se ani zde v žádném případě nejedná o vyčerpávající teoretický přehled, nýbrž o zachycení konkrétních podob, kterých v rámci vyprávění dopady negativní následky užívání nabývaly.

12.3.1 Závislost

Začneme tam, kde jsme v předchozí podkapitole skončili – u závislosti. Závislost samozřejmě je, jak jsem již refletovala, odborným, jakkoli nejednotně definovaným a nahlíženým, termínem; v kontextu této práce se ovšem objevuje ve výpovědích komunikačních partnerek jako součást jejich žité zkušenosti, a tak s ním je zacházeno i v rámci této analýzy. Vzhledem k tomu, že jsem s komunikačními partnerkami definici pojmu závislosti, jak mu rozumí ony samy, netematizovala, vycházím ve snaze o porozumění pouze z rozhovoru jako jediného zdroje – stejně, jako u ostatních témat.

Že drogu potřebovala ke každodennímu fungování a stav opojení se stal jejím „novým normálem“, reflektuje Artemis už v období brzy poté, co pervitin poprvé vyzkoušela, když říká:

Už jsem si zvykla jakoby na ten stav, který jakoby zvládnou. Kdy mi jako je dobře. A relativně dobře tak, že můžu fungovat.

Až když vypráví o tom, že když byla ve 40 letech odsouzena do VTOS, její reakce spočívala ve strachu z toho, co se stane, když nebude mít návykovou látku k dispozici a projeví se plná naléhavost a intenzita této potřeby:

Jo a nevěděla jsem vůbec, co to se mnou udělá, protože já jsem vlastně potřebovala tu drogu proto, abych necítila, abych, abych neměla nějaký jakoby šílený stav.

Při čelení stavu střízlivosti a abstinenčním příznakům po nástupu na vazbu si podle svých slov uvědomila, že se buď musí naučit žít bez drogy, nebo že umře – říká, že právě to byla chvíle, kdy se rozhodla, že se chce ze závislosti vyléčit.

Persefona říká, že zatímco u žádné jiné drogy se závislosti ani nepřiblížila, u heroinu „to bylo jasné“ od prvního užití. O abstinenčních příznacích se zmiňuje, když celkem lakonicky popisuje, jak vždycky musela mít v záloze minimálně jeden gram, jinak jí bylo špatně ze strachu z nich. Přitom prý nakonec, když byla vzata do vazby a musela „abst’ákem“ projít, aniž by měla

na výběr, nebylo to prý tak hrozné. Říká, že strašidelnější pro ni byla představa prázdnoty života bez drog:

No pak si tak zvykneš, že se bojíš – vůbec si nedokážeš představit, jak bys žila jinak, ten život je pryč, že jo normálně.

K tomu, aby i přes tento obrovský strach dokázaly udělat krok do neznáma a rozhodnout se nadobro vzdát své závislosti nakonec Kirké, Persefona i Artemis musely napřed projít odsouzením do VTOS, během něhož každá úspěšně absolvovala léčbu; odsouzení do VTOS ovšem samozřejmě předcházela rozsáhlá trestná činnost. Té se, v souvislost s užíváním návykových látek, věnuji v následující podkapitole.

12.3.2 Trestná činnost

Z vyprávění Artemis i Persefony vyplývá také to, že obě drogy považují, každá svým vlastním způsobem, za přímou příčinu své trestné činnosti.

Persefona, která, než ji zavřeli, přes dvě desetiletí úspěšně prodávala drogy, k tomu říká:

„...já jsem chtěla jenom na herák, to, že se to zvirtlo a občas bylo strašně prachů z toho...“

Heroin pro ni byl skutečnou alfou a omegou – jejím cílem bylo mít ho dostatek k dispozici, a to jí stačilo. Původně dlouho prodávala jen trávu, pak pervitin – do heroinu se jí kvůli vyšším rizikům nechtělo, a i když se nakonec i v dealerství začala orientovat právě na něj, nikdy neztratila ze zřetele své priority:

A snažila jsem se to držet prostě, když to šlo jako, jenom na tý míře, abych utáhla tu svoji spotřebu, a to mi úplně stačilo, mně o peníze tam nikdy nešlo.

Touto integritou a opatrností si také vysvětluje to, že se jí tak dlouho dařilo unikat zadržení a trestu:

Jo to nebyla jsem idiot, línej, nikdy jsem to neprodávala v bytě. Většinou ani lidi nevěděli, kde bydlím, že jo. (...) Snažila jsem si to udržet prostě, i když ke mně chtěla půlka Prahy, tak jsem tohle nikdy nedělala a vybírala jsem si lidi, který aspoň byli ještě jakžtakž v pohodě, že měli nějakou práci dobrou jo nebo dobře kradli, nebyli úplně opravdu jako hovada.

Jako by se zde projevovala ta samá metodická cílevědomost, která Persefonu k heroinu původně dovedla.

I Artemis svou trestnou činnost klade do přímé souvislosti s drogami – namísto systematicky kauzálního vztahu mezi nimi, jak jej prezentuje Persefona, však poukazuje na jakousi přirozenou, až samozřejmou návaznost:

A vlastně s téma drogama a s tím vším přišlo i to kriminální jednání. Krádeže, prostě výtržnosti, podvody a tak dále. Jo už jsem se v tom prostě motala. Už jsem jakoby běžela úplně v jiném světě.

Objevuje se zde princip analogický tomu, který jsme pozorovali u Kirké a násilí – tak, jako bylo násilí jednoduše inherentní součástí jejího světa a způsobu života, nebylo jí nijak problematizováno a nebylo ani předmětem morálních dilemat, podobně je pro Artemis trestná činnost automatickou součástí „balíčku“ života s drogovou závislostí. Na rozdíl od Lédy, která důkladně popisuje situaci, ve které čelila rozhodnutí, jestli trestnou činnost spáchat, a vysvětluje důvody, proč se rozhodla, jak se rozhodla, ve vyprávění Artemis žádný takový moment není – nemáme proč se domnívat, že by vyvíjela snahu trestné činnosti se vyvarovat, nebo že by k tomu vůbec měla důvod.

Případ Kirké a její trestné činnosti je obdobný – ona však žádný souhrnný důvod na rozdíl od Artemis a Persefony neuvádí. Do jejího života přišel přítel, který jí nabídl pervitin, a tak začala užívat; do jejího života se vrátil otec, který ji a přítel naučil krást, a od té doby kradla. Naopak více než Artemis ale poukazuje na samostatný „smysl“ některých druhů trestné činnosti. Nejen, že pro ni není jednoduše prostředkem k získání drog jako pro Persefonu; není pro ni ani pouhým průvodním jevem života organizovaného drogou, jak ji popisuje Artemis.

Má pro ni vlastní, nezávislou hodnotu, nikoli jako nástroj nebo „vedlejší účinek“, ale jako cíl sám o sobě:

„...mě strašně bavilo krást (...), já jsem to měla jako koníček, jo, to byl jako šilenej adrenalin, já jsem to potřebovala k životu.“

Později Kirké dokonce uvádí, že jí terapeut před propuštěním řekl, že pro ni největším rizikem nebude, že se vrátí k drogám, ale že začne znovu krást.

12.3.3 Zdraví a životní spokojenost

Když se řekne „následky užívání drog“, domnívám se, že jednou z prvních myšlenkových asociací pro většinu lidí, zejména těch „odchovaných“ tradičními drogově osvětovými kampaněmi, budou dopady na zdravotní stav uživatelstva. Přesto, že tato oblast nebyla ve vyprávění komunikačních partnerek zastoupena zdaleka tak výrazně, je samozřejmě při zkoumání vlivu užívání návykových látek na životní cestu člověka velmi relevantní.

V rozhovorech nebyly tematizovány žádné zdravotní následky užívání, které by ovlivňovaly i současný život komunikačních partnerek, fyzického zdraví se ve vyprávění dotýkala především Kirké. Poprvé, když líčila prudké prohloubení závislosti poté, co jí byly z péče odebrány děti – barvitým popisem efektu, který měla intenzivní nitrožilní aplikace pervitinu na vzhled a stav jejího těla doslova ilustruje extrémní míru tohoto propadu:

...jsem měla zničené žíly, takže jsem si úplně všude píchala, do prstů u nohy, do třísel. Prsa já jsem měla úplně celá modrá, já jsem si všude úplně píchala, do noh, prostě mám ty jizvy. Prostě já jsem měla takové abscesy černé, úplně hnis mně to prostě potom prasklo a dostala jsem z toho otravu krve – já jsem měla taaakové nohy prostě černé.

Kirké byla následkem této situace v ohrožení života, ale když na pokraji deliria zkontaktovala matku a ta jí zavolala sanitku, odmítla se nechat ošetřit, a převézt ji do nemocnice se podařilo až po zapojení policie. Po ošetření akutního stavu odtamtud záhy opět utekla. I tato v podstatě velmi fyzická epizoda, respektive míra potenciální závažnosti jejích následků, tak zřejmě vychází spíše z vlivu, který drogy měly na Kirké psychický stav, rozhodovací, rozlišovací a vyhodnocovací schopnosti nebo priority.

Následky, které drogy zanechávaly na dlouhodobém *psychickém* stavu komunikačních partnerek, byly v rozhovorech oslovovány bohatěji (Zde samozřejmě opět nemám na mysli celý komplexní soubor vzájemně provázaných efektů, které psychoaktivní látky na psyché člověka mají, ale prostou reflexi toho, jak se komunikačním partnerkám dařilo.).

V rozhovoru s Persefonou byly na tomto tématu zajímavě ilustrovány v metodologické části zmiňované limity méně strukturovaných rozhovorů, pro které jsem se rozhodla – vzhledem k jejímu lehce sarkastickému, lehce vtipkujícímu a velmi barvitému vypravěčskému stylu tíhnoucímu k poloze zlehčujícího nadhledu jsem z jejího vyprávění ke svému překvapení původně vyrozuměla, že se svým životem se závislostí na heroinu, jak jsme se s ním již

seznámili, byla vlastně naprosto spokojená, na což jsem spontánně reagovala přímým dotazem, jestli byla šťastná, na který Persefona odpověděla následovně:

Na heráku? Ne, byla jsem v prdeli, žejo, chtěla jsem toho nechat jako, vůbec, ale jsem věděla, že toho nechám.

Takže když přišli a zavřeli mě konečně, tak jsem byla ráda, že jo svým způsobem jo, já jsem vlastně chtěla, jsem byla v prdeli, to byly furt jenom myšlenky na sebevraždu jo. Jo to bylo hrozný.

Persefona se v pasti své závislosti cítila tak svázaná, že pro ni odsouzení do VTOS bylo svým velmi specifickým způsobem osvobozením.

Kirké ovšem o úlevě v souvislosti s VTOS mluví také – pro ni si kriminálka přijela do porodnice, protože byla kvůli promeškanému nástupu do věznice v pátrání:

Asi už jsem to věděla, já se tam vlastně už opravdu těšila, už mě ani nebavilo prostě brát...

Pro Kirké bylo zlomové to, že po deseti letech intenzivního užívání se pro ni potence pervitinu začala snižovat, což znamenalo, že již s jeho pomocí nemohla utíkat před palčivými následky, které její závislost a způsob života přinesly jí a jejím blízkým. Ačkoli zde odkazují především na část příběhu, kterou podrobněji prozkoumáme v kapitole věnované rodičovství, v nyní následující podkapitole ještě předtím nastíním, nebo spíše připomenu dopady, které zneužívání návykových látek mělo na vztahy komunikačních partnerek všeobecně.

12.3.4 Vztahy

Konkrétně tématu dopadu užívání návykových látek na vztahy jsme se již věnovali celkem podrobně, začnu tedy shrnutím: z dosavadní analýzy vyplynulo zaprvé, že drogy podle některých komunikačních partnerek mohou do vztahů vnášet závažné násilí, přičemž agresivními jsou osoby pod jejich vlivem; zadruhé se Artemis, Léda i Kirké shodly na tom, že drogová závislost z jejich zkušenosti není kompatibilní s autentickým, láskyplně prožívaným partnerstvím a naopak vede k jisté instrumentalizaci vztahů obecně. Konečně se také ukázalo, že blízký vztah (nikoli pouze partnerský) mezi dvěma osobami, z nichž jedna intenzivním způsobem užívá návykové látky a druhá ne, v sobě může mít jakési inherentní napětí, které lze buďto rozpustit ukončením či oslabením vztahu, nebo tím, že první osoba s užíváním přestane, popřípadě tak, že osoba druhá užívat začne.

Vztahům rodičovským, respektive mateřským, se budeme věnovat v následující kapitole, přičemž téma drogové závislosti bude v tomto kontextu zastupovat příběh Kirké.

Ještě předtím bych zde ráda opravdu velmi stručně poukázala na další vztahově-drogové téma, které se v různých podobách opakuje v příbězích naprosté většiny lidí zažívajících závislost a jejich blízkých opakuje a bylo přítomné i ve vyprávění mých komunikačních partnerek – tím je podpora drogově závislé osoby blízkými. Instrumentalizace vztahů ze strany aktivně užívajícího člověka se totiž samozřejmě, jak tomu podle jejich vlastních slov bylo i u některých mých komunikačních partnerek, může vztahovat i na rodinu a blízké. Pokud vím, neexistuje ani v odborných kruzích a mezi expertkami*y z praxe shoda na jakémkoli jednom „správném“, respektive všem zúčastněným včetně užívající osoby nejméně škodlivém přístupu blízkých nebo neomylná rada, kde například začínají a končí hranice tzv. *enablingu* – ani ty nejnovější poznatky a všechny „správné odpovědi“ pod sluncem by nic nezměnily na tom, jak nesmírně náročné je těmito vztahovými momenty a volbami procházet ve svém osobním životě.

Kirké popisuje, jak toto dilema prožívala její matka:

Ted' nedávno mi říkala, že jí každé říkal jako z okolí: „Tak ju odstříhni. Když ona ví, že u tebe prostě má ty dveře otevřené, když fetuje. Tak prostě se ti vracet bude a bude mít nějakou jistotu, takže bude brát furt.“ Takže i okolí takhle tlačilo, ale mamka měla kamarádku, která takhlenc dceru odstříhla a ona se někde ufetovala prostě na baráku. A mamka měla strašný strach, že mě odstříhne a že se prostě někde ufetuju. Že aspoň mě někdy viděla. Takže jako mě nechala bydlet a já jsem šla s košem, a přišla jsem za 14 dnů, protože jsem věděla, že o malou je postaráno. Mamka v té době měla rakovinu si ještě pamatuju.

O podporu matky, jakkoli rozporuplnou, nikdy ani přes závislost nepřišla ani Persefona – ta ovšem také dodává, že žádní její terapeuti a psychiatři (sic) z matčiny podpory rozhodně nebyli nadšeni.

Tímto velmi stručným exkurzem se s tématem komunikačních partnerek v roli dcer rozloučíme a s následující kapitolou se náš zájem plynule přesune k otázce rodičovství jako faktoru na cestě k trestné činnosti.

13 Rodičovství

Téma rodičovství a zejména genderovanosti jeho potenciálně marginalizačních dopadů bylo obecně představeno v teoretické části; v konkrétních podobách jsme na ně pak několikrát narazili již i v rámci analytické části. V této kapitole předestřu jednotlivé role, které v příběžích komunikačních partnerek rodičovství hrálo a hraje a dopady, které má na jejich život, zároveň opět poukážu na provázanost rodičovství a ostatních ústředních témat této práce.

Tato kapitola pro mě byla zatím největší výzvou v úsilí vyvarovat se při psaní bakalářské práce přejímání genderových stereotypů a esencialistického narativu. Protože v zájmu srozumitelnosti a smysluplnosti textu nechci následující vymezení (se) opakovat pokaždé, když se zmíním o mateřství, roli matky etc., uvádím ho již zde s platností pro celý text: nesouzním s názorem, že by v sobě osoby identifikující se s kterýmkoli z genderů měly inherentně mít více „rodičovských předpokladů“ nebo že by jim z podstaty příslušelo více rodičovské zodpovědnosti nebo práv; pokud se bude zdát, že nějaký úryvek této práce podobný postoj vyjadřuje, jedná se o (a) mnou nešikovně zvolenou formulaci, (b) reflexi žité zkušenosti a postoje komunikační partnerky, (c) reflexi reality naší společnosti, ve které ženy pečující role zaujímají výrazně častěji a ve větší míře, než muži (Renzetti et al., 2003; Smetáčková, 2015; The Global Gender Gap Report 2023, 2023).

Během pročitání přepisů rozhovorů a následného kódování mi postupně vykrytalizovaly dvě hlavní role, které rodičovství hrálo na cestách mých komunikačních partnerek k trestné činnosti: rodičovství jako zranitelnost a rodičovství jako zranění – do nich bude rozdělena tato kapitola. Nerada bych touto kategorizací redukovala zkušenost rodičovství, jak o ní komunikační partnerky mluvily, na něco zcela negativního; každá z nich, která je matkou, mluvila o lásce ke svým dětem, o vděčnosti za to, že se narodily, ať už je jejich současná role v jejím životě jakákoli, a já v žádném případě nechci v tomto ohledu jejich výpověď zkreslovat.

Rodičovství může být naopak silným hnacím motorem pro životní změnu a desistenci: ze své praxe mám zkušenost, že skutečně velká část žen uvádí dvě děti a touhu být jim „dobrou mámou“ jako svou největší motivaci, a ačkoli se samozřejmě nelze domnívat, že k úspěšné desistenci stačí dostatečná motivovanost, existují data, která naznačují, že mateřství opravdu může pro mnoho žen být „bodem obratu“ od trestné činnosti a k životní změně (Kreager et al., 2010). I během této analýzy jsme měli možnost si všimnout, že Léda uvedla, že podmíněné dosouzení pro ni bylo důvodem pro rozhodnutí přestat páchat trestnou činnost: „...*dost, nechci přijít o děti, nechci, abych já šla prostě do výkonu trestu.*“ K tomu, že se nakonec ve VTOS

přeci jen ocitla, zřejmě také výraznou měrou přispěla její role matky s omezeními, výzvami a pastmi, které s sebou může nést – těm se budeme věnovat v následující podkapitole.

13.1 Rodičovství jako zranitelnost

Rodičovství s sebou pro komunikační partnerky často neslo zároveň vyšší nároky na stabilitu a zajištění, zároveň znamenalo překážku na cestě k nim.

Kirké vypráví o svých myšlenkových procesech ve chvíli, kdy v 18 letech zjistila, že je těhotná: „*Já budu mít děcko, teď jsem měla takový jako free život, že jo, byla jsem prostě 14 dní venku, tam jsem si litala, kde jsem prostě chtěla.*“ Příchod prvního dítěte pravděpodobně znamená určitou životní změnu a nutnost přizpůsobit se pro většinu lidí – pro někoho, kdo je zvyklý například několik dní v kuse nespát nebo přespávat po hernách či squatech, „*jít s košem a vrátit se za čtrnáct dní*“, pravidelně jezdit krást daleko za hranice a samozřejmě užívat tvrdé drogy s sebou ale obvykle nese potřebu najednou svůj život změnit od úplných základů, což je nesmírně těžký úkol i pro někoho, kdo je při plném zdraví a kdo má na dosah všechny potřebné zdroje. Jak to shrnuje Persefona, když mluví o svém rozhodnutí nemít děti: „*Já jsem šla radši na potrat, to nepřicházelo v úvahu, to by znamenalo konec života.*“

Nároky spojené s rodičovstvím však samozřejmě nemusí být na hranici splnitelnosti pouze pro některé uživatele*ky návykových látek nebo osoby žijící jinak „nekonformním“ životem – mimo jiné v souvislosti s krizí bydlení (Platforma pro sociální bydlení, z.s., 2021), prekarizací práce (Smetáčková, 2015) nebo s dysfunkcemi systému sociální pomoci se zajištění vyhovujících podmínek pro výchovu dětí stává méně dosažitelným pro čím dál větší část populace – zvláště pak, padne-li zodpovědnost za dítě na pouze jednoho z rodičů, což je zkušenost, kterou mají všechny mé komunikační partnerky-matky (více o samoživitelském rodičovství a marginalizaci viz teoretická část).

Léda popisuje situaci, kdy se poté, co byt, ve kterém byla v podnájmu, vyhořel, i se třemi dětmi a novorozencem ocitla na ulici:

„...víte, co je to být na na ulici i bez dětí? Jo a teď kde budete spát? Co budou ty děti jíst, kam se s nima umístíš v zimě?“

Měla starost zároveň s tím, jestli zvládne dětem a sobě zajistit subsistenci, zároveň strach, že pokud někdo na to, v jaké situaci se ocitla, přijde, budou děti odebrány z její péče:

Jo, a to prostě to si řeknete, padá sníh, je zima, v tom miminko v kočárku – přijdeš o ně, vezmou ti je policajti, uvidí tě policajti, že prostě couráš... Takže prostě já jsem šla vždycky konat.

Konáním zde Léda myslí zcizování zboží v obchodě, které popisovala v jednom z úryvků uvedených v předchozím textu – děti musela nechat stát před obchodem, nechtěla, aby viděly, co dělá. Poté ukradené zboží prodala a za získané peníze zaplatila alespoň několik dní na ubytovně. Kromě naprosto nevyhovujících podmínek ve velké části českých ubytoven a jejich soustavné obsazenosti, kvůli které často s dětmi putovali po celé Praze, narážela na skutečnost, že v mnoha zařízeních odmítají ubytovat děti: „*Stalo se, že prostě někde na ubytovně ani děti nebrali jako jo. A když už, tak ne novorozeně.*“

V rámci zkoumání Lédina příběhu jsme se již věnovali také dalším dvěma aspektům zranitelnosti či marginalizace, které mají s jejím rodičovstvím souvislost; zaprvé se jedná o to, že kvůli těhotenství musela ukončit studium, což má potenciálně negativní dopad na její pozici na trhu práce. Zadruhé šlo o její setrvání v nevyhovujících až ohrožujících vztazích – zranitelnost vůči predátorským partnerům, kteří mohou znevýhodněné situace svobodné matky využít k navázání vztahu založeném na mocenské asymetrii, je jedním z nezářídka pozorovaných aspektů dynamiky násilných vztahů.

I Kirké v souvislosti s potřebou zajistit subsistenci sobě i dceři navazovala ohrožující vztahy – kromě například již výše uvedeného „staršího vaříče“, u kterého našla relativně bezpečné bydlení, se tak nechala přemluvit svým otcem, aby ho již podruhé nechala nastěhovat k sobě (což nakonec způsobilo, že opět přišla o bydlení).

...v té době se objevil zase můj otec, ktorej řekl: „Hele, jak prostě budeš žít? (...) Z čeho jako budeš táhnout byt a jak malou uživiš? (...) A on říká: „Hele, tak já ti budu hlídat malou.“ Což ale já říkám „super“, že jo, protože já jsem mohla jít bez malé krást.

Absolutní zodpovědnost za péči o dítě může v některých situacích možnosti výdělečné činnosti buďto omezit, nebo úplně eliminovat, přičemž zde také nezářídka dochází k souběhu marginalizací – zaměstnání nevyžadující specializaci či vzdělání málokdy nabízejí flexibilní podmínky, a naopak zhusta fungují na směny; vyžadovaná pracovní doba tím pádem není s obstaráním potřeb ani již školou povinných dětí kompatibilní a nízká mzda neumožňuje hrazení placeného hlídání.

Ekonomickou závislost na násilném partnerovi v souvislosti s péčí o děti a domácnost reflektuje i Medúza: „...veškerý podnikání viselo převážně na něm a na jeho know how (...) byla jsem máma v domácnosti u počítače.“ Jak bylo popsáno výše, tohoto rozdělení pozic podle Medúzina vyprávění její manžel využil také k tomu, aby ji vmanipuloval do trestné činnosti a sám přitom nebyl dopadnut.

Když ale Medúza mluví o manželově násilí, objevuje se další rozměr zranitelnosti, kterou pro ni rodičovství znamená: zranitelnost vyplývající z rodičovské lásky k dětem, kterou manžel zneužil napřed k tomu, aby jí vydíráním zabránil nahlásit jeho násilí na policii...

...a pak řeknete v nemocnici, že jste spadla, že jste uklouzla a že jste nešikovná, protože vám vysvětlí, že pokud ho udáte, tak se postará, že už nikdy neuvidíte děti. Což já říkám pro mě, bylo takový to nejhorší strašení. To, že mi sebere děti.

...a později k pomstě a teroru popsaném v předchozích kapitolách, když na ni ze začátku neustále volal policii a úřady s falešnými obviněními ze zanedbávání nebo zneužívání dětí a posléze získal děti do péče a zabraňoval jí v kontaktu s nimi.

Léda i Medúza tak svou trestnou činnost snad ještě blížeji než s vlivem partnerů spojují s láskou ke svým dětem, s potřebou je zabezpečit a snad i s touhou naplnit dobře roli matky: Léda vypráví, že poprvé kradla, protože stála s dětmi v zimě na ulici a bála se, že nebudou mít kde spát nebo jí budou odebrány z péče; Persefona uvádí, že souhlasila s daňovými podvody i proto, že děti potřebovaly rovnítky a plastiku uší, a napadla svou matku, jelikož ohrožovala její vlastní mateřskou pozici a snažila se ji o děti připravit.

Kirké zase, když vysvětluje, proč prožívala jako velkou zradu, když si její první 2 děti vzala do péče její matka, říká, že na pervitinu dlouho věřila, že je skvělou matkou:

Já jsem myslela, že jsem strašně dobrá máma, protože jsem měsíc nebyla doma, ale nakradla jsem jim hromadu dárků, prostě děcka byly malé. A to víš, že ony, jak mě viděly s těma dárkama, tak říkaly: “Mami, mami!” Já říkám: „Já jsem super máma.“ No hrozné to bylo.

I přes zřejmou připravenost udělat a obětovat mnoho pro to, aby svou roli matky naplnily (ať už se jejich rozhodnutí a zvolené nástroje při pohledu zvenčí jeví jako více, či méně efektivní k dosažení tohoto cíle) se však každá z komunikačních partnerek-matek ocitla v pozici, kdy ve vlastních očích jako matka „selhala“ a rodičovství se tak pro ni stalo zdrojem hlubokého zranění – tomuto pohledu bude věnována následující podkapitola.

13.2 Rodičovství jako zranění

Ze své práce s klientkami s trestní minulostí mám rozsáhlou zkušenost s tím, že otázka dětí, mateřství, vlastního vnímaného „selhání“ v této oblasti a z toho vyplývajících výčitek a pocitů viny, bývá jedním ze zdaleka nejcitlivějších a nejbolestivějších témat, která v sobě tyto ženy řeší³⁵ - několikrát se objevilo i v průběhu výzkumných rozhovorů. V této podkapitole shrnu způsoby, kterými jsme se ho v rozhovoru dotýkaly především na rovině individuálního prožívání komunikačních partnerek; v poslední kapitole analýzy, věnované tematizaci genderu v rámci uskutečněných výzkumných rozhovorů, tento pohled rozšíříme o další rovinu.

Na začátek se vrátíme ke Kirké a momentu, kdy matka získala do péče její dvě první děti, těsně po narození druhého z nich. Její počáteční reakcí byl vztek na matku – říká, že si dodnes pamatuje a vyčítá („*Úplně se mi z toho chce brečet ted'ka.*“), jak matce, když jí musela předat kočárek s novorozencem, plivla do obličeje. Je otázka, nakolik byla ve svém popření úspěšná a skutečně vnímala chybu pouze na straně matky a nakolik už v té době čelila pocitům selhání – na odebrání dětí každopádně zareagovala jakýmsi vzdorovitým propadem do úplné sebestrukce:

...vlastně jsem to brala jako takový popud – no, tak buď ještě bezpáteří a prostě bereš, tak ber, že jo, tak jsem skončila na ulici. Já vím, že jsem měla zničené žíly, takže jsem si úplně všude píchala, do prstů u nohy, do třísel. Prsa já jsem měla úplně celá modrá.

Otázky prožívání mateřství a výčitek svědomí a jejich vztahu k drogám začnou dostávat ostřejší obrysy, když Kirké začne mluvit o svých dvou dalších dětech, se kterými otěhotněla již po tom, co jí byly první dvě odebrány, v době, kdy už byla závislosti oddána naplno, a kterou si proto ani tak docela nepamatuje – ví jen, že její matka tentokrát už dopředu „řešila sociálku“; měla plné ruce práce se dvěma dětmi, které již měla v péči, do toho se léčila s rakovinou. Proto chtěla, aby Kirké dala děti hned do adopce – jinak by pravděpodobně musely do ústavu.

Kirké vypráví o pobytu v porodnici:

Jak jsem byla v té porodnici, tak už přišly nějaké ty výčitky, protože já jsem prostě 10 let si píchala každý den, takže už se to utlumovalo ty účinky. A já už potom ty

³⁵ I proto jsem se rozhodla jej v rozhovorech vůbec ze své strany ani povšechně nepřinášet a nechala na rozhodnutí komunikačních partnerek, jestli je otevrou samy; u 2 z nich jsem pak specificky zmínila, že pokud chtějí, můžeme od tématu upustit.

výčitky, jako, kde mám děti? Co jsem to za matku? A teď já jsem porodila. Oni mě prostě hned propustili po porodu a já jsem to dítě tam nechala.

Těchto několik vět nám dává možnost její realitu, závislost i vztah k sobě a k mateřství nahlédnout úplně novým způsobem: vidíme osobu, která se svým pokračujícím užíváním a zběsilým životem snaží sebe sama ochránit před velice konkrétní bolestí. O naléhavosti a síle této bolesti snad vypovídá tento výmluvný moment z porodnice:

No a tak, jako jsem si to začala vyčítat, že jo, takže jsem si zavolala prostě jednu dealerku tak ona mě ještě v tý porodnici nastřelila prostě, ať na to zapomenu.

Ať už na začátku v pervitinu hledala cokoli, ke konci její dekády užívání začal z pod stále prchavějšího opojení vyplouvat na povrch ústřední motiv a důvod, ze kterého Kirké drogu potřebovala. Ve chvíli, kdy droga přestala plnit tento svůj účel, už Kirké věděla, že se s ní chce rozloučit, a když jí přišla výzva k nástupu do VTOS, byla to svým způsobem úleva:

Asi už jsem věděla – já se tam vlastně už opravdu těšila, už mě ani nebavilo prostě brát – já jsem si dala, a když už jsem si dala, tak si říkám, vždycky jsem na všechno zapomněla, měla jsem jiné priority a všechno, jenže teď už to nezabíralo, takže jsem si i dala a furt jsem na ty děti myslela.

Ani věznice, léčba a nyní již dlouhé roky abstinence a desistence na tom mnoho nezměnily – i dnes jsou pro Kirké, která má se dvěma staršími dětmi silný vztah, stále největším tématem dvě děti, které dala do adopce:

...to je moje téma největší, že je nemůžu kontaktovat. Ale to vím, že budu mít do konce života, tohle to. (...) Chci je vidět, nebo já nemám nárok je kontaktovat. Já nemůžu. Ale oni by mohli, a já chci, ale mám z toho taky strach.

I pro Medúzu jsou výčitky ve vztahu k dětem stále nejpálčivější otázkou – nazývá je Pandořinou skříňkou:

...jenom spolu domluvíme tak zavřu ty dveře, já říkám, že mám takovou Pandořinu skříňku, a já vždycky ji zavřu, prostě na spoustu západů, a dělám, že neexistuje.

Na rozdíl od Kirké Medúza nezmiňuje, co by byla chtěla udělat jinak: spíše reflektuje aktuální situaci, ve které je pro ni velmi těžké vyrovnat se s tím, že s ní, ani mezi sebou navzájem, děti nejsou v kontaktu, z čehož viní především jejich otce a svého bývalého manžela:

V dnešní době to mám tak, že, vlastně, jak jsem byla ve výkonu trestu, tak můj syn šel k tatínkovi. Viděla jsem ho jenom dvakrát, od té doby, co jsem venku. Protože to tatínek neumožňuje. Tatínek si to nepřeje a syn už je tak velkej, že dělá jenom to, co chce tatka. A když jsme byli v jednou v centru, abysme si tam popovídali před paní psycholožkou, tak mi řekl, že se se mnou prostě nechce vídat a že se nenechá nutit do nějakých setkání. To bylo před rokem nebo před 2. Vlastně už to bylo chvíli po tom výstupu, takže už jsou to 2 roky. A vlastně nemám zprávu ani jak studuje, ani jak se má. (pláče) Protože exmanžel, kdybych mu zavolala, protože on změnil synovi telefonní číslo a všechno, pokud má nějaký Facebook nebo tak, tak všude jsem zablokovaná.

Bojí se, že syn půjde v násilných šlépějích svého otce:

Strašně se bojím toho, že syn bude stejný jak jeho táta. Strašně se toho bojím, i když dlouhý roky jsem se snažila to vysvětlit, že tohle chování není hezký.

Velmi těžké je pro ni také to, že dcera začala užívat návykové látky (k čemuž ji prý dovedl také otec, o kterém Medúza ani nevěděla, že vůbec má nějakou zkušenost s drogami), páchat trestnou činnost a aktuálně ji čeká nástup do VTOS:

No a moje dcera, ta, když vlastně jsem nastoupila, tak byla u tatky. Ten jí ukázal, jak mi tvrdí dcera, co je to život a jak si dopomoci k lepším výkonům perníkem. No a dcera teď, i když tvrdí, že ne, je to člověk závislý na pervitinu. Za spoustu různých drobných krádeží a maření výkonu rozhodnutí v tom, že má zákaz řízení a neustále někde s nějakýma kamarádama řídí auto, tak ji teď momentálně čeká 8 měsíců ve věznici, ještě nevím kde, ale minulý týden jí přišlo rozhodnutí a nástup trestu.

Velmi intenzivní a náročné emoce, výčitky a strach sídlící v Pandořině skříňce zároveň nejsou jediným živým následkem zraněného rodičovství, který Medúzu provází každodenním životem: po výstupu z VTOS se rozešla s oním přítelem, na kterého po rozvodu tolik žárnil bývalý manžel; zjistili totiž, že společně prožité těžké roky mezi ně postavily zed'. Teď žije Medúza sama a říká, že i když se občas objeví někdo, koho by si snad ráda zkusila pustit k tělu, ze své strany vše okamžitě ukončí ve chvíli, kdy se jí dotýčný doptává na její děti:

...ještě si neumím pustit do života někoho, komu bych měla přiznat, že (...) díky tomu, že jsem byla ve vězení, tak syn žije u tatky a od té doby nemám s ním žádný

kontakt. Že z dcery je to, co z ní je. Připadám si, že jsem strašně zklamala jako matka.

Intenzivní stud, který pocity selhání v roli matky provází, Medúze brání v navazování nových vztahů; zatím tak zůstává sama s ním a svou Pandořinou skříňkou.

V další kapitole témata mateřství, role matky a ženy nebo studu ještě docela neopustíme, zkusíme je ale nahlédnout ještě z další roviny.

14 Gender na cestách k trestné činnosti

Jak bylo řečeno v metodologické části, pokládala jsem v závěru rozhovoru komunikačním partnerkám otázku po tom, jak podle nich samotných gender ovlivňuje cesty žen a mužů k trestné činnosti; vzhledům, které vyplynuly z jejich odpovědí, bude samozřejmě věnována velká část této kapitoly. V průběhu rozhovorů jsem ovšem zjistila, že téma genderu, ať už vědomě, nebo spíš mimoděk, některé komunikační partnerky oslovovaly samy od sebe již během počátečního vyprávění.

V této – poslední – kapitole analýzy se chci věnovat právě těmto momentům přímé tematizace genderu a jeho role v životech komunikačních partnerek.

První podkapitolu věnuji tématu genderové non/konformity v dětství, které vyvstalo až během procesu realizace rozhovorů a přineslo s sebou nové možnosti uchopení jednak některých aspektů vyprávění jednotlivých žen, jednak vztahů, které mezi těmito aspekty jsou. V zájmu předejití nedorozumění také předem upřesňuji, že všech pět komunikačních partnerek v mém výzkumu se prezentuje jako cis ženy a používám-li termín genderová nonkonformita, myslím tím výhradně nesouznění se stereotypními společenskými genderovými požadavky a normami nebo jejich nenaplňování, nikoli genderovou dysforii či jinou než cis genderovou identitu.

V následující podkapitole ukážu, jak genderová specifika cest k trestné činnosti v rámci rozhovoru reflektovaly samotné komunikační partnerky; v poslední podkapitole pak schematicky připomenu jejich jednotlivé cesty do vězení a porovnáám je s existující typologií *gendered pathways*.

14.1 Hodná holčička, nebo klučičí typ?

Vůbec první tematizaci genderu iniciovanou samotnou komunikační partnerkou jsem zachytila v úvodu druhého rozhovoru – zaujalo mě, že Kirké několikrát za sebou své dětské já označila adjektivem *klučičí*, když líčila určitou nepoddajnost nebo nenaplnění nároků:

A já jsem jako vždycky byla takovej jako klučičí typ, že jo, takže já jsem se moc jako dobře neučila. Můj brácha byl šprt, a to jsem chodila jako na stejnou školu. Takže učitelé, co měl on, jsem jako měla já potom, takže jsem to furt poslouchala, ať se podívám jako na bráchu, že?

...jsem byla takovej ten klučičí typ a můj brácha byl právě takovej ten šprt. (...) Já jsem byla takovej ten hajzlík docela.³⁶

Vzhledem k zaměření výzkumu i mému osobnímu zaujetí jazykem mi tyto momenty přišly potenciálně zajímavé a Kirké jsem se na ně na konci rozhovoru ještě přímo doptávala – k její odpovědi, která je přínosná především pro ještě bližší nahlédnutí konkrétně jejího příběhu, se vrátíme později v této kapitole.

Hned další realizovaný rozhovor proběhl s Artemis, která během vyprávění o svém (ne)fungování v partnerských vztazích (k němuž se v rámci této kapitoly ještě vrátím), zmínila cosi povědomého:

*Ale možná jakoby si myslím, že měli takovou tu představu, kdy žena vlastně je ta taková ta klidnější. Jo taková ta? Co jakoby přece jakoby nepaří každý den, ale když šel partner pařit, já jsem taky chtěla jít pařit. Chtěla jsem takovou tu rovnoprávnost tady v těch věcech, že jsem jakoby **byla hodně jako ten kluk** jo, kdy jsem nehrála jakoby tu roli ženy jako tu tradiční.*

Se vzpomínkou na Kirké jsem se Artemis v reakci na tuto poznámku později zeptala, jestli se v něčem vnímala jako „klučičí“ i dříve, v reakci na což řekla, že vždycky chtěla patřit do klučičí party, protože:

...mohli jakoby dělat spousty věcí, co mě bavily jo, kdy prostě u žen, u holčiček se to nenosilo.

³⁶ Pravděpodobně nás nepřekvapí, že dobře se učící bratr není označen jako „holčičí typ“ – u „šprta“ ovšem také nezůstává a otec syna před Kirké označuje za „buzika“.

Její tón hlasu a snad i použitý jazyk, když o tomto tématu začala mluvit, mi přišel trochu jiný, jasnější, živější, než když o dětství mluvila předtím; domnívám se, že jistý rozdíl je vidět i v přepisu. Není to „jen“ Artemis, která se úpěnlivě a neúspěšně snaží být tichá a nenápadná okolo otce a která se bojí, že když bude příliš živá, zhorší tím jeho zdravotní stav a obrátí proti sobě matku; není to ani „jen“ Artemis, která už jako dítě prožívala stavy deprese, beznaděje a sebe odmítání.

Z tohoto „dílku“ Artemis jako by byla cítit také lehkost, radost, spontaneita, elán...

...vlastně mě bavilo dělat ty blbosti. Jo, to já jsem byla hodně živá a byla jsem schopná prostě lítat po lese a bych se dostala do klučičí party...

Prostě jo, že jsem byla úplně – tady v tomhle jako mě, bavilo se prostě jakoby honit, mlátit. Přišlo mi to jakoby hrozně velká sranda jako dítě opravdu jakoby. V té klučičí partě mi přišlo jakoby, že to je super.

...jen škoda, že „u holčiček se to nenosilo“.

Konečně i v Persefonině rekapitulaci dětství se objevují podobné „genderově nekonformní“ momenty:

Já že jo džíny roztrhaný a s tou vyholenou hlavou a ty holky v těch sukýnkách seděj takhle jako takový ty ručičky spojený. Musela jsem je strašně srát, že jo. Určitě ty vole jako nezapadala jsem do jejich jako představ, že jo, jak by to mělo vypadat vole jako.

Při opakovaném pročitání těchto a souvisejících segmentů a přemýšlení nad možnostmi jejich uchopení se mi na mysl opakovaně vracelo Persefonino: „*Násilí – to znamenalo, že tě nemá nikdo rád. Musíš bejt **hodná holčička**.*“

Na (se mnou sdílených) raných životech mých komunikačních partnerek, na epizodách a útržcích, z nichž některé jsem pracovně shrnula pod pojem „nepoddajné dítě“, na vyprávění o prvních „transgresích“ a odezvě na ně a, podstatně, na závěrech o tom všem, se kterými z dětství vystupovaly, jsem vnímala určitou genderovanost – nedařilo se mi ji však pevně zachytit. Je jasné, že za transgrese jsou nějakým způsobem trestány děti všech genderů; bylo by absurdní a v rámci odborné práce nevhodné navrhopat, že kdyby malá Artemis byla malým Achillem, její matce by nevadilo, že rozrušuje nemocného otce, nebo že kdyby vánoční stromeček zapálil pětiletý Prometheus a nikoli Persefona, prchlivý otec by ho místo rány pěstí do obličeje pochvalně poplácal po rameni.

Jako potenciálně zásadní zde ovšem vnímám onu „*hodnou holčičku*“, jak o ní napřímo mluví Persefona a k níž svým způsobem odkazují i Kirké a Artemis, a potažmo rozdíl mezi významy výrazů „hodné dítě“ a „hodná holčička“. „Hodné dítě“ může být celkem přímočarý pojem – hodné může být například dítě, které poslouchá, neruší rodiče, neublíží ostatním a na požádání vynese odpadky. „Hodná holčička“ naproti tomu i z vyprávění Persefony působí spíše jako lehce tajemná a velmi matoucí role, kterou je nutné naplnit (přičemž toto naplnění spočívá z významné části v tom, *nebýt příliš velká, výrazná, hlasitá, vyčerpávající*) – na onom sluníčku ve školce s ručičkami za židličkou neseděla proto, aby byla hodné dítě, ale aby byla *hodná holčička* – ta, která se z nějakého důvodu pozná tak, že má ručičky za židličkou.

Ať už jsou parametry „*hodné holčičky*“ jakékoli, v případě selhání v jejich naplnění hrozí stigma. Artemis bojovala s představou, že je špatná, že pokud bude sama sebou, bude tím sobecky ubližovat ostatním – kdyby nebyla hlasitou dívkou, jejíž výraznost je porušením genderových norem, ale hlasitým chlapcem, jehož výraznost je jejich naplněním, sáhla by její matka také po výčitce, že to ona zavinila otcovu nemoc? Snažila by se jí i tak svázat výhružkou, že pokud bude dál taková, jaká je, zapříčiní otcovu smrt? To jsou samozřejmě otázky, na které zde odpověď nenajdeme.

Když Artemis poprvé mluvila o tom, že byla v partnerských vztazích „*jako kluk*“, protože nezaujímal klidnou a submisivní pozici a chtěla rovnost, zeptala jsem se jí, kde si myslí, že se v ní tato tendence vzala, a ona odpověděla:

Myslím si, že to je takové to moje dítě. Takové to dítě prostě které – já jsem byla hodně nevyzrálá. A vlastně jsem si jela nějak jakoby svoje, jo, moc jsem jakoby nepřemýšlela nad věcma.

Takto popisuje i to „*sobeké, nezvladatelné*“ dítě, kterým ji nazývala matka, když odmlouvala nebo „něco vyvedla“ kolem otce – a zde zároveň vidí i původ své nepoddajné vztahové tendence, kterou nazývá „*klučičí*“. Zdá se tedy, že i u Artemis existuje jakási souvislost mezi přesvědčením, že je špatná a sobecká, které přišlo jako trest za transgresi ve smyslu „nepoddajnosti“ v dětství, a nenaplněním stereotypních požadavků feminity.

Kirké se zase za „*klučičí typ*“ v rozhovoru označuje vždy, když zmíní svého staršího bratra, s nímž ji srovnávali učitelé (sic), přičemž v tomto srovnání selhávala. I pokud bychom neměli žádné předporozumění tomu, jaký má adjektivum „*klučičí*“ mít vztah ke studijním úspěchům a neúspěchům, z tohoto jejího sebe-označení lze číst, že zatímco kluci jsou svobodní k tomu mít špatné známky a na jejich klukovství to nijak neubírá, dívka, která ve škole

neprospívá, se buď snaží naplnit nároky „dívkovství“ a selhává v tom, nebo se od této snahy preventivně distancuje tím, že se označí za „klučičí typ“. Tato dynamika se mimo jiné jeví jako téměř analogická k té, která je popsána v podkapitole o vzdoru a návykových látkách – dynamika sebe-vyčlenění z většinové společnosti jako prostředku osvobození se od jejích nároků.

V začátku této podkapitoly jsem uvedla, že se ještě vrátím k odpovědi, kterou mi Kirké dala na otázku, co pro ni znamená, když o sobě říká, že byla „klučičí typ“. Ještě předtím ale doplním, že když se za „klučičí typ“ označila podruhé a uvedla, že studijně nadaného bratra otec ponižoval, dodala ještě: „*Možná i proto ke mně měl otec tak blízko.*“ I v odpovědi na mou otázku začala napřed s vysvětlováním, proč neměla ráda ostatní dívky...

Jo já jsem fakt se bavila s těma klukama, furt jsem někde s nima lítala. Ted' ty holky jsem neměla ráda že, protože to byly úplně jo-...

...když tu jako by si vzpomněla na otcovu aktivní roli v její „genderové nekonformitě“:

jo, to si pamatuju, otec vlastně on mě jako vedl do toho klučičího života, protože si pamatuju, že mě se ve škole strašně jako smáli, z toho jsem měla úplně depresi, že ty holky, že jo, se už v té době třeba malovaly, a mě taťka stríhal prostě na ten ostrůvek takový.

A nosila jsem prostě maskáče jo, víš, a že prostě mě fakt jako stáhl do toho a furt mě bral na ryby a opravovat auta jsem s ním musela jet a že mě vážně stáhl do té pozice klučičí, což holky, že jo, se se mnou nechtěly bavit, protože jsem byla taková ta, tak jsem se bavila s klukama, ale mě to víc vyhovovalo.

Během jednoho souvětí jako by úplně obrátila úhel pohledu – od toho, že jednoduše z podstaty byla „klučičím typem“ a s ostatními dívkami se nechtěla bavit, protože byly „nějaké“, k tomu, že ji otec do „klučičí“ role tlačil, že to ostatní holky se nechtěly bavit s ní a že pro ni celá tato zkušenost zřejmě byla velmi emočně zraňující.

Posléze také vypráví, že otec ji nejen tlačil do „klučičí“ polohy, ale vysmíval se jí za to, když projevila zájem o cokoli „holčičího“.

...já jsem šla s ním třeba nakupovat a chtěla třeba nějakou mikinu něco jako takovýho holčičího, a on ne ježiš, to je hrozné, to je trapné. A vem si tady tu a tam nějaká lebka prostě jo a vzpomínám, že jsem úplně z toho byla nešťastná...

Ve světle této dynamiky pak získává nový význam její výrok ze začátku vyprávění, když mluví o významu vztahu s otcem a říká: „*Mě prostě chybělo slyšet to – ,mám tě rád, jsi moje holčička‘.*“

Zároveň se tu také novým způsobem projevuje zrcadlová opačnost procesu působení raných vlivů v příběhu Kirké oproti Artemis a Persefoně, jak na ni bylo poukázáno v první kapitole analýzy: stejně jako byla patrná na transgresích obecně (zatímco Artemis a Persefona za ně byly trestány, Kirké k nim byla otcem manipulována), je odražena i v otázce transgresí genderových norem (zatímco Persefona a Artemis jsou za ně stigmatizovány, Kirké do nich otec „*stahuje*“; zde je ovšem již patrné, že otec není jediným a všemocným vlivem v jejím životě, a přestože v reakci na transgrese genderových norem Kirké nečelí stigmatizaci od něj, následkem jeho intervence se s ní setkává ze strany svých vrstevnic).

Od genderových témat, která komunikační partnerky oslovovaly nepřímou, náznakem či mimoděkem, a jejichž zpracování tak vyžadovalo značně tvůrčí a otevřený přístup, se s následující kapitolou dostaneme ke komunikačními partnerkami vědomě vyjádřeným postojům a náhledům na propojenost genderu a cest k trestné činnosti.

14.2 Gender a cesty k trestné činnosti očima komunikačních partnerek

Na závěr každého výzkumného rozhovoru jsem se komunikační partnerky ptala, jestli sama vnímá, ať už ve svém příběhu, nebo v příbězích jiných lidí, kteří jsou nebo byli součástí jejího života, nějaký vztah mezi genderem a cestami k trestné činnosti; jestli si všímá nějakých rozdílů či podobností v tom, kudy se do VTOS dostávají ženy a kudy muži; nebo jak nad tímto tématem sama přemýšlela a přemýšlí. Nejednou se zároveň stalo, že se komunikační partnerka k těmto tématům vztáhla organicky již během vyprávění – na kolik to bylo dáno její obeznámeností s tím, co je cílem mého výzkumu, a na kolik tím byla reflektována role, kterou téma hraje v jejím životě a vnitřním světě, samozřejmě nemohu posoudit, ani to pro mě není předmětem zájmu – všechny tematicky relevantní segmenty přepsaných rozhovorů jsem kódovala společně a došla k zajímavému zjištění: poukázání na konkrétní reflektovaná genderová specifika či rozdíly se objevila spíše okrajově, stejně jako vyjádření normativní povahy. Bohatě, citlivě a z různých úhlů bylo naproti tomu komunikačními partnerkami oslovováno téma diskriminace a, snad nejzásadněji, stigmatizace žen se zkušeností s pácháním trestné činnosti.

Z konkrétních rozdílností v cestách byla zmiňována především jistá vztahová zranitelnost. Kirké uvádí:

Já si myslím, že my ženy se necháme hodně ovlivnit těma vztahama prostě jo. Znáám plno holek, co začly brát díky tomu, že partner začal brát. (...) Jsme takový ovlivnitelnější hodně, a i ta láska nás víc zaslepí.

I Medúza vzpomíná na spoluodsouzené z výkonu trestu, které se do věznice také dostaly skrze partnerský vztah:

Paní, která tehdá vykládala, že vlastně se dostala do obrovské finanční pasti, a to jenom díky tomu, že si vlastně brala půjčky kvůli svému příteli. Který vlastně sliboval hory doly zlatý a černý les. Ona byla tak hloupá a naivní, že dělala vlastně i podvodný půjčky. A za to se pak dostala do výkonu trestu. Jo, takže já říkám, kolikrát je to i o tom, nebýt naivní.

Pozorování a zkušenosti obou komunikačních partnerek jsou tak, alespoň co se týče skutečnosti, že vliv romantických partnerů může být významným a genderově specifickým faktorem, v souladu se zdrojovou literaturou i našimi poznatky, jakkoli se jejich následná interpretace příčin této genderové specifičnosti („naivita, hloupost“) spíše liší.

Artemis, Kirké i Persefona se shodly na tom, že vnímají jakýsi dvojitý metr při přístupu k osobám, které překračují sociální normy. Kirké uvádí:

Fakt to jde cítit jako jo, ty rozdíly. Že jsem cítila ten stud i mezi uživateli, víš, že prostě беру, že prostě jsem zlodějka. Prostě u těch chlapů se to tak neřeší. Jo, je to spíš jako taková frajeřina. Že kde co ukrad a vojebal, kdežto u těch bab je to jinak

Podobně, jako smějí malí kluci mít špatné známky a stále být „správnými kluky“, mají i muži spíš právo dělat chyby, jak říká Artemis:

...pořád ty ženské jako byly ty, které jakoby na to nemají takové právo, jak ti chlapi. U chlapů je to přece normální, že jsou takový, jo. Víš možná i v tom vězení. Jo jakoby chlap, co se tam dostane dobře, udělal chybu, ale ženská, vždyť to je něco nemyslitelného. To je už úplně něco...

Persefona dodává, že touto mentalitou jsou ovlivněny i osoby vykonávající soudcovskou funkci, což má podle ní vliv na výši trestů³⁷:

Ženský nikdo nešetří moc víš co, i jako soudce, aspoň tak si to myslím, jakože je to takový jako: „Tak je to to chlap, no co jako, no tak jako, tak uklouz dvakrát, třikrát.“, ale u ženský, jako „co sis to dovolila prostě jako páchat trestnou činnost, jsi ženská, (...), to už musíš bejt jako jo zkažená“ vole, takže daj prostě raketu.

Zde jako by se nám připomínal již v teoretické části v přehledu vývoje feministické kriminologie vzpomínaný archaický koncept mužské trestné činnosti jako důsledku situace a ženské trestné činnosti jako dokladu o „osobnostní deviaci“.

Každá z nich tedy vnímá přítomnost nepřiměřené stigmatizace žen, které jsou účastny transgrese, jak v širší společnosti, tak v komunitách trestně činných nebo návykové látky užívajících lidí.

Artemis ovšem upozorňuje, že si velmi obdobného tlaku všímá i teď, když ji od užívání a života na okraji dělí již mnoho let, zážitků, zkušeností a úspěchů:

...vlastně dneska zažívám i podobný věci v tom, kdy už jsem jakoby fakt 7 let sama a nehledám partnera jo. A prostě všichni do mě šijou - že nemám partnera a jestli nejsem na holky a že to není normální. A prostě. Kolikrát někdo, kdo mě dlouho nevidí: „Tak co, už někoho máš?“ Víš, že mě to je nepříjemný hodně no, protože jakoby já si myslím, že jsem normální

Sama pro sebe téma uzavírá tak, že společnost vyvíjí nepřímý, ale neustálý tlak na ženy, které „to mají jinak“, který může nakonec leckterou z nás semlít, a dodává:

A nedej bože si nedokážu představit, kdybych měla třeba ještě dítě jo, kdy vy to na mě dolehlo ještě v tom smyslu. Kdybych si začala říkat, že přece o to dítě se dobře nestarám, protože nemá třeba tátu, protože třeba kdy už by nešlo jenom o mně jo, takže jakoby si dokážu představit, že ty ženy, které ještě navíc mají dítě?

³⁷ Pro úplnost doplňuji, že naproti tomu Medúza i Kirké obě uvedly, že alespoň jednou nebyly odsouzeny do VTOS proto, že byly matkami a soudce*kyne jim chtěl umožnit dál být s dětmi.

Téma stigmatizace a mateřství rezonuje i s Kirké, která sdílí své pocity rozčarování v době, kdy jako aktivně užívající otěhotněla a stigmatizaci od drogové komunity i od širší veřejnosti čelila úplně sama:

No tak asi jo ta matka je špatná, protože je to matka, a protože prostě bere, protože šla sedět, ale ten otec, jako jsou na to 2, ne? A prostě to, že sedí někde otec, tak to se prostě někdy ani v té společnosti jako neřeší tak, jak ta matka, jo?

Z důvodu stigmatizujícího a ponižujícího přístupu přestala docházet i k lékaři:

Už jsem tam potom přestala chodit na tu gyndu, protože prostě jsem měla doktora, že jo on začal, jako že jsem matka, uživatelka, bla bla bla, a furt zas na mě jako jo, že všechno prostě je to fakt na té babě.

Svědectví o takto nastavené společnosti a intenzivní a neustálé stigmatizaci, které mohou ženy a v ještě větší míře matky, které vybočují z norem, čelit, nám dává nově nahlédnout i otázku pocitů selhání v roli matky, které jsme se dotkli v kapitole o rodičovství jako jednom z vůbec nejpálčivějších témat, které ženy s žitou zkušeností z VTOS často řeší, a studu, který podle našich komunikačních partnerek jak tyto pocity selhání, tak stigmatizace, které byla věnována část této kapitoly, vyvolává a posiluje.

Pro konkrétní možné „zdroje“ této stigmatizace přitom není třeba chodit daleko, jak dokládá pohled Lédy, která k cestám žen do VTOS, ze kterého sama vystoupila před jedním rokem, uvádí:

U chlapů já to chápu jo, že se dostanou do kriminálu, protože jsou nervní a agresivní, jo, dělají blbosti. De facto oni žádný, když to tak mám vzít, v uvozovkách závazky nemají, ale my jako ty matky, který máme děti ty závazky máme jo.

15 Diskuse a reflexe výsledků

Za účelem porozumět významu genderu na cestách komunikačních partnerek k trestné činnosti jejich nahlédnutím perspektivou gendered pathways bylo v analytické části sledováno, jestli a jak se na těchto cestách objevovaly vybrané a potenciálně genderově specifické faktory, které byly na základě relevantní literatury a existujících výzkumů shrnuty v teoretické části, jak mohly ovlivňovat jednak sebe vzájemně, jednak celkovou životní trajektorii těchto žen. Další pozorovanou linkou bylo i to, jak a jestli samy komunikační partnerky gender přímo tematizovaly a také jak samy vnímají vztah genderu s trestné činnosti.

Než přejdeme k reflexi a diskusi výsledků, schematicky zde pro větší přehlednosti shrnu cesty, které komunikační partnerky k trestné činnosti dovedly.

Artemis

Cestu Artemis shrnuji následovně:

*(nepříznivé vlivy v dětství) (psychické obtíže/predispozice) ---> (návykové látky) <----
> (trestná činnost)*

Zjednodušujícím označením „psychické obtíže/predispozice“ zde mám na mysli jak depresivní a úzkostné stavy, které Artemis popisovala, tak onu „povahu“ či „přirozenost“, kterou zejména ze začátku vyprávění zdůrazňovala jako hlavní příčinu svého užívání a trestné činnosti.

Vzhledem k předkládané analýze není patrně překvapující, že i v případě **Persefony** jsem došla ke stejnému schématu – jakkoli obě ženy, stejně jako specifika jejich příběhů, vnímám v mnoha směrech jako velmi odlišné. Pod „psychickými obtížemi“ se zde namísto Artemis pojmenovaných úzkostných a depresivních stavů skrývá diagnóza LMD.

V případě obou žen jsem uvažovala, jestli by nebylo z hlediska zásady ctění jejich vyprávění poctivější položit onu „povahu“ na začátek schématu a do příčinného vztahu ke všem ostatním prvkům. Doufám ale, že je z předložené analýzy zřetelné, že pokud jsem i přes jejich, zejména počáteční, zdůrazňování tohoto faktoru, vyhodnotila, že by takové řešení bylo příliš zjednodušující, učinila jsem tak na základě reflexe jejich vyprávění jako celku, a nejedná se pouze o mou interpretaci.

Kirké

Příběh Kirké jsem schematicky zachytila takto:

(nepříznivé vlivy v dětství) (předčasná dospělost) ----> (rizikový partner) ----> (drogy)
<----> (trestná činnost)

Zde se, jak je podrobně popsáno v předchozím textem, pod „nepříznivými vlivy v dětství“ skrývá zejména působení otce, „předčasnou dospělostí“ samostatné bydlení v patnácti letech – oboje sama uvádí jako předpoklad pro navázání vztahu s přítelem, který ji přímo dovedl k drogám, ke kterým do té doby přístup ani vztah neměla.

Léda

Lédinu cestu jsem zachytila v tomto schématu, přičemž konkrétní podoby a Lédiny reflexe jednotlivých prvků byly taktéž podrobně prozkoumány v předchozím textu.

(brzké mateřství) (nepodporující partneři) ----> (marginalizace) ----> (trestná činnost)

Medúza

Jak jsem již uváděla, Medúzino vyprávění, a tedy i z něj vyplývající schéma je specifické především rolí, kterou v něm hrají křivá obvinění. Ve výsledku je ale schéma samotné velmi jednoduché a přímočaré – začíná navázáním partnerského vztahu, který se stal násilným, a v jehož rámci a důsledku se Medúza trestné činnosti účastnila:

(násilný vztah) -> (trestná činnost)

Nyní, po shrnutí a schematizaci jednotlivých trajektorií již můžeme přejít k odpovědím na jednotlivé výzkumné otázky, jak byly uvedeny v úvodu metodologické části.

Lze shrnout, že z faktorů shrnutých v teoretické části se v různých podobách a mírách v příbězích mých komunikačních partnerek objevily všechny; ve vztahu k literatuře a výzkumům, ze kterých jsem vycházela lze vysledovat jisté odchylky: na rozdíl od poznatků z velké části výzkumů, ze kterých vycházím (Belknap & Holsinger, 2006; Bowles et al., 2012; Brennan et al., 2012; Daly, 1992; DeHart, 2008; Fuentes, 2014; Jeanis & Smith, 2020; Mertl, 2023b; Roberts, 2019; Salisbury, 2007), tak žádná z komunikačních partnerek nepopisuje svou původní rodinu jako ekonomicky marginalizovanou a nezmiňují přítomnost nelegálních návykových látek; všechny na přímý dotaz uvádějí, že s trestnou činností, respektive trestním stíháním, se poprvé setkaly až mimo rodinu původu; neobjevuje se ani například zkušenost s pobytem v dětském domově či jinou formou nařízeného odebrání z péče rodičů. Za výraznou

považují absenci sexualizovaného násilí ve všech vyprávěních – to bylo, ať už v kontextu dětství a dospívání, nebo dospělého života, zmíněno vůbec. V relevantní literatuře je přitom, jak jsem ukázala v teoretické části, uváděno téměř bez výjimky (Belknap & Holsinger, 2006; Bloom et al., 2003; Bowles et al., 2012; DeHart, 2008; Salisbury, 2007; Yingling, 2016) a to jako velmi rozšířené, zásadní a genderované jak ve svém výskytu, tak dopadech. Tyto rozdíly ovšem odpovídají předpokladům uvedeným v metodologické části a mohou být kromě odlišného sociálního, kulturního i právního kontextu vysvětleny zvolenou metodou tvorby vzorku a realizace rozhovorů: jak je podrobněji rozvedeno v metodologické části, je výzkumný vzorek v mnoha ohledech spíše „pozitivně vychýlen“; formát rozhovoru, který dává komunikační partnerce moc nad výběrem témat i míry sebe-odhalení pak může s velkou pravděpodobností vést k vynechání některých velmi citlivých či tabuizovaných oblastí. Svou roli mohly hrát také předpokládané rozdílnosti v chápání některých pojmů a norem, závažnosti a důležitosti jednotlivých témat a zkušeností.

Jiné faktory již byly v analyzovaných vyprávěních přítomny výrazněji,

Podobně, jako v relevantní literatuře, tak výraznou roli hrály partnerské vztahy, přičemž se v životních trajektoriích žen i přes omezenou velikosti výzkumného vzorku objevovaly v široké škále podob – mimo jiné rizikové vztahy dospívajících dívek s výrazně staršími partnery; iniciace do nelegálních drog i trestné činnosti partnerem; nátlak partnera v pozici moci vedoucí k trestné činnosti komunikační partnerky; vážné fyzické, emoční, verbální nebo ekonomické násilí v partnerském vztahu; absence existenční podpory partnera – otce dětí vedoucí k extrémní ekonomické marginalizaci následně řešené trestnou činností (Belknap & Holsinger, 2006, 2006; Brennan et al., 2012; Daly, 1992; DeHart, 2008; Fuentes, 2014; Jeanis & Smith, 2020; Mertl, 2023b; Roberts, 2019; Salisbury, 2007; Wesely & Dewey, 2018; Yingling, 2016).

Významným se na několika životních cestách ukázalo být také nepochybně genderově specifické téma mateřství: v příbězích komunikačních partnerek v souladu s literaturou hrálo roli zaprvé jako příčina marginalizace, když zvyšovalo nároky na materiální zabezpečení a zároveň bylo překážkou v jeho dosažení (Belknap & Holsinger, 2006; Nuytiens & Christiaens, 2015), a to jednak bezprostředně a situačně, jednak z širší perspektivy, když například komunikační partnerce zabránilo dokončení středoškolského vzdělání. Zadruhé znamenalo existenční závislost na rizikových partnerech i zranitelnost vůči nim, když byly děti „použity“ partnerem k upevnění mocenské asymetrie prostředkem emočního vydírání a vyhrožování (Nuytiens & Christiaens, 2015; Roberts, 2019; Wesely & Dewey, 2018).

Jako významné se mateřství ukázalo zejména v kontextu pocíťovaného vlastního selhání v roli matky – zranění, kterým je, vedlo u některých komunikačních partnerek k izolaci od okolí a pokračování v užívání návykových látek a páchání trestné činnosti; tento poznatek nabízí jistou protiváhu představě o mateřství jako univerzálně funkční motivaci k životní změně (Kreager et al., 2010). Neopomenutelnou roli zde ve vyprávění komunikačních partnerek hrála intenzivní stigmatizace okolím.

Právě silné stigmatizace okolím a „dvojitý metr“ při pohledu na transgrese mužů a žen se zhusta týkaly momenty tematizace genderu komunikačními partnerkami samotnými. Zde reflektovaly svou zkušenost, že to, co u mužů bylo vnímáno jako přirozené a akceptovatelné (užívání drog, krádeže, násilí, ale například i bohatý společenský život) bylo u žen silně stigmatizováno, a to nejen většinou společností, ale i komunitou užívatelstva drog, odbornou veřejností či osobami působícími v trestněprávním systému, což často vedlo ke zhoršení jejich životní situace a možností i vztahu k sobě samým.

Téma nároků na naplňování genderových očekávání a důsledků transgrese genderových norem se ovšem ve vyprávěních výrazně vyskytovaly i nereflektovaně, zejména ve spojení s dětstvím a dospíváním. Zde se objevilo několik momentů, které považuji za zajímavé. Zaprvé – projevy a chování, které byly u chlapců akceptovány jako přirozené, byly u dívek trestány a odsuzovány. Zadruhé, toto překračování genderových očekávání bylo druhými rámováno jako vypovídající o jejich „charakteru“ a vedlo k nálepkování; bylo potenciálně spojeno s narušením sebeobrazu i vztahu k blízkým, vrstevnictvu a společnosti či normám jako takovým.

Jak bylo uvedeno v analýze, mohl právě tento mechanismus mít za následek potřebu sebe-medikace zranění, která způsobil, a tím i cestu k drogové závislosti a potažmo také k trestné činnosti některých komunikačních partnerek. Z analýzy ovšem vyplývá, že na cesty těch samých žen lze nahlédnout i z druhé strany – neklást na první místo sebe-medikaci, ale touhu vymezit se vůči lidem, prostředí, společnosti a normám, kterými se cítí neakceptované a neakceptovatelné, a na jejím základě přijetí životní cesty, jejíž jsou například drogová závislost, násilí nebo trestná činnost součástí.

Tento možný vztah mezi povahou nároků na splňování genderových očekávání dívkami již od narození, následky, které pro ně má porušení těchto norem, a pozdějšími transgresemi či vymezením se vůči většinové společnosti a jejím normám, je potenciálně zajímavým předmětem dalšího zkoumání, ačkoli oborově překračuje zaměření této práce, která postrádá teoretický rámec pro jeho uchopení.

Na analyzovaných vyprávěních se v souladu s literaturou také ukazuje rozostřenost hranic kategorií „pachatelka“ a oběť“; všechny komunikační partnerky byly samy i oběťmi trestných činů (Daly, 1992; Daly & Chesney-Lind, 1988; Mertl, 2023a; Rivera & Widom, 1990). To je poznatek, který jednak připomíná důležitost nahlížení jejich trestné činnosti v širším kontextu a nenechat se svázat touto zjednodušující binaritou, jednak, jak poukazovala i Kathleen Daly (1992), upozorňuje na úkol feministické kriminologie hledat, jak uvažovat, psát a mluvit o ženách páchajících trestnou činností či násilím s přihlédnutím ke kontextu potřebnému k porozumění a přitom jim zcela neupírat odpovědnost za vlastní jednání.

Z analýzy toho, jakým způsobem si dle vyprávění komunikační partnerky samy nejdůležitější vlivy na svých cestách k trestné činnosti vykládají, vyplývá, že zatímco u některých se jednalo o výrazně genderově specifické faktory, jiné za nejvýraznější vliv označovaly téměř predeterministickým způsobem svou „povahu“ – v následném popisu dětství a dospívání se ovšem právě u nich objevovalo jednak téma viktimizace, jednak výše zmíněné transgrese genderových norem.

Za omezení realizovaného výzkumu lze považovat nízký počet komunikačních partnerek. Výzkumný vzorek byl na jednu stranu potenciálně příliš homogenní tak, že některá témata nebyla ve vytvořených datech zastoupena, na druhou v některých ohledech při tak malém množství komunikačních partnerek příliš heterogenní pro hlubší srovnání jednotlivých životních cest. Do budoucna by mohlo být prospěšné výzkum realizovat s širším výzkumným vzorkem, případně konkrétněji definovat kritéria jeho tvorby a zaměřit pozornost úžeji například na konkrétní typ trestné činnosti, jako je tomu v mnohých v této práci odkazovaných výzkumech. Za další omezení lze považovat také metodu tvorby dat, která byla učiněna především s přihlédnutím k ochraně komunikačních partnerek a znamenala vysoce subjektivní povahu vytvořených dat. Pro další výzkum by mohlo být prospěšné hledat další způsoby, jak zachovat etické principy, ošetřit rizika a zároveň získat více komplexní a konkrétní informace. Ze zahraničí i z v této práci citovaných výzkumů je známá také varianta doplnění svědectví komunikačních partnerek o informace z třetích stran, jako jsou interní dokumenty věznic či transkripty soudních procesů. To ovšem kromě velkých nároků na spolupráci institucí otevírá i nové etické otázky. Překonání těchto omezení by otevřelo možnost v rámci analýzy vytvořit vlastní typologii genderovaných cest k trestné činnosti.

Pro praxi může být hodnotný a svým způsobem povzbuzující poznatek, že téměř všechny komunikační partnerky, které jsou, jak bylo ukázáno v metodologické části, výrazně nadprůměrně úspěšné v desistenci, se na své cestě setkaly s odbornou intervencí, která přímo

reagovala na i jimi samotnými identifikované faktory na jejich životní cestě, respektive následky a potřeby z nich vyplývající, a právě tyto intervence reflektovaly jako klíčové pro svou úspěšnou životní změnu. V tom lze spatřovat indicii pro to, že je efektivní s ženami v trestně právním systému pracovat s přihlédnutím k těmto často genderově specifickým faktorům zranitelnosti a vnímat jejich transgrese v širším životním a sociálním kontextu.

ZÁVĚR

Bakalářská práce se skládá ze tří částí – teoretické, metodologické a analytické. V teoretické části je napřed představen teoretický rámec práce – kritická sociální práce, feministická kriminologie a pro tuto práci ústřední koncept genderovaných životních cest. Následuje přehled současných poznatků vyplývajících především z výzkumů, na něž tato práce navazuje, členěný do podkapitol podle jednotlivých genderově specifických faktorů v cestách žen k trestné činnosti. V metodologické části je představen výzkum a jeho záměr, popsány a odůvodněny zvolené metodologické postupy, adresovány etické otázky a reflektována pozice výzkumnice. Třetí část předkládá analýzu dat vytvořených v rámci výzkumu. Je tematicky členěna do podkapitol podle jednotlivých oblastí potenciálně genderovaných faktorů na životních cestách komunikačních partnerek, a touto svou strukturou přímo odkazuje k poznatkům prezentovaným v teoretické části.

Záměrem této bakalářské práce bylo nahlédnout životní trajektorie komunikačních partnerek perspektivou *gendered pathways*, a tím se pokusit lépe porozumět roli genderu na jejich cestách k trestné činnosti.

I přes specifika výzkumného vzorku a rozdíly v sociokulturním kontextu (většina literatury a výzkumů, na které práce navazuje, pochází z prostředí USA) byly ve vyprávěních komunikačních partnerek identifikovány téměř všechny genderově specifické faktory, které shrnovala teoretická část – nepříznivé vlivy v dětství, užívání návykových látek jako sebe-medikace či v závislosti na partnerovi, psychické onemocnění, rizikové partnerské vztahy, viktimizace, ekonomická marginalizace zejména v kontextech mateřství nebo feminizace chudoby, předčasný vstup do dospělosti. Tyto faktory se objevovaly i ve vyprávěních žen, které své cesty k trestné činnosti interpretují jako genderově nespecifické.

Kromě těchto prvků byla během analýzy identifikována i některá nečekaná témata, například opakující se motiv překračování genderových očekávání v dětství, následných reakcí okolí a jejich vztahu k pozdějším transgresím.

Výsledky zkoumání i takto malého vzorku podporují poznatky, které stály u zrodu konceptu *gendered pathways*: že cesty jednotlivých žen do vězení, jakkoli je mohou spojovat některé opakující se fenomény, jsou různé, nelze na ně aplikovat jeden univerzální scénář; že v případě žen páchajících trestnou činností je třeba počítat s neostrou hranicí mezi kategoriemi

„obět“ a „pachatelka“; a že pro porozumění těmto ženám a efektivní práci s nimi je třeba vnímat jejich transgrese v hlubším životním a sociálním kontextu.

Bibliografie

- Barlow, C., & Weare, S. (2019). Women as Co-Offenders: Pathways into Crime and Offending Motivations. *Howard Journal of Crime and Justice*, 58(1), 86–103.
<https://doi.org/10.1111/hojo.12292>
- Becker, H. S. (1967). Whose Side Are We On? *Social Problems*, 14(3), 239–247.
<https://doi.org/10.2307/799147>
- Belknap, J. (2007). *The invisible woman: Gender, crime, and justice* (3rd ed). Thomson/Wadsworth.
- Belknap, J., & Holsinger, K. (2006). The Gendered Nature of Risk Factors for Delinquency. *Feminist Criminology*, 1(1), 48–71. <https://doi.org/10.1177/1557085105282897>
- Bloom, B., Owen, B. A., & Covington, S. (2003). *Gender-responsive strategies: Research, practice, and guiding principles for women offenders*. National Institute of Corrections Washington, DC.
- Bowles, M. A., DeHart, D., & Webb, J. R. (2012). Family Influences on Female Offenders' Substance Use: The Role of Adverse Childhood Events among Incarcerated Women. *Journal of Family Violence*, 27(7), 681–686. <https://doi.org/10.1007/s10896-012-9450-4>
- Brennan, T., Breitenbach, M., Dieterich, W., Salisbury, E. J., & Van Voorhis, P. (2012). Women's pathways to serious and habitual crime: A person-centered analysis incorporating gender responsive factors. *Criminal Justice and Behavior*, 39(11), 1481–1508.
- Carbone-Lopez, K., & Miller, J. (2012). Precocious role entry as a mediating factor in women's methamphetamine use: Implications for life-course and pathways research. *Criminology*, 50(1), 187–220.

Contemporary Critical Criminology. (2021). Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9781003009429>

Cummings, P. (1978). The Single Mother as Criminal Defendant: A Practitioner's Guide to the

Consequences of Incarceration. *Golden Gate UL Rev.*, 9, 507.

Daly, K. (1992). Women's pathways to felony court: Feminist theories of lawbreaking and problems of representation. *S. Cal. Rev. L. & Women's Stud.*, 2, 11.

Daly, K. (1994). *Gender, crime, and punishment*. Yale University Press.

Daly, K. (2000). Gender, crime and criminology. In M. H. Tonry, *The handbook of crime & punishment* (s. 85–108). Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/oso/9780195110661.001.0001>

Daly, K., & Chesney-Lind, M. (1988). Feminism and criminology. *Justice Quarterly*, 5(4),

497–538. <https://doi.org/10.1080/07418828800089871>

DeHart, D. (2008). Pathways to Prison: Impact of Victimization in the Lives of Incarcerated

Women. *Violence against Women*, 14(12), 1362–1381.

<https://doi.org/10.1177/1077801208327018>

DeHart, D. (2018). Women's Pathways to Crime: A Heuristic Typology of Offenders.

Criminal Justice and Behavior, 45(10), 1461–1482.

<https://doi.org/10.1177/0093854818782568>

DeHart, D., Lynch, S., Belknap, J., Dass-Brailsford, P., & Green, B. (2014). Life History

Models of Female Offending: The Roles of Serious Mental Illness and Trauma in

Women's Pathways to Jail. *Psychology of Women Quarterly*, 38(1), 138–151.

<https://doi.org/10.1177/0361684313494357>

EMCDDA. (2022). *Prison and drugs in Europe: Current and future challenges*. Publications

Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2810/420042>

- Fuentes, C. M. (2014). Nobody's Child: The Role of Trauma and Interpersonal Violence in Women's Pathways to Incarceration and Resultant Service Needs. *Medical Anthropology Quarterly*, 28(1), 85–104.
- Gadd, D., Karstedt, S., & Messner, S. (2012). *The SAGE Handbook of Criminological Research Methods*. <https://doi.org/10.4135/9781446268285>
- Gilmour, F. E. (2021). Feminist criminology. In A. Gibbs & F. E. Gilmour, *Women, crime and justice in context: Contemporary perspectives in feminist criminology from Australia and New Zealand* (1. vyd., s. 13–26). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429316975-2>
- Gray, M., & Webb, S. A. (Ed.). (2013). *Social Work: Theories and Methods* (2nd Edition). SAGE.
- Healy, K. (2000). *Social work practices contemporary perspectives on change*. SAGE.
- Heiskanen, M., & Lietonen, A. (2016). *Crime and gender: A study on how men and women are represented in international crime statistics*. Universität Tübingen.
- Heřmanský, M. (2019). Analýza a interpretace dat v kvalitativním výzkumu. In H. Novotná, O. Špaček, M. Šťovíčková, & Univerzita Karlova Fakulta humanitních studií, *Metody výzkumu ve společenských vědách* (Vydání první). Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- Holtfreter, K., Pusch, N., & Golladay, K. A. (2022). Evolution, Evidence, and Impact of the Feminist Pathways Perspective. In S. L. Brown & L. Gelsthorpe (Ed.), *The Wiley Handbook on What Works with Girls and Women in Conflict with the Law* (1. vyd., s. 11–23). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781119874898.ch1>
- Chomynová, P., Grohmannová, K., Dvořáková, Z., Černíková, T., Orliková, B., Rous, Z., Jarošíková, H., Franková, E., Dékány, L., & Fidesová, H. (2023). Zpráva o nelegálních drogách v České republice 2023. *Praha: Úřad vlády České republiky*.

- Janebová, R. (2014). Kritická sociální práce. *Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Gaudeamus.*
- Jeanis, M. N., & Smith, S. A. (2020). Female Perpetrators: Risks, Needs, and Pathways to Offending. In J. Hector (Ed.), *Women and Prison* (s. 29–40). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-46172-0_3
- Johansson, P., & Kempf-Leonard, K. (2009). A Gender-Specific Pathway to Serious, Violent, and Chronic Offending?: Exploring Howell’s Risk Factors for Serious Delinquency. *Crime and Delinquency*, 55(2), 216–240. <https://doi.org/10.1177/0011128708330652>
- Jones, N. J., Brown, S. L., Wanamaker, K. A., & Greiner, L. E. (2013). A Quantitative Exploration of Gendered Pathways to Crime in a Sample of Male and Female Juvenile Offenders. *Feminist Criminology*. <https://doi.org/10.1177/1557085113501850>
- Jones, N. J., Brown, S. L., Wanamaker, K. A., & Greiner, L. E. (2014). A Quantitative Exploration of Gendered Pathways to Crime in a Sample of Male and Female Juvenile Offenders. *Feminist Criminology*, 9(2), 113–136. <https://doi.org/10.1177/1557085113501850>
- Joosen, K. J., Palmen, H., Kruttschnitt, C., Bijleveld, C., Dirkzwager, A., & Nieuwbeerta, P. (2016). How “Gendered” Are Gendered Pathways into Prison?: A Latent Class Analysis of the Life Experiences of Male and Female Prisoners in The Netherlands. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 2(3), 321–340. <https://doi.org/10.1007/s40865-016-0033-6>
- Kreager, D. A., Matsueda, R. L., & Erosheva, E. A. (2010). Motherhood and criminal desistance in disadvantaged neighborhoods. *Criminology*, 48(1), 221–258. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2010.00184.x>
- Kroese, J., Bernasco, W., Liefbroer, A. C., & Rouwendal, J. (2021). Growing up in single-parent families and the criminal involvement of adolescents: A systematic review.

- Psychology, Crime & Law*, 27(1), 61–75.
<https://doi.org/10.1080/1068316X.2020.1774589>
- Kruttschnitt, C. (2013). Gender and Crime. *Annual Review of Sociology*, 39(1), 291–308.
<https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145605>
- Křížková, A., & Maříková, H. (with Czech Republic & European Union). (2018). *Rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR: Pracoviště, zaměstnání, stejná práce a rozklad faktorů*. Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2023). *Qualitative Content Analysis: Methods, Practice and Software*. SAGE Publications. <https://books.google.cz/books?id=imCoEAAAQBAJ>
- Leverentz, A. M. (2006). The Love of a Good Man? Romantic Relationships as a Source of Support or Hindrance for Female Ex-Offenders. *The Journal of Research in Crime and Delinquency*, 43(4), 459–488. <https://doi.org/10.1177/0022427806293323>
- Malloch, M. S. (1999). Drug use, prison, and the social construction of femininity. *Women's Studies International Forum*, 22(3), 349–358. [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(99\)00031-X](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(99)00031-X)
- Mertl, J. (2020). Musíte makat a poslouchat, no": Vězení, potlačování autonomie a responsabilizace u vězňených a propuštěných osob v ČR. *Sociologický časopis*, 56(4), 523–553. <https://doi.org/10.13060/csr.2020.017>
- Mertl, J. (2023a). „Jak mě tenkrát přítel týral, tak jsem měla to sebevědomí hodně nízký“: Vratkost kategorií „pachatel/ka“ a „oběť“ v kriminologii a sociální práci. *Czech & Slovak Social Work/Sociální Práce/Sociálna Práca*, 23(5), 5–20.
- Mertl, J. (2023b). *Ženy s žitou zkušeností s výkonem trestu odnětí svobody a jejich specifické potřeby*. RUBIKON Centrum.

- Morash, M., & Kashy, D. A. (2022). The Relevance of Women's Economic Marginalization to Recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, 49(3), 330–349.
<https://doi.org/10.1177/00938548211039545>
- Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti. (2011). Vězni a drogy v ČR: Výsledky dotazníkové studie mezi osobami ve výkonu trestu odnětí svobody. *Zaostřeno na drogy*, 9(5).
- Nedbálková, K. (2006). *Spoutaná Rozkoš: Sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici* (Vyd. 1). Sociologické nakladatelství.
- Novotná, H. (2019). Kvalitativní strategie výzkumu. In H. Novotná, O. Špaček, M. Šťovíčková, & Univerzita Karlova Fakulta humanitních studií, *Metody výzkumu ve společenských vědách* (Vydání první). Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- Nuytiens, A., & Christiaens, J. (2015). „It all has to do with men“: How abusive romantic relationships impact on female pathways to prison. *Lives of Incarcerated Women: An International Perspective*, 32–46.
- Nuytiens, A., & Christiaens, J. (2016). Female pathways to crime and prison: Challenging the (US) gendered pathways perspective. *European Journal of Criminology*, 13(2), 195–213. <https://doi.org/10.1177/1477370815608879>
- OECD. (2018). Promoting mental health in Europe: Why and how? In OECD & European Union, *Health at a Glance: Europe 2018* (s. 19–43). OECD.
https://doi.org/10.1787/health_glance_eur-2018-4-en
- Owen, B. (1998). *In the mix: Struggle and survival in a women's prison*. State University of New York Press.
- Platforma pro sociální bydlení, z.s. (2021). *Bydlení jako problém – Zpráva o vyloučení z bydlení*. <https://socialnibydeni.org/wp-content/uploads/2021/10/Bydleni-jako-problem-2021.pdf>

- Renzetti, C. M. (2013). *Feminist Criminology*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203930311>
- Renzetti, C. M., Curran, D. J., & Gjuríč, Lukáš. (2003). *Ženy, muži a společnost* (Vyd. 1). Karolinum.
- Renzetti, C. M. (with Gjuríč, L., Curran, D. J., & Univerzita Karlova). (2003). *Ženy, muži a společnost* (Vyd. 1). Karolinum.
- Rivera, B., & Widom, C. S. (1990). Childhood victimization and violent offending. *Violence and victims*, 5(1), 19–35.
- Roberts, J. (2019). ‘It was do or die’: How women’s offending can occur as a by-product of attempting to survive domestic abuse. *Journal of Gender-Based Violence*, 3(3), 283–302. <https://doi.org/10.1332/239868019X15627570242823>
- Rosenberg, Z., Frühauf, L., Hajduk, D., & Vuová, A. (2024). *Penologická recidiva, gender a další kriminologická data pro ČR*. České Priority, z.ú.
- RUBIKON Centrum, z.ú. (2023). *Výroční zpráva 2022*. <https://www.rubikoncentrum.cz/wp-content/uploads/2023/08/Vyrocní-zpráva-2022.pdf>
- Salisbury, E. J. (2007). *Gendered Pathways: An Empirical Investigation of Women Offenders’ Unique Paths to Crime* [University of Cincinnati].
https://etd.ohiolink.edu/acprod/odb_etd/etd/r/1501/10?clear=10&p10_accession_num=ucin1195074457
- Salisbury, E. J., & Van Voorhis, P. (2009). Gendered Pathways: A Quantitative Investigation of Women Probationers’ Paths to Incarceration. *Criminal Justice and Behavior*, 36(6), 541–566. <https://doi.org/10.1177/0093854809334076>
- Scheinost, M., Diblíková, S., Grohmannová, K., Hulmáková, J., Paloušová, V., Přesličková, H., Roubalová, M., & Večerka, K. (2023). *Analýza trendů kriminality v České republice v roce 2022*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

- https://www.iksp.cz/storage/169/479_Analyza-trendu-kriminality-v-Ceske-republice-v-roce-2022.pdf
- Schram, P. J. (with Tibbetts, S. G.). (2021). *Introduction to criminology: Why do they do it?* (Third edition). SAGE Publications, Inc.
- Smetáčková, I. (2015). *Stínová zpráva o stavu genderové rovnosti v České republice*. Česká ženská lobby, z. s.
- Steffensmeier, D., & Allan, E. (1996). Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending. *Annual Review of Sociology*, 22(1), 459–487.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.22.1.459>
- The Global Gender Gap Report 2023*. (2023). World Economic Forum.
<https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2023>
- Trávníčková, I. (2001). *Specifické aspekty zneužívání drog u žen* (Vyd. 1). Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- United Nations Women. (2023). *Progress on the Sustainable Development Goals: The Gender Snapshot 2023*. United Nations. <https://doi.org/10.18356/9789210029063>
- VSČR. (2024). *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2023*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- Wattanaporn, K. A., & Holtfreter, K. (2014). The Impact of Feminist Pathways Research on Gender-Responsive Policy and Practice. *Feminist Criminology*, 9(3), 191–207.
<https://doi.org/10.1177/1557085113519491>
- Wesely, J. K., & Dewey, S. C. (2018). Confronting gendered pathways to incarceration. *Social Justice*, 45(1 (151), 57–82.
- World Health Organization. (2022). *World mental health report: Transforming mental health for all*.

- Yingling, J. (2016). Gendered Pathways to Crime. In *The Handbook of Measurement Issues in Criminology and Criminal Justice* (s. 181–201). John Wiley & Sons, Inc.
- Zandlová, M. (2019). Rozhovor. In H. Novotná, O. Špaček, M. Šťovíčková, & Univerzita Karlova Fakulta humanitních studií, *Metody výzkumu ve společenských vědách* (Vydání první). Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- Zandlová, M., & Šťovíčková, M. (2019). Etika výzkumu. In H. Novotná, O. Špaček, M. Šťovíčková, & Univerzita Karlova Fakulta humanitních studií, *Metody výzkumu ve společenských vědách* (Vydání první). Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- Zeman, P., Blatníková, Š., Grohmannová, K., Koňák, T., Novák, P., Roubalová, M., & Trávníčková, I. (2019). *Uživatelé drog ve vězení: Hodnocení účinnosti terapeutických programů* (Vydání: první). Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Zurbrugg, E., & Hall, C. (2018). *Incarceration Rates and Single Motherhood*.